

T.C.
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
ARAP DİLİ VE BELAGATI BİLİM DALI

KUR'ÂN'DA K-R-M KÖKÜNÜN ETİMOLOJİK YAPISI
VE SEMANTİK ANALİZİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MUSTAFA NEBHEN

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Mustafa KESKİN

GAZİANTEP

2022

T.C.
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
ARAP DİLİ VE BELAGATI BİLİM DALI
**KUR'ÂN'DA K-R-M KÖKÜNÜN ETİMOLOJİK YAPISI
VE SEMANTİK ANALİZİ**
Mustafa NEBHEN

Tez Savunma Tarihi: 23.08.2022

Sosyal Bilimler Enstitüsü Onayı

Doç. Dr. Mehmet SOĞUKÖMEROĞULLARI
SBE Müdürü

Bu tezin Yüksek Lisans tezi olarak gerekli şartları sağladığını onaylıyorum.

Prof. Dr. Recep ASLAN
Enstitü ABD Başkanı

Bu Tez tarafımda (tarafımızca) okunmuş, kapsamı ve niteliği açısından bir Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Doç. Dr. Mustafa KESKİN
Tez Danışmanı

Bu tez tarafımızca okunmuş, kapsamı ve niteliği açısından bir Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri:

İmzası

Doç. Dr. Mustafa KESKİN (Jüri Başkanı)

.....

Prof. Dr. Mahmut ÇINAR

.....

Doç. Dr. Mustafa Öncü

.....

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu,

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

İmza:.....
Adı ve Soyadı: Mustafa NEBHEN
Öğrenci Numarası: 200002165007
Tezin Savunma Tarihi: 23.08.2022

ÖZET

KUR'ÂN'DA K-R-M KÖKÜNÜN ETİMOLOJİK YAPISI

VE SEMANTİK ANALİZİ

NEBHEN, Mustafa

Yüksek Lisans Tezi

Temel İslam Bilimleri ABD

Arap Dili ve Belâgatı Bilim Dalı

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Mustafa KESKİN

Ağustos-2022, 135 sayfa

Bu çalışma, genel olarak dilsel metinleri ve özel olarak da Kur'ân-ı Kerîm metnini analiz etmede semantiğin önemini ortaya koymakla ilgilidir. Bu çalışmada "k-r-m" kökü model olarak benimsenmiştir. Bu kapsamda kök sözcüğün esas anlamı açıklığa kavuşturulmuş. Ardından bu kökün eş sürem ve art sürem anlam analizi yapılmıştır. Bu kökün temel anlamının “bir şeyin şerefli ve değerli olması”, bunun zıt anlamlısının da alçaklık, aşağılık ve hakirlik gibi anlamlar olduğu anlaşılmıştır. "k-r-m" kökünün kazandığı ek anlamların sayısı, Câhiliye dönemi şiirinde dokuz, İslamî dönem şiirinde on üç, klasik sözlüklerde yirmi ve modern sözlüklerde ise yirmi dört anlamı aşan bir kullanıma sahip olmuştur. Bu kök, Kur'ân-ı Kerîm'in kırk altı ayetinde kırk yedi defa kullanılmıştır. Kur'ân lügatindeki "k-r-m" kökü, “bir şeyin şerefli ve değerli olması” şeklindeki temel anlamdan başlayarak, “değersiz şeylerden sakınmak”, “misafirlere ikramda bulunmak”, “başkalarına iyi davranmak”, “cömertlik” ile “af ve mağfiret” gibi ek anlamları alarak, Câhiliye ve İslamî dönem şiirinde kullanıldığı anlamların çoğunu içermektedir. Nitekim "k-r-m" kökünün anlamları sayıları on bire ulaşan farklı alanları ifade etmek için kullanılmıştır. Araştırmamız giriş, iki bölüm ve sonuç kısmından oluşmaktadır. Girişte etimoloji ve anlamsal gelişime etkisi üzerinde durulmuş, anlambilim ve anlamsal değişim türleri tartışılmıştır. Bunun yanı sıra sözün anlamında bağlamın önemine de değinilmekte ve anlamsal analizinin Kur'ân-ı Kerîm'deki önemine ilişkin bir açıklama ile giriş kısmı sona ermektedir. Birinci bölümde k-r-m kökünün teorik çerçevesi ve etimolojik yapısı ele alınmıştır. Daha sonra Câhiliye ve İslamî dönem şiiri ile başlayan tarihsel aşamalar izlenerek, bu kökün klasik ve modern sözlüklerde kullanıldığı anlamları tespit edilmiştir. İkinci bölümde, k-r-m kökünün Kur'ân-ı Kerîm'deki kullanımları etimoloji açısından incelenmiş ve bu kullanımlar belirli araştırma türleri içinde sınıflandırılmıştır. Bu tasnif vasıtasıyla Kur'ân'daki surelerin sırasına göre k-r-m kökünün fiil ve isim formundaki kullanımları tablolar halinde sunulmuştur. Dolayısıyla tefsir edilmek istenen bu kökün nüzul sebepleri ihmal edilmeden bu kökün kullanıldığı anlamlar müfessirlerin görüşlerine dayanılarak açıklanmıştır. Ardından Türkçe meallerde yer alan k-r-m kökünün anlamları ele alınmış ve buna göre tercümenin doğruluk oranı ve Kur'ân bağlamındaki önemi ortaya çıkartılmıştır. Son olarak Kur'ân sözcükleri arasından k-r-m kökünün yakın ve zıt anlamlılarından bahsedilmiştir.

Anahtar Sözcükler: K-r-m, Etimoloji, Semantik, Câhiliye Dönemi, İslamî Dönem, Şiir.

ABSTRACT

SEMANTIC AND ETYMOLOGICAL ANALYSIS FOR K-R-M ROOT IN THE QUR'AN

NEBHEN, Mustafa

Master Thesis,

Basic Islamic Sciences

Department of Arabic Language and Rhetoric

Thesis Advisor: Assoc. Doç. Dr. Mustafa KESKİN

August 2022, 135 Pages

This study is intended to reveal the importance of semantics in analyzing linguistic texts in general and the text of the Qur'an in particular. The root "k-r-m" is adopted as an example in this study. Its basic meaning has been explained. Then the study discusses the additional meanings that the root has acquired over time, and the basic meaning of this root is "honor and faithfulness", and its opposite meaning is "humility or meanness". The number of additional meanings acquired by the root reached nine meanings in pre-Islamic poetry, thirteen meanings in Islamic poetry, and twenty meanings in ancient linguistic dictionaries, and twenty-five meanings in modern linguistic dictionaries. When this root entered the words or lexicon of the Qur'an, it gained a great importance. It is used forty-seven times in forty-six verses of the Qur'an. It included most of the meanings in which the root was used in pre-Islamic and Islamic poetry, starting with the basic meaning, which is "Honor" and other additional meanings such as "preserving oneself from iniquities," "honoring the guest," "benevolence to others," "generosity," and "forgiveness." This root has gained a more important place than it had before by the Qur'an. The meanings of the root have been employed to express different fields, reaching eleven fields, and this is what makes the root very important in the Qur'anic lexicon. This research is presented in an introduction and two chapters. In the introduction, the importance of derivation in semantic development and the definition of semantics and its methods, factors and forms are discussed. The importance of context in the meaning of the word is also discussed, and it concludes with a statement of the importance of semantic analysis in the Qur'an. Throughout the first chapter, the discussion was about the theoretical framework of the root "k-r-m" and its morphological structure in the language. After that, the meanings in which the root was used were established by tracing the historical stages, beginning with pre-Islamic poetry, Islamic poetry, then the dictionaries of ancient and modern language. In the second chapter: the derivations of the root "k-r-m" are studied, and are classified within certain patterns in the research. The verbal and nominal forms in which the root is mentioned are presented, then the meanings in which the root was used are clarified, taking into account the reasons for revelation, by referring to the first interpreters' books, then the research deals with the meanings of the root "k-r-m" contained in the translations the Qur'an into Turkish language. By this, the rate of the translation correctness and its relation with the text of the Qur'an appears. The research concludes by clarifying the Qur'anic words which have a close meaning to the root "k-r-m" and words which have opposite meaning to it.

Key words: "k-r-m", Semantics, Pre-Islam period, Islamic period, Qur'an, Poetry and indication.

ÖNSÖZ

Arap dili, kapsamlı doğası ve güzelliğinin görkemi ile hayatın her alanına nüfuz etmeyi amaçlamıştır. Araplar, Cahiliye döneminde kendilerini ifade etmedeki yeterlilikleri, ifadelerinin ihtişamı ve konuşmalarında belagatli ifadeleri kullanmalarıyla ünlü olmuşlardır. Bu dönemden sonra, belâgatı ile rakip olunamayan ve görkemiyle hiçbir konuşmacının karşılık veremediği mucizevi ilahi kelam ortaya çıkmıştır. Belagat ve estetik boyut açısından birinci sıraya yerleşen bu kelam, fesâhat ve belâgatlarıyla meşhur olmuş insanların uykularını kaçırmış ve onun bir benzerini ortaya çıkarmalarını engelleyen bir devrim yapmıştır. Bu bağlamda Kur’ân’ı Kerîm, delalet ilminin lafızların terkip ve kullanımlarında önemli bir yer edindiği Arap dilinde niteliksel bir değişiklik meydana getiren yeni bir yöntem getirmiştir.

Kur’ân’ın, Arap dilinde var olan kelimelere bilinçli bir şekilde yeni anlamlar katarak kullanması ve bu kelimelerin Arapların dil sözlüğüne girmesini sağlamasıyla ortaya çıkan anlambilim, kelimelerin yapılarında ve kullanımında büyük bir önem kazanmıştır.

İslâm düşüncesi ve Kur’ân semantiği üzerine yaptığı çalışmalarla tanınan Japon şarkiyatçı Toshihiko İzutsu (ö. 1993), bu konuda şöyle diyor:

“Kur’ân’ın belâgatinde müşrikleri şoke eden şey, kelimelerin kullanıldığı genel bağlamdı. Yoksa Kur’ân, merak uyandıran yeni bir dilde gelmemiştir. Aksine Kur’ân, bizzat Arap diliyle gelmiştir. Bu da kelimenin anlambiliminin önemini göstermektedir”.¹

Bu yaklaşım sadece Kur’ân’ın kullanımıyla sınırlı değildir. Dil, bireyin içinde bulunduğu toplumdan edindiği beşeri ya da toplumsal bir olgu olduğu ve beşeri koşullar sürekli değiştiği sürece, dilin bu gelişime ayak uyduracağı ve onu çevreleyen çevrenin doğasının değişmesiyle değişeceği açıktır. Dil, doğaüstü büyüğü güce sahip olan ve ruhları etkileyen ve örneğin dini nitelikten veya sosyal statüden elde ettiği şeylerden dolayı insan davranışını değiştiren semboller veya kelimelerdir.² Ayrıca

¹ İzutsu, Toshihiko, *Allah ve 'l-insan fî 'l-Kur'ân*, trc. Hilâl Muhammed el-Cihâd, 1. baskı, (Beyrut: Merkezu Dirâsâti 'l-Vehdeti 'l-'Arabiyye, 2007).

² Ullmann, Stephen, *Devru 'l-kelime fî 'l-luga*, trc. Kemal Bişr, (Kahire: Mektebetü's-Şebâb, ts.), 25.

sadece bir ses grubu olması açısından kelimenin hiçbir değeri yoktur. Aksine kelimenin değeri daha çok icra ettiği anlamda gizlidir.

Bu nedenle, Kur'ân'ı Kerîm'in manalarını anlamada hem klasik hem de modern müfessirler arasında bir anlaşmazlığın olması veya Kur'ân'daki bazı kelimelerin birden fazla manaya sahip olması garipsenecek bir durum değildir. Nitekim Arap kökenli olmayan insanların İslam'a girmesi ve Arap toplumunun fesâhatini açık bir şekilde etkilemesi daha hicri birinci yüzyılda Müslümanlar arasında Kur'ân-ı Kerîm'i anlamada bölünmeye yol açmıştı.

Kur'ân-ı Kerîm'in tertibinde yer alan “*kerim*” kelimesinden maksat, her türlü kusurdan münezzeh olan değerli, şerefli ve yüce bir şahsiyet ise, Cenab-ı Hakk'ın şerefleştirdiği, en güzel şekilde yarattığı ve mahlûkat içinde emanetini taşımak üzere seçtiği şerefli insanın, onun yeryüzündeki halifesi olması gerekmektedir.

Ayrıca bu niteliklere sahip olan insan, ilim ve hikmeti aramaktan sapmamalı, mesajını açıklamakla vazifeli kılınmış ve emanetini taşımayı kabul etmiş olduğu bu kitabı anlamak için en doğru yolu araştırmalıdır. “*Kur'ân'da k-r-m Kökünün Etimolojik Yapısı ve Semantik Analizi*” isimli araştırmamız giriş, iki bölüm ve sonuç kısmından oluşmaktadır. Girişte, çalışma sırasında kullanılan yöntemin yanı sıra araştırmanın önemi ve amaçlarından, zamanın gelişmesiyle anlamın değiştiği teorisinin gerçekliğinden ve göstergelerin değişmesini gerektiren durumdan bahsedilmiştir.

Burada metnin yorumlanmasında anlambilimin önemi ortaya çıkmıştır. Giriş kısmındaki tartışma ayrıca ıstikâk ilminin önemi ve anlamsal analiz üzerindeki etkisi etrafında dönmektedir. Giriş kısmında ayrıca anlambilim ile sarf ilmi arasındaki fark, ıstikâkın türleri ve Arapçayı diğer dillerden ayıran en önemli özelliklerden birinin ıstikâk olduğu hususuna da değinilmiştir. İstikâk Arapçanın üslup ve yapılarını kaybetmeden bir dönemden diğerine sözcüklerin yenilenmesine yardımcı olur. Nitekim dilin bütünlüğünde önemli olan da budur. Zira sosyal veya dilsel bir ihtiyaçtan dolayı bazı kelimeler kaybolup yenileriyle yer değiştirebilir. Ayrıca kelimenin manaya delaleti de bağlam ışığında tartışılmış ve örneklerle dilsel metinlerin yorumlanmasında bağlamın önemi açıklanmıştır. Bunun yanı sıra girişte çağdaş dilbilimcilerin bahsettiği bağlam türleri, önceki dilciler için bağlamın önemi ve metinleri yorumlamada ve anlam türetmede bağlam konusunu nasıl önemsediklerine ilişkin açıklamaya da yer

verilmiştir. Giriş kısmındaki son söz, Kur'ân-ı Kerîm'de anlam analizinin önemi hakkındadır.

Tefsir ve yorumlanacak metnin ilahi bir metin ve semavi bir mesaj olması durumunda anlambilim ilminin önemi, daha da artmaktadır. Bunun nedeni kutsal metinlerdeki mesajın ifade biçimleri ve belirli kavram türleri ile sunulmasıdır. Ayrıca, Kur'ân'ın dünya, insan, toplum ve yaşam için doğru bir geniş görüşlülük ve Kur'ân'daki merkezi ve anahtar kelimelerin bilgisi, tüm bunlar kelimelerin geçtiği anlam alanının belirlenmesine bağlıdır.

Birinci bölümde k-r-m kökünün teorik çerçevesi ve dildeki etimolojik yapısı ele alınmıştır. Dolayısıyla k-r-m kökünün anlamsal analizinde, bu köke sonradan eklenen ilişkisel anlamları ortaya koyan Câhiliye ve İslamî dönem Arap şiirine müracaat edilmiştir. Bu konunun sonunda bahsi geçen iki dönem arasındaki anlam uyumu ve farklılığının boyutlarını açıklayan ve bu kökte meydana gelen anlamsal değişimin türü ve biçiminden bahseden bir değerlendirmeye yer verilmiştir. Bunun, ardından bu kökün klasik ve modern Arapça sözlüklerdeki anlamlarını açıklamaya yer verilmiş, buna göre bu kökü etkileyen anlamsal dönüşüm türleri bu zamansal boyut üzerinden ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Birinci bölümün sonuç kısmında, kelimeye eşlik eden anlam genişlemesinden ve İslam öncesi şiirde, İslami dönem şiirinde ve sözlüklerdeki eklenen anlamları ele alan bir değerlendirmede bulunulmuştur.

İkinci bölüm iki ana başlıktan oluşmaktadır; Birinci başlıkta, k-r-m kökünün Kur'ân-ı Kerîm'deki iştikâk açısından kullanımları incelenerek bu kullanımlar belirli araştırma türleri içinde sınıflandırılmaktadır. Bu tasnif vasıtasıyla Kur'ân'daki surelerin sırasına göre k-r-m kökünün fiil ve isim formundaki kullanımları tablolar halinde sunulmaktadır. Dolayısıyla tefsir edilmek istenen bu kökün nüzul sebepleri ihmal edilmeden Mekkî ve Medenî sureler birbirinden ayırt edilerek bu kökün kullanıldığı anlamlar müfessirlerin görüşlerine dayanılarak açıklanmaktadır. Ardından Türkçe meallerde yer alan k-r-m kökünün anlamları ele alınmakta ve buna göre tercümenin doğruluk oranı ve Kur'ân bağlamındaki önemi ortaya konulmaya gayret edilmektedir.

Son olarak, birinci ve ikinci bölümde k-r-m kökünden elde edilen anlamlara ilişkin bir değerlendirme ile ikinci bölümün birinci başlığı sonlandırılmıştır. İkinci bölümün ikinci başlığında ise Kur'ân-ı Kerîm'den örnekler verilerek k-r-m kökünün eş ve zıt anlamlılarından bahsedilmektedir. Bu sayede k-r-m kökü ile eş ve zıt

anlamları arasındaki uzlaş ve ihtilaf yönleri belirlenerek bu kökün Kur'ân-ı Kerim'deki temel manası ortaya çıkarılmıştır. Sonuç kısmında ise çalışmayla ilgili ulaşılan sonuçlara yer verilmiştir. Çalışmaya boyunca her adımda bana yardımcı olan, beni dinleyip fikirlerime önem vererek destek olan, eleştirileri, katkıları, fikirleriyle beni yönlendiren ve geliştiren tez danışmanım, kıymetli hocam Doç. Dr. Mustafa Keskin'e en içten teşekkürlerimi sunarım.

Mustafa Nebhen

Gaziantep 2022

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTRACT	ii
ÖNSÖZ.....	i
İÇİNDEKİLER	v
KISALTMALAR	vii

GİRİŞ

A. Araştırmanın Konusu	1
B. Önemi.....	1
C. Amacı.....	2
D. Problemleri.....	3
E. Yöntemi	3
F. Etimoloji ve Anlamsal Gelişime Etkisi.....	3
G. Etimoloji ve Delâlet/Türetme ve Anlambilim	6
H. Anlambilim ve Anlamsal Değişim Türleri.....	7
İ. Lafzın Bağlam Işığında Manaya Delâleti	14
J. Kur'ân Tefsirinde Semantik Analizin Önemi	20

I. BÖLÜM

CÂHLİYE VE İSLAMÎ DÖNEM ŞİİRİNDE "K-R-M" KÖKÜNÜN ETİMOLOJİK YAPISI VE ANLAMSAL GELİŞİMİ

1.1. "K-r-m" Kökünün Teorik Çerçevesi ve Etimolojik Yapısı.....	25
1.2. K-r-m kökünün Anlamına Genel Bakış	27
1.3."K-r-m" Kökünün Dildeki Anlamsal Gelişimi	30
1.3.1. k-r-mKökünün Câhiliyye Şiirindeki Anlamı	30
1.3.2. İslamî Dönem Şiirinde k-r-m Kökünün Anlamı.....	39
1.3.3. k-r-m Kökünün Klasik Sözlüklerdeki Anlamı.....	53
1.3.4. k-r-m Kökünün Modern Sözlüklerdeki Anlamı.....	57

II. BÖLÜM

KUR'ÂN-I KERİM'DE "K-R-M" MADDESİNİN DİLSEL TÜREVLERİ VE ANLAMSAK KULLANIMLARI

2.1. Kurân-ı Kerimde k-r-m- Kökünün Türevleri	63
2.1.1. Kur'ân'da k-r-m Kökünün Fiil Formu ile Zikredilmesi	66
2.1.2. Kur'ân'da k-r-m Kökünün İsim Formu ile Zikredilmesi.....	66
2.1.3. Mekkî ve Medenî Sûrelerde k-r-m Kökünün Zikredilmesi	68
2.2. Kur'ân'ı Kerimde k-r-m Kökünün Kullanımları	70
2.2.1. Kur'ân'da k-r-m Kökünün Değer ve Kıymet Anlamında Kullanılması ...	71
2.2.2. Kur'ân'da k-r-m Kökünün İyi ve Güzel Şey Anlamında Kullanılması....	81
2.2.3. Kur'ân'da k-r-m Kökünün Lütuf ve İhsan Anlamında Kullanılması	91
2.2.4. Kur'ân'da k-r-m Kökünün Nefsi Kötülüklerden Koruma Anlamında Kullanılması.....	99
2.3. Kur'ân'da k-r-m kökünün semantik anlamı bağlamında eş ve zıt anlamlı sözcükler	103
2.3.1. Kurân'da k-r-m Kökünün anlam ağına giren sözcükler ve anlam ilişkisi.....	103
2.3.2. Kurân'da k-r-m Kökünün Zıt Anamlı sözcükler	108
SONUÇ.....	113
KAYNAKÇA	115

KISALTMALAR

bk.: Bakınız

b. : bin

C.C: Celle Celaluh

DİA: Diyanet İslam Ansiklopedisi

h. : hicri

h.ö: hicretten önce

Hz.: Hazreti

KSÜ. : Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi

M.Ü. : Marmara Üniversitesi

Nşr. : Neşreden

ö. : ölümü

r. anha : radiyallahu anha

r.anhu: radiyallahu anhu

S.A.V. : Sallallahu Aleyhi Vesellem

Thk. : Tahkik Eden

Ts. : Tarihsiz

TDK: Türk Dil Kurumu

T.D.V. : Türkiye Diyanet Vakfı

vd. : ve diğerleri

vb.: ve benzerleri

yy: yüzyıl

m.: miladi

GİRİŞ

A. Araştırmanın Konusu

Araştırmamızın ismi “*Kur’ân’da k-r-m kökünün etimolojik yapısı ve semantik analizi*” şeklindedir. Araştırmamızda bu kökün teorik çerçevesi ve Arap dilindeki etimolojik yapısı incelenmiştir. Bu yüzden k-r-m kökünün oluştuğu sarf ilminin baplarından ve her bapta aldığı anlamlarının açıklanmasına yer verilmiştir. Daha sonra bu kökün İslam öncesi ve İslami dönem şiirindeki anlamsal analizine geçilmiştir. Bunun, ardından bu kökün klasik ve modern Arapça sözlüklerdeki anlamlarını açıklamasına yer verilmiştir. Bu iki dönem boyunca sözcüğün anlam seyri araştırılmış ve daha sonra sözlük kitaplarında bu kökün manasındaki değişim serüveni takip edilmiştir. Daha sonra, k-r-m kökünün Kur’ân’daki anlamlarının incelendiği bir bölüme geçilmiş ve ayetlerde geçen bu kökün türevleri tespit edilerek müfessirlerin yorumları çerçevesinde anlam analizi yapılmıştır. En sonunda ise Kur’ân’daki k-r-m kökünün temel anlamının daha net anlaşılmasına yardımcı olan yakın ve zıt anlamlı sözcükler ele alınmıştır.

B. Önemi

Eşya (mana) sürekli değişikliğe uğraması ve zaman içinde, medeniyet, siyaset, ekonomi ve diğer hususların etkisi altında değişip dönüşmek eşyanın doğası olduğundan, lafız ile mana arasında bir orantı olsun diye eşyayı ifade eden kelimelerin (göstergelerin) de değişmesi gerekiyordu. İslam’ın ortaya çıkışı, Arapların hayatında büyük bir olay ve yeni bir atılımdı. Her şeyi ters yüz eden bu değişimin etkileri hayatın her alanında görüldü. Çünkü Kur’ân, güvenlik ve barış sancağını yükselten, insanlar arasında sevgiyi, kardeşliği ve şefkati aşılayan ve ebedî saadetin olacağı sistemli bir yol çizen büyük manalar barındırmaktadır. Nitekim Kur’ân’ın maksadını anlamının önemini vurgulayan birçok ayet vardır. Onlardan sadece iki tanesi şunlardır: *أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ* “Kur’ân’ı okuyup düşünmezler mi? Yoksa kalpler üzerinde kilitleri mi var?”³, *وَالَّذِينَ إِذَا ذُكِّرُوا بِآيَاتِ رَبِّهِمْ لَمْ يَخْرُوا عَلَيْهَا صُمًّا وَعُمْيَانًا* “Onlar ki kendilerine

³ Muhammed, 47/24.

Rablerinin ayetleri hatırlatıldığında o ayetler karşısında körler ve sağırlar gibi bilinçsizce davranmazlar.”⁴ Bu durumda hayatın her alanındaki bu yenilenme olayının gerçekleşmesi kapsamında anlamsal değişikliğin ve dilsel evrimleşmenin ortaya çıkması kaçınılmaz olduğu anlaşılmaktadır.

Arap âleminde meydana gelen bu etkide Kur’ân’ın sözlerinin büyük bir rol oynadığı artık bizim için bir sır değildir. Nitekim söz, doğası gereği, dini veya toplumsal bir olay nedeniyle ruhları etkileyen ve insan davranışlarını değiştiren bir güce sahiptir. Anlatımın gücünü, belâgatın görkemini ve Arap belâgatının inceliklerini kazanmış kelimeleri kullanmakla bilinen Kur’ân’ın, kelimeleri belirli bir üslupla özel bir bağlamda kullanma yöntemini bilmemiz gerekmektedir. Nasıl olur da tek bir kelime, dinleyicinin kafasını karıştırmadan veya amaçlanan anlamda şüpheye düşmesine sebep olmadan birden fazla anlamı aynı anda taşıyabiliyor? Bunun nedeni, bağlamın açıklığı ve kelimenin geçtiği ayetteki güzel anlatımdır.

C. Amacı

Araştırmamızın amacı Kur’ân veya herhangi bir Arapça metin okuyan birinin bu metnin içindeki kelimelerin analizi aşamasında karşılaştığı problemi çözmeye yardımcı olmaktır. Çünkü kelimelerin inceleme aşamasında delaletine göre doğru anlamlarını bilmeden amaçlanan manaya ulaşamaz. Bu kapsamda Kur’an’da yer alan k-r-m kökünün semantik incelenmesini yaparak söz konusu kelimenin art süremli ve eş süremli değişiliğin ortaya çıkarılmasına çalışmaktır. Zira semantik ilminin kelimenin manası üzerindeki etkisi Arapların konuşmalarında ispatlanmış bir gerçektir. Bu durum Arapça konuşan birinin bir kelime kullanıp onunla birden fazla anlam kastettiği zaman ortaya çıkmaktadır. Çalışmanın odağında Kur’an’dan bir kelimenin yer almış olması, ilahi söylemin amaçladığı doğru anlama ulaşmak için semantik analiz metodunun önemi daha da artırmaktadır. Zira yorumlanacak sözcüğün siyak ve sibakının bilinmesi gerekliliği ile bu sözcüğü içeren metnin ortaya çıktığı toplumsal gerçekliğin incelenmesi gerekliliğini içerir. Ayrıca kutsal metnin nazil olmasından önce sözcüğün toplum içindeki kullanımının nasıl olduğunun

⁴ el-Furkân, 25/73.

bilinmesini de gerektirmektedir. Semantik analiz metodu ile bütün bu hususların dikkate alınarak kelimenin anlam serüveninin ortaya çıkarılması amaçlanmaktadır.

D. Problemleri

Bu güne kadar akademik anlamda k-r-m kökünün semantik yöntemle araştırılmamış olması bir problem olarak durmaktadır. Bu nedenle çalışmada bu sözcüğün etimolojik yaoısı ortaya konularak semantik yöntemle anlam anlizi gerçekleştirip anlam probleminin çözülmesine çalışılacaktır. Bu kapsamda şu hususlara da değinilecektir.

- 1- Semantiğin dildeki önemi nedir?
- 2- Cümlelerin bağlamı, kelimenin doğru çağrışımlarının çıkarımını nasıl etkiler?
- 3- k-r-m kökünün kendisi için vad' edildiği temel anlamı nedir ve daha sonra kazandığı ek anlamlar nelerdir?
- 4- Kelime, bir çağda ya da bir toplumda anlamını geliştirebilir mi? Yoksa anlamsal gelişim sadece bir toplumun değiştirilmesiyle mi veya bir çağın geçişiyle midir?
- 5-Kur'ân-ı Kerîm, sözlüğüne girdiği kelimelerin anlamını değiştirdi mi? Yoksa kelimenin temel anlamını koruyarak, ona sistemi ve anlam alanları ile uyumlu başka anlamlar mı ekledi?

E. Yöntemi

Araştırmanın gerektirdiği işin doğası gereği bu çalışmada tümevarım yöntemi izlenmiştir. Bunun nedeni, "k-r-m" kökünün anlamlarını, bu kökün bir dönemde veya birden fazla dönemde yeni ek anlamlar kazandığına ilişkin doğru sonuçların çıkarılmasına yardımcı olan kapsamlı bir çalışmanın ortaya konulmasıdır. Aynı zamanda Kur'ân ayetlerini analiz etmek ve anlamsal çağrışımlarını araştırmak için analitik yöntemin yanı sıra bu kök ile içinde bulunduğu Kur'ân bağlamı arasındaki yakın ilişkileri göstermek için de tanımlayıcı yöntem kullanılmıştır.

F. Etimoloji ve Anlamsal Gelişime Etkisi

Kûfe dil mektebine mensup dil ve edebiyat âlimi Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvî el-Hemedânî İbn Fâris (ö. 395/1004),

şöyle demiştir: “Şîn” ve “Kâf” harfleri bir şeydeki çatlağa işaret eden tek bir sestir. Daha sonra isti‘âre yöntemiyle türetme manasını ifade etmek için kullanılmıştır. Nitekim bir şeyi “yardım/ikiye ayırdım” demek istendiğinde شَقَّقْتُ الشَّيْءَ أَشَقُّهُ شَقًّا denir. Ellerinde yarıklar var veya hayvanda (belirli bölgelerinde) yarıklar var demek istendiğinde de وَبِالدَّابَّةِ شَقَاقٌ، وَبِإِدِهِ شَقُوقٌ, ifadeleri kullanılır.⁵ İştikâk, aralarında telaffuz, anlam ve harflerin dizilişinde uyum ilişkisi bulunan iki kelimedenden birinin diğerinden alınması ve türetilmesi demektir.⁶ İştikâk ile morfoloji bilimi arasındaki fark: morfoloji bilimi, kelimenin şeklini ve kalıpları açısından biçimini ve her kalıbın manaya delaletini incelerken, iştikâk bilimi kelimelerin birbirlerinden türetilmesi açısından türevlerin kökenini ve aynı kökteki anlamlar arasındaki bağlantıyı inceler.⁷ Dilciler, iştikâkı dört kısma ayırmaktadır:

1-el-İştikâku’s-sagîr/el-İştikâku’l-‘âm; kendisinden türetilen asıl (kök) kelime olan müştâk (me’hûz) minh ile ondan türeyen fer‘î (tâli) kelime olan müştâk (me’hûz) kiplerinin harflerin sıralanışları ve anlamda bir olmalarıdır. Örneğin لبس fiilinden لباس, ملبوس ve ملابس kelimelerinin türetilmesi iştikâkın bu kısmına dâhil olmaktadır. Dilciler, iştikâkın bu kısmının kıyası olduğunda hem fikirdirler. Nitekim sözlüklerde şöyle geçmektedir: أَبْلَحَتِ النُّخْلَةَ صَارَ مَا عَلَيْهَا بِلْحًا ”hurma, sararmaya başladı.” Biz bundan بِلْحٍ ve إبلاحا şeklinde müzari ve masdar kalıplarını türetebiliyoruz. Ayrıca sözlüklerde insanlara yaklaşmak manasındaki “تَبْلَصُقُ” de geçmektedir. Bu masdardan تَبْلَصُقَ يَتَبَلَّصُقُ şeklinde mazi ve müzarisini türetmenin bir mahzuru yoktur.⁸ Stephen Ullmann, (Ö. 1939–1976) iştikâkı “isim ve fiilleri isim ve fiillerden türetmektir” şeklinde açıklamaktadır. Ullmann, türetme unsurlarını kelimenin başına, ortasına ve sonuna yapılan ilaveler şeklinde üç kısma ayırmaktadır. Müzari fiilinin başında bulunan müzaraat? harfleri (أَنْتِيت) kelimenin başına yapılan ilavelerin Arapçadaki örneğidir. قَاتِل fiilinin ortasına ilave edilen elif eki kelimenin ortasına yapılan ilavelerin Arapçadaki örneğidir. Mazi fiilinin sonuna bitişen zamirler ise kelimenin sonuna yapılan ilavelerin Arapçadaki örneğidir.⁹

⁵ İbn Fâris, Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvînî el-Hemedânî, *Mu‘cemu mekâyisi l-luga*, (Beyrut: Dâru'l-fikr, 1979), 3/170.

⁶ El-Gelâyînî, Mustafa b. Muhammed Selim, *Câmiu'd-durûsi l-'Arabiyye*, 8. basım, (Beyrut: el-Mektebetu'l'asriyye, 1993), 1/208.

⁷ Refik el-Acem, *Mevsû'atu keşşâfi istilâhâti l-funûn*, 1. basım, (by. 1996), 2/17; Emîl Bedî' Ya'kûb, *Mevsû'atu'n-nahv ve's-sarf ve'l-i'râb*, eş-Şâmiletu'z-zehebîyye, 462.

⁸ İbrahim Enis, *Min esrâri l-luğa*, 3. basım, (Kahire: Mektebetu'l-enclu'l-Mısıriyye, 1966), 47.

⁹ Ullmann, *Devru l-kelime fi l-luga*, 57.

2-el-İştikâku'l-kebîr: Aynı harflerden oluşan, ancak sıralanışları farklı olan ve aralarında anlam ilişkisi bulunan kelimeler arasındaki türemedir.¹⁰ Başta İbn Cinnî (ö. 356 h.) olmak üzere bir grup klasik dilci, kök harfleri aynı olan üç harfli fiillerin bazılarının, harflerinin sırasına bakılmaksızın aynı anlamı verdiğini söylemektedirler. Bunlara göre ر_ج_ب/c-b-r harflerinden oluşan kelimelerin harf dizilişleri farklı olsa bile hepsi güç ve yoğunluğu bildirmektedir. Örneğin bir şeyin güçlendirilip etkinleştirilmesini ifade etmek için جَبَرْتُ الشَّيْءَ denir. İçindekilerini koruyup düşman saldırılarından engelleyen kale için de aynı kökten بُرِج kelimesi kullanılır. Hürmet ve tazim edilen şey için de aynı kökten مَرْجَبُ lafzı kullanılır. Ayağı koruyup ve böylece daha da güçlendiren çorap manasını ifade etmek için ise aynı kökten جَرَاب sözcüğü kullanılır. Bu sözcüklerin hepsinin anlamı uyum içinde, harfleri aynı, sıralanışları farklıdır.¹¹ İbrahim Enîs, bu kısmın tekellüf barındırdığını ve Arapçada sadece birkaç kelimeye uygun olduğunu, dolayısıyla büyük iştikâkın bu kadarla ispatlanmasının mümkün olmadığını söyleyerek iştikâkın bu kısmına, karşı çıkar. İbrahim Enîs, bu görüşünü [s-m-h] kökünden getirdiği örneklerle takviye etmektedir. Nitekim aynı kök harflerden türetilen سَمَاحَة kelimesi yumuşaklık, مَسَح sözcüğü silmek, حَمَس lafzı savaşta öfkelenmek, حَسَم kelimesi kesmek ve سَحَم kelimesi kararmak anlamlarına gelmektedir. Bütün bu sözcükler aynı kökten gelmesine rağmen aralarında anlam birliği olmadığını ifade etmektedir.¹²

3- el-İştikâku'l-ekber: "أَزَّ- هَزَّ" veya "نَعَق- نَعَق" kelimelerinde olduğu gibi iki asıl harfiyle anlamı aynı olan veya harfleri arasında mahreç birliği ya da yakınlığı bulunan iki kelime arasındaki türemeye denir.¹³ İbn Cinnî, bu kısma kelimenin genel anlamının iki harfle belirlendiğini, üçüncü harfin ise kelimeyi diğer kelimelerden ayıran ve anlamını belirleyen şey olduğuna dikkat çekmiştir. Örneğin جَبَل ve جَبَن ve جَبَر kelimelerinin kökeninin “c-b” harfleri olduğu ve üçüncü harfin her kelimenin anlamını belirlediği görülmektedir. İbn Cinnî, bunun için أَلَمْ تَرَ أَنَّا أَرْسَلْنَا الشَّيَاطِينَ عَلَى الْكَافِرِينَ تَوَّزُّهُمْ أَزَّ “Görmedin mi? Biz, inkârcıların üzerine kendilerini isyana itip duran şeytanları saldı”¹⁴ ayetinin şahitliğine başvurmaktadır. Nitekim تَوَّزُّهُمْ kelimesi burada تَزْعَجُهُم

¹⁰ Hulusi Kılıç, “İştikâk” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2001), 23/439-440.

¹¹ İbn Cinnî, Ebü'l-Feth Osmân el-Mevsîlî el-Bağdâdî, *el-Munsif*, 1. basım, (Dimaşk: Dâru ihyâi'turâsi'l-kadîm, 1954), 39.

¹² İbrahim Enîs, *Min esrâri'l-luğa*, 51.

¹³ İbrahim Enîs, *Min esrâri'l-luğa*, 52.

¹⁴ Meryem, 19/83.

وتقلقهم “onları sinirlendirmek rahatsız etmek ve endişelendirmek” anlamlarında kullanılmıştır.¹⁵

4-el-İştikâku’l-kübbâr: İki kelime, terkip veya cümleden bazı harflerin atılıp diğer bir kısmının alınması suretiyle bir kelime oluşturulmasıdır. İştikâkın bu türü, gramer kitaplarında “en-naht” adıyla müstakil olarak ele alınmıştır.¹⁶ Bu yöntemle oluşturulan kelime hem isim hem de fiil formatında gelebilmektedir.¹⁷

G. Etimoloji ve Delâlet/Türetme ve Anlambilim

Dilbilim, diğer doğa bilimleri gibi deterministik bir yasaya tabi değildir. Örneğin: dilbilimcilerin, Hintçe dilindeki “e” harfinin Sanskritçe dilindeki “a” harfine karşılık geldiği şeklindeki söylemleri mutlak değildir. Aksine, dilciler bunu, birçok örneğini fark ettikleri belirli bir olguyu gözlemleyerek söylemişler. Ancak kimya bilimi öyle değildir. Örneğin “*metaller ısıyla genişler*” denilince bu her zaman ve mekândaki her metal için geçerlidir, Yerçekimi kanunu aynen böyledir.¹⁸

İnsan, sürekli medeni bir gelişme içinde olduğu ve insan hayatına giren ve onu araştırmaya, öğrenmeye ve Arapça kelimelerin köklerine ek olarak yeni şeyler keşfetmeye davet eden yeni gelişmeler olduğu sürece, bir yöntem ve bu yeni şeylerin tanımını açık bir şekilde ifade etmesine yardımcı olan kurallara ihtiyaç duyar. İştikâk, teradüf ve iştirâk/eş seslilik ilimleri, istenilen amaca, yani dilsel performansın genişletilmesine ulaşmanın, önemini aktarmanın en önemli araçlarından biridir. Dolayısıyla dilbilimcilerin iştikâka bakış açısı sarf ve nahiv âlimlerinin bakış açılarından farklı olmuştur. Nitekim nahiv âlimleri, müştakın ism-i fail, ism-i mef’ûl, mübalağa sıgaları, sıfat-ı müşebbehe ve ism-i tafdîl şeklindeki şu beş türle sınırlı olduğunu söylerler. Bunun nedeni ise onların müştaka bakış açılarında gizlidir. Zira onlar için müştak bir olaya ve bu olayı gerçekleştiren zata delalet eden şeydir. Sarf âlimleri ise bir özneyi ve bir olayı belirtmese bile, mastardan alınan her şey müştak olduğunu söylemektedirler. Onlara göre ism-i alet de Arapçadaki müştak sözcükler arasında yer almakta ve yukarıda denildiği gibi bunların sayıları beş değil altı adettir.¹⁹

¹⁵ İbn Cinnî, Ebü'l-Feth Osmân el-Mevsilî el-Bağdâdî, *el-Hesâis*, 4. basım, (Kahire: el-Hey'etu'l-Misriyyetu'l-'amme li'l-kitâb, ts.), 2/148.

¹⁶ Kılıç, Hulusi, “İştikâk” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2001), 23/439-440.

¹⁷ Emil Bedî' Ya'kûb, *Mevsû'atu'n-nahv ve's-sarf ve'l-i'râb*, 91.

¹⁸ Mahmûd es-Sa'rân, *'İlmü'l-luga*, (Beyrut: Dâru'n-nahde, ts.), 13.

¹⁹ el-Hudârî, Muhammed b. Mustafa, *Hâşiyetu'l-Hudârî 'ala şerh İbn 'Akîl 'ala elfiyyeti İbn Malik*, (eş-Şâmiletu'z-zehebîyye), 1/219.

Dilbilimciler ise müştak hakkında, yukarıda da açıklandığı gibi geniş bir yelpazeye sahiptirler. Onlar, iştikâkı, dilin gelişmesi, sözcüklerin türetilip kelime dağarcığının çoğaltılması için gerekli bir ihtiyaç ve önemli bir araç olarak görürler. Bu ise araba, çamaşır makinesi, hoparlör, orak, buzdolabı ve traktör gibi yeni anlamları ifade eden yeni kelimelerin çıkarılmasına yardımcı olur. Türetme Araplar arasında o kadar popülerdi ki, eskiden câmid sözcüklerden bile yeni kelimeler türetmişler. Bu yüzden bunlar تمر, تخشب ve استحجر fiillerini, câmid olan نمر, خشب ve حجر şeklindeki isimlerden türetmişler.²⁰ Bu da “câmid isimlerden türetmek doğru değildir”²¹ kuralına aykırıdır.

Buradan yola çıkarak şunu söyleyebiliriz: Arapçayı diğer dillerden ayıran şey iştikâktır. Zira iştikâk, Arapçanın yöntem ve yapılarını kaybetmeden bir dönemden diğerine sözcüklerin yenilenmesine yardımcı olur. Aslında dilin varlığında önemli olan şey de budur. Çünkü bu değişikliği gerektiren sosyal, dilsel veya ekonomik bir ihtiyaç nedeniyle bazı kelimeler kaybolabilir ve yerine yenileri gelebilir. Buna göre “sözcüklerinde değişim ve yenilenme geçiren dil, bu değişimle birlikte yeni bir dile evrilmiştir.” denilemez. Çünkü o dilin kökleri ve özel yöntemleri sabit ve kalıcıdır. Ancak kendi özel yapısına uygun bir biçimde kelime dağarcığına yeni kelimeler katılmıştır.

H. Anlambilim ve Anlamsal Değişim Türleri

Delâlet kelimesi, sözlükte “alamet, işaret, yol gösterme, kılavuzluk etme” anlamlarına gelmektedir.²² Bu kelimenin ıstılâhî anlamına gelince, dilbilimciler onun çeşitli tanımlarından bahsetmişlerdir. O tanımlardan bazıları şunlardır: Bir dile özgü anahtar terimlerin analitik bir çalışması olan dünyayı görme bilimidir.²³ “Anlamı inceleyen veya anlam teorisiyle ilgilenen dil bilimidir.”²⁴ Lafız ile mana arasında karşılıklı bir ilişkidir. Bu ilişki sayesinde lafız ile mananın her biri diğerini çağrıştırabiliyor.²⁵

²⁰ El-Ferâhîdî, Halîl B. Ahmed, Ebû Abdurrahman, *Kitâbu'l-'Ayn*, thk. Mehdî Mahzûmî-İbrâhîm Sâmerrâî, (Dâru ve mektebetu'l-hilâl, ts.) 8/270; el-Ezdî, Ebû'l-Hasan Alî b. el-Hasan b. el-Hüseyn el-Hünâî, *el-Müntehab min ġarîbi kelâmi'l-'Arab*, thk. Muhammed b. Ahmed el-Ömerî, 1. basım, (Mekke: 1989), 446; İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mukerrem, *Lisânu'l-'Arab*, 3. basım, (Beyrût: Dâru sâdır, 1414), 10/166.

²² İbn Fâris, *Mu'cemu mekâyisi'l-luga*, 2/259.

²³ İzutsu, *Allah ve'l-insan fi'l-Kur'an*, 32.

²⁴ Ahmed Muhtar Ömer, *İlmu'd-delâle*, 5. basım, (Kahire: 'Alemlu'l-Kutub, 1998), 11.

²⁵ Ullmann, *Devru'l-kelime fi'l-luga*, 65.

Bu bağlamda Semantik terimini ilk kullananın ünlü Fransız bilim adamı Michel Breal (ö.1809-1852) olduğunu belirtmemiz lazım. Breal, semantik kavramını, anlamları ve anlam değişikliğine neden olan kuralları inceleyen bilimi belirtmek için kullanmıştır. Böylece Breal, anlam ile ilgili ilk bilimsel çalışmasını “*semantik hakkında birkaç söz*” ismiyle 1897’de yazmış ve çalışmasında şöyle bir cümle kullanmıştır: “*bu o kadar yeni bir çalışma ki henüz bir adı yok.*”²⁶ Dolayısıyla anlambilimin kurucusunun Michel Breal olduğu söylenmiştir.²⁷ Bu çalışma, sözcük anlamlarının evrimine ilişkin modern çalışmaların ilki olarak kabul dilmıştır.²⁸ Üç yıl sonra İngilizceye çevrilen bu makalede eski dillerdeki kelimelerin manalarına delâletini işlemiştir. Avrupa’da çok popüler olan bu araştırma dilbilim alanındaki araştırmacılar arasında büyük bir üne kavuşmuştur.

Michel Breal’in, çalışmasından 26 yıl sonra Ogden (ö.1897) ve Richard, (ö. 1893-1979) dilbilimcilerin dilbilim çalışmalarına olan ilgilerinde büyük etkisi olan “*anlamanın anlamı*” adlı bir kitap yazmışlar. Bu çalışmanın ayırt edici özelliği anlam sorununun karmaşıklığını iyi bir şekilde açıklığa kavuşturmasıdır. Daha sonra, bir kanun adamı olan Thurman Arnold, (ö. 1891 - 1969) dili incelemiş ve bizim üzerimizdeki gücünü tartışmış ve “*sembollerimizi kötüye kullananlar tarafından yönetiliyoruz, yani kelimelerin gücünü bilmiyorlar*” şeklinde bir ifade kullanarak dikkatleri üzerine çekmiştir. Ardından İsviçre-Fransız sosyoloji okulunun öncüsü, ünlü bilim adamı Ferdinand de Saussure(ö.1857- 1913) gelmiş ve Fransa’daki dil öğrencileri üzerinde büyük bir etkisi olmuştur. Ferdinand de Saussure, dili bir sosyal insan olgusu olarak görür ve sosyal dil teorisini Emile Durkheim’in (ö.1858- 1917) sosyal teorisi temelinde inşa eder. Dolayısıyla Ferdinand de Saussure’e göre herhangi bir kelimenin anlamı, işitsel bir imge olan kelime ile fikir arasındaki karşılıklı bir ilişkidir. Bütün bunlar, anlam sorununun sadece dilbilimciler tarafından değil, aynı zamanda diğer bilim dallarından olan bilim adamları tarafından da konuşulduğunu göstermektedir, çünkü daha önce bahsedilen bilim adamları sadece dilbilimciler değildir. Bunun doğal sonucu olarak anlam problemleri çoklu ve karmaşık olmuştur.²⁹

²⁶ Guiraud, Pierre, Anlambilim La Semantique, çev. Berke Vardar, 3. basım, (İstanbul: Multilingual yay. 1999), 18.

²⁷Abdulkerim Seber, “Semantik delâlet kavramlarının mukayesesi ve anlambilim kavramının muhtevasının tespiti”, C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi (2013), Cilt: XVII, Sayı: 2 Sayfa: 97-130, s. 100.

²⁸ Ahmed Muhtar, ‘İlmü’d-delâle, 22.

²⁹ Sa’rân, ‘İlmü’l-luga, 292-300.

Ünlü Arap dilbilimci İbrahim Enis'in "*Delâletu'l-elfâz*" ve Ahmed Muhtar Ömer'in "*İlmu'd-delâle*" adlı eserine yakından bakarsak, bunların anlambilim ile semantik bilimi arasında ayırım yapmadıklarını görürüz. Ahmed Muhtar, anlam bilimden bahsederken şöyle diyor: "*Arapçaya gelince, bazıları ona 'ilmu'd-delâle, bazıları, 'ilmu'l-ma'na diğer bazıları da bunun için İngilizce veya Fransızca olan semantik tabirini kullanıyorlar.*"³⁰ ifadesini kullanmıştır.

Tarihsel Anlambilim

Bu bilimden bahseden ve öncüleri arasında yer alan Batılı bilim adamlarının kitaplarına yakından bakarsak, semantik denilen şeyi aradıklarını görürüz. Batılı bilim adamları, bu terimle, doğası gereği semantiğin penceresinden herhangi bir dile bakılıp incelendiğinde ondan iki yaklaşımın ortaya çıkacağını kastederler. Ünlü dilbilimci, bu iki yaklaşımı synchronic ve diacronic isimleriyle adlandırmıştır. Japon bilim adamı Toshihiko İzutsu ise bu iki yaklaşımı eşzamanlı ve artzamanlı yaklaşımlar olarak ifade etmiştir. Synchronic ve diacronic yaklaşımları aşağıdaki gibi tanımlanabilir:

a-Synchronic Semantik Metod

Synchronic semantik metod, daha sonraki dilbilimciler tarafından eş süremlî metod olarak adlandırılmıştır. Bu yaklaşım, bir dilin belirli bir zamandaki (genellikle mevcut olan) anlam analizidir. Ayrıca bu metod, tanımlayıcı dilbilim veya genel dilbilim olarak da bilinir. Bu yaklaşım dil çalışılması sırasında zaman diliminin birliği ile karakterize edilir. Yani, bu yöntemle çalışan kişiyi zaman ilgilendirmez. Böyle bir araştırmacı dili, onu aşmayan belirli bir zaman noktasında sabit bir yapısal sistem olarak inceler. Bu yüzden o, kelimeyi belirli bir zaman diliminde inceler ve o anda ona işaret eden semantiğini bulur.³¹ Başka bir deyişle: bir toplumun belirli bir zamanda kullandığı ve daha sonra o toplumun dilinde dolaşımdan kalkan kelimelerin anlamlarını inceleme sistemi statik bir sistem olup eşzamanlı yöntemle bu inceleme yapılmaktadır.³² Bu yöntemde esas olan belirlenen dönemin ortak bilinç çerçevesinde kullanılan kelimelere yüklenen anlamlardır. Kısacası bu metod, aynı zaman dilimi içinde yer alan ve bir dizge meydana getiren dilsel birimleri inceleyen betimsel bir dilbilim olarak kabul edilir.³³ Ferdinand de Saussure, betimsel bir çalışma olarak

³⁰ Ahmed Muhtar, '*İlmu'd-delâle*, 11.

³¹ Ferdinand De Saussure, *Genel Dilbilim Dersleri*, Çev. Berke Vardar, 1. basım, (Ankara: Birey ve toplum yay., 1985), 88- 89

³² İzutsu, *Allah ve'l-insan fi'l-Kur'ân*, 72.

³³ Mustafa Keskin, *Kur'an'da "h- k- m" Kökünün Semantik Analizi*, (Gaziantep Üniversitesi

anlambilim çalışmasına büyük önem vermiştir. O, anlambilimin konusunun delâletin kendisi olduğunu ve başka bir şey olmadığını görür. Ona göre anlambilim, tüm parçalarının eşsüremli düşünülebildiği bir sistemdir. Ferdinand de Saussure, doğru ve yanlış yaklaşımını izleyen normatif olan geleneksel kuralların aksine, anlambilimi bilimsel bir dereceye yükselten şeyin bu betimleyicilik olduğunu düşünür.³⁴

b- Diacronic Semantik Metot

Diacronic semantik metot, daha sonraki dilbilimciler tarafından art süremli metod olarak isimlendirilmiştir. Bu yaklaşımın temeli, çok sayıda dönem veya zaman diliminin takibidir. Bu yöntemle belli bir tarihî süreçten itibaren sözcüğün geçirdiği değişiklikler ele alınarak incelenmektedir. Çünkü dili öğrenen kişi zaman içinde dilbilimsel olguları öğrendikçe, sözcüğün değişim ve gelişimini de edinir.³⁵ Buna göre, diacronic semantik metot, belirli bir dil çağında var olan ögeler arasındaki ilişkileri incelemeyi, aksine zamanın geçişiyle her biri diğerinin yerini alan ardışık ögeler arasındaki ilişkilerin incelenmesiyle ilgilenir.³⁶

İzutsu, artzamanlı metodun, statik sistemler çerçevesinde kelime tarihinin incelenmesi, yani dil tarihinin bir zaman alanı ile ayrılmış iki farklı kesitini karşılaştırarak kelimelerin incelenmesi olduğuna inanır. O bu hususta şöyle der: biz, ne zaman ki aynı dilin, mesela Arapça'nın iki veya daha ziyade kesitini her hangi bir kesitle mukayese edersek, işte tarihî semantik o anda başlar ve tarihî bir aradan sonra dilin durumunun, diğer devirlerdekinden farkını gösterir.³⁷ İzutsu'ya göre bu zaman diliminin uzun veya kısa olması fark etmez, bu araştırmacının amacına ve ulaşmak istediği sonuçlara bağlıdır.

Semantik Gelişim: Faktörleri ve Biçimleri

Biz daha önce anlamın, lafız ile mana arasında karşılıklı bir ilişki olduğundan ve bu ilişkide ne zaman bir değişiklik olursa, anlamda da bir değişikliğin meydana geldiğinden ve bu değişikliğin lafza eski bir anlam eklenerek veya eski bir manaya

Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2017), 11.

³⁴ Ferdinand De Saussure, *Genel Dilbilim Dersleri*, 88.

³⁵ Ferdinand De Saussure, *Genel Dilbilim Dersleri*, 88-89.

³⁶ Ferdinand De Saussure, *Genel Dilbilim Dersleri*, 163.

³⁷ İzutsu, *Allah ve 'l-insan fi 'l-Kur'ân*, 73-74.

yeni bir lafız eklenerek iki şekilde gerçekleştiğinden bahsetmiştik. Nitekim Anlamı değiştirmek dilsel gelişimin bir yönüdür.³⁸

a- Semantik Gelişimin Faktörleri

Mısır'da, Enver Sedat anlamına gelen “Reis” kelimesinin veya İslami literürde, Ebu Hanife anlamına gelen “İmâm Azam” ifadesinin kullanılması gibi anlam değişikliğine yol açan pek çok faktör vardır. Bu, husus kelimeler arasındaki güçlü ilişkinin sonucudur. Korsanlar dönemindeki gemi kelimesinin anlamının değiştirilmesi gibi burada anlam değişikliğine yol açan semantik gelişimin tarihsel faktörleri de vardır. O dönemde gemi, şekil, boyut ve estetik açısından şimdiki gemiden farklıdır. Zamanın geçmesi ve tarihin değişmesiyle anlamın açık bir değişime uğradığını, ancak onu ifade eden lafzın aynı kaldığını görüyoruz.

Toplumların birbirlerine kelime teatisinde bulunmaları semantik gelişimin sosyal faktörü olarak kabul edilmiştir. Örneğin belli bir bölgedeki kişilerin kullandığı ve resmi ortak dile tatbik ettiği bir kelimenin dilde anlamsal bir gelişmeye neden olduğundan şüphe yoktur. Salat, hac ve zekât sözcükleri buna örnek olarak verilebilir. Bu kelimelerin bu yeni anlamlarında kullanılmaları onlarda anlam darlığına sebep olduğu söylenebilir. صلاة, dua, حج da kast etmek manasında olduğu için bu terimler İslami ilimler alanında kullanıldığında bunlara yeni anlamlar verilmiştir. Belli bir bölgenin adlandırdığı yeni anlamın ortak dile girebilmesi için milyonlarca konuşmacının gösterebileceği güçlü direnci aşması gerekir. Bu da büyük bir çaba gerektirir.³⁹

Semantik gelişimin faktörlerinin bunlarla sınırlı olduğunu söyleyemeyiz. Nitekim dilbilimcilerin duygusal ve psikolojik anlam olarak adlandırdıkları anlam değişikliğine yol açan psikolojik nedenlerin olması mümkündür. Ayrıca mecaz ve yaratıcılık da dilde anlamsal gelişmeye yol açan nedenler arasındadır.⁴⁰

b- Semantik Gelişimin Biçimleri

Yukarıda lafzın herhangi bir nedenden dolayı anlamının geliştirilebileceğini söylemiştik. Anlamsal gelişim olgusunu canlı organizmayı etkileyen hastalığa benzetirsek, o zaman bu gelişmeden kaynaklanan olguları açıklayabiliriz.

³⁸ İzutsu, *Allah ve 'l-insan fi 'l-Kur'ân*, 41-42.

³⁹ Ullmann, *Devru 'l-kelime fi 'l-luga*, 145.

⁴⁰ Ahmed Muhtar, *'İlmu'd-delâle*, 239.

Dilbilimciler, kelimelerin semantiğini takip etmeleri sonucunda anlamsal gelişimin genel kurallarının olduğunu keşfetmişlerdir. Dolayısıyla bu genel kuralları tüm diller için geçerli olan ana türler halinde bir araya getirmeye çalışmışlardır. Dilbilimcilerin, kelimelerin anlam seyrini takip etmeleri sonucunda anlamsal gelişim için tespit ettikleri genel kurallar şunlardır:

1- Anlam Genişlemesi

Anlamın genelleştirilmesi, sözcüğün kullanım alanının eskisinden daha geniş olması demektir. Örneğin daha önce tek bir ferdi ifade eden kelime, daha sonra birçok ferdi ifade etmesi gibi. Bunun yetişkinlerin ve çocukların dilinde birçok örneği vardır. Nitekim Arap örfünde, çocuklar, elma ve tenis topu gibi yuvarlak şekilli her şey için *برقالة* kelimesini kullanırlar. Aynı şekilde bazı toplumlar da genel olarak çiçeğe atıfta bulunmak üzere *وَرْد* kelimesini kullanırlar. Aynı şekilde *وَرْد* “vird” kelimesi de *وَلَمَّا* *وَرَدَ مَاءٌ مَدِينٍ وَجَدَ عَلَيْهِ أُمَّةٌ مِنَ النَّاسِ يَسْقُونَ* “Medyen suyuna vardığında orada hayvanlarını sulayan bir grup insanla karşılaştı”⁴¹ ve *وَجَاءَتْ سَيَّارَةٌ فَأَرْسَلُوا وَارِدَهُمْ فَأَدْلَى دَلْوُهُ* “Derken bir kervan geldi, sucularını gönderdiler, adam kovasını kuyuya saldı.”⁴² Ayetlerinde görüldüğü üzere aslında *وَرْد* sözcüğü, “su getirmek” anlamındadır. Daha sonra *وَرْد* kelimesinin anlamı, “su getirme” özelliğinden tecrit edilerek su olsun veya olmasın her geliş ifade edecek şekilde genişletilmiştir.⁴³

İbrahim Enis, Arapların kelimelere ve kafiyelere gösterdiği özenin, onları anlambilim arasındaki ince farkları idrak etmekten alıkoyduğunu savunuyor. Ona göre bu durum, yakın manaları ifade eden bazı kelimelerin birbirine daha yakın ve karışmış hale gelmesine ve aralarındaki dil farklılıklarının unutulmasına ve Arapların kafiye sistemlerini güzelleştirebilmek için bu anlam farklılıklarını feda etmeye başlamasına neden olmuştur.⁴⁴

2- Anlam Daralması

Anlamın tahsis edilmesi, kelimeyi küllî manadan cüz’î manaya çevirmek veya kapsamını daraltmak yöntemiyle gerçekleşmektedir. Yani kelimeyi bazı özelliklerle ayırt etmektir. Çünkü bir şeyin özelliklerini artırmak, fertlerinin sayısını azaltır. *فاكهة* kelimesi bu tür sözcüklerdendir. Zira bu kelime önceleri bütün meyveler için

⁴¹ Kasas, 28/23.

⁴² Yûsuf, 12/19.

⁴³ Ullmann, *Devru 'l-kelime fi 'l-luga*, 243.

⁴⁴ İbrahim Enis, *Min esrâri 'l-luğa*, 145.

kullanılıyordu. Daha sonra bu kelimenin çağrışımı, elma, üzüm, portakal ve muz gibi belirli bir meyve türünü gösterecek şekilde tahsis edilmişti. Bazen de bazı kelimelerin anlamı belirli bir bağlamda özelleştirilebilir. Erkeğin cinsiyet organının ucundaki fazla derinin alınması ameliyesini ifade eden sünneti ifade etmek için “طهارة” kelimesinin ve “ekmek” için عيش kelimesinin kullanılması bunun örnekleri arasında yer almaktadır.⁴⁵

3- Anlam Kayması (Başka Anlama Geçiş)

Anlam kayması, sözcüklerin anlamının gerçek anlamı ifade etmekten mecazi anlamı ifade etmeye geçişidir. Bu tür, iki anlamın genelleme ve belirlemede eşit olduğu durumlarda ortaya çıkar, bu nedenle kelime ilk anlamından farklı bir anlamda kullanılır. Anlam kayması, bir alakadan dolayı gerçek anlamı dışında kullanılan kelime manasına gelen mecaz yöntemi kullanılarak gerçekleştirilir. Mecazdaki alaka benzerlik ilişkisi ise isti‘âre, benzerlik ilişkisi dışında bir şey ise mecaz-ı mürsel adını alır. Mecaz-ı mürselin en önemli alakaları şunlardır: sebebiyyet; sebebi söyleyip müsebbebi (neticeyi) kastetmek. Müsebbebiyet: bir şeyin sonucunu (müsebbebini) söyleyip, sebebini kasdetmektir. Hallîyyet: bir şeyin kendisi dışında bir varlık içinde yer alması durumudur. Bir mekân içinde bulunan şeyi zikredip mekânını kasdetmektir. Mahalliyet: mekân yönüyle bir şeyi kuşatan yeri zikredip onun içindekini kasdetmektir. Bu şekilde meydana gelen değişiklik daha çok somuttan soyuta dönüşme şeklinde ortaya çıkmaktadır. Örneğin المجد kelimesi önceden bir hayvanın karnının yemle dolu olduğunu belirtmek için kullanılıyordu. Bu kelime daha sonra insanın iyi huylu nitelikler, şeref ve yücelik gibi değerler ile doluluğunu belirtmek için kullanılmıştır. Nitekim bu iki anlam arasındaki benzerlik ilgisi açıktır.

Benzerlik ilişkisi dışındaki (mecaz-ı mürsel) bir alakadan dolayı oluşan anlam kaymasına رعين الغيث “yağmuru otladık” cümlesi örnek olarak verilebilir. Bu cümleden amaç “bitkiyi otladık” anlamını aktarmaktır. Ancak yağmur ile bitki arasındaki sebebiyyet “sebebi söyleyip müsebbebi (neticeyi) kastetmek” ilişkisinden dolayı sebep olan yağmur ile müsebbebi yani bitki kastedilmiştir. Dolayısıyla buradaki alaka sebebiyyettir. *هُوَ الَّذِي يُرِيكُمْ آيَاتِهِ وَيُنَزِّلُ لَكُمْ مِنَ السَّمَاءِ رِزْقًا وَمَا يَتَذَكَّرُ إِلَّا مَنْ يُنِيبُ* “Size işaretlerini gösteren, sizin için gökten rızık (yağmur) indiren O’dur. Ama Allah’a yönelenden

⁴⁵ Sa‘rân, ‘İlmu’l-luga, 283.

*başkası (bundan) ders çıkarmaz.*⁴⁶ Ayetinde ise rızık ile yağmur arasındaki müsebbebiyet “bir şeyin sonucunu (müsebbebini) söyleyip, sebebini kastetmek” ilişkisinden dolayı müsebbep olan rızık ile sebebi yani yağmur kastedilmiştir. Dolayısıyla buradaki alaka müsebbebiyettir. شربت كأساً "bir bardak içtim" şeklindeki ifademiz de bardak ile içecek arasındaki mahalliyyet “mekân yönüyle bir şeyi kuşatan yeri zikredip onun içindekini kastetmek” ilişkisinden dolayı mahal olan bardak ile içindeki yani içecek kastedilmiştir. Dolayısıyla buradaki alaka mahalliyyettir.⁴⁷

a- Anlamın Yükselmesi (Değerlenmesi)

Bazı dilbilimciler, “anlamın yükselmesi/değerlenmesi” ve “anlamın düşmesi/değersizleşmesi” olarak adlandırılan şeyin anlam kaymasının tezahürlerinden birinin olduğunu savunmuşlardır. Birincisi, kelimenin manasını aşan ve onu yükselten şeye denk gelmesi anlamına gelir. Örneğin رسول kelimesiyle önceleri belirli bir yöne götürmek için kendisine bir mesaj verilen her kişi kastedilirken, İslamiyet’ten sonra bu kelime, semavi mesajın sahibini belirtmek gibi bir manaya yükselmiştir.

b-Anlamın Düşmesi (Değersizleşmesi)

Bu husus sözcüğün psikolojik, sosyal ve siyasal nedenlerle dillerde sık kullanılması nedeniyle zayıflaması, insanlar arasındaki ihtişamını ve prestijini kaybetmesi şeklinde meydana gelir. Örneğin حاجب kelimesi, Endülüs devletinde mevcut başbakana eşdeğer yüksek bir konumu ifade etmek için kullanılırken mevcut dönemlerde hizmetçi ve kapıcı anlamına gelecek şekilde bir anlam yozlaşmasına uğramıştır. Ayrıca طول اليد "el uzunluğu" ifadesi de önceleri cömertlik anlamına gelirken daha sonra halk dilinde hırsızlığı ifade etmeye başlamıştır.⁴⁸

İ. Lafzın Bağlam Işığında Manaya Delâleti

Bağlam terimi, dilsel, politik ve sosyal dâhil olmak üzere birçok yöne sahiptir. Arapça sözlükler, bağlam için söz konusu tüm yönlerle uyabilecek bir tanım geliştirmiştir. Bağlam kelimesinin Arapça karşılığı olan siyâk lafzı, sözlükte يسوق - سقى - يسوق - سياقا ve سوقا fiilinden gelen فعال vezninde bir mastar olup göndermek, sürmek, sevk etmek, salmak gibi anlamlara gelmektedir. Arapça’da çarşıya سوق isminin verilmesi

⁴⁶ Mü'min, 40/13.

⁴⁷ Ahmed Muhtar, ‘İlmu’ d-delâle, 247; Sa’rân, ‘İlmu’ l-luga, 283.

⁴⁸ Ahmed Muhtar, ‘İlmu’ d-delâle, 248; Sa’rân, ‘İlmu’ l-luga, 285.

de, muhtemelen malların satılması için buraya sürülmesi ve sevk edilmesinden dolayıdır. Yine Arapça’da orduyu sevk etmesinden dolayı komutana Sâik denir.⁴⁹ Develerin eşgüdümlü ve uyumlu bir biçimde yürüyüp birbirlerini takip etmesi için *تَسَاوَقَتِ الْإِبِلُ تَسَاوُقًا* ifadesi kullanılır.⁵⁰

1-Modern Dilcilerde Bağlam ve Anlamsal Etkisi

Bağlam, bir yandan yapının gerçekleştirildiği unsurlar ve olaylar dizisi, diğer yandan durumu somutlaştıran unsurlardır.⁵¹ De Saussure, kelimelerin cümle kurulumunda yer almadan anlaşılamayacağına inanır. Ona göre kelimeler kendilerinden önce veya sonraki kelimelerle bağlantı kurmadan değer kazanmaz. Dolayısıyla kelimeler, ancak birimler arasında ilişkiler oluşturan cümle kurulumunun çerçevesinde anlaşılabilir. ⁵² De Saussure, başka bir yerde bağlamın önemini vurgulayarak ve araştırmacının ele alacağı metnin bir parçasını değil o metnin bir bütün olarak ele alması gerektiğini söyleyerek şöyle diyor: bütünün değeri parçalarında. Bu nedenle, parça ile bütün arasındaki yapısal ilişkinin önemi parçaların kendi aralarındaki ilişkinin önemi gibidir.⁵³ Bu nedenle dilbilimciler bağlamı dilsel ve dilsel olmayan bağlam şeklinde iki kısma ayırırlar. Dilbilimciler, dilsel bağlamı da kendi içinde gramatikal ve sözlüksel bağlam şeklinde ikili bir tasnife tabi tutmuşlardır.⁵⁴

a-Gramatikal Bağlam

Gramatikal bağlam, gramatikal bir birim olması açısından kelimenin cümle içindeki yerini gösterir. Gramer bağlamında kelimeler, amaçlanan anlama göre cümleyi belirli bir kurala uygun düzenleme mekanizmasına özgü bir işlevi yerine getirir. Zira gramatikal yapıdaki bir değişiklik anlam değişikliğine yol açmaktadır. Aradaki fark: *قتل أنس مصطفى* “Enes, Mustafa’yı öldürdü” ve *قتل مصطفى أنساً* “Mustafa, Enes’i öldürdü” dediğimizde ortaya çıkıyor.

⁴⁹ İbn Fâris, *Mu‘cemu mekâyisi’l-luga*, 3/117; Bakkal, Ali. (2009). *Kur’an’ı Anlamada Siyak-Sibakın Önemi. Tarihinden Günümüze Kur’an İlimleri ve Tefsir Usulü*, ss. 12.

⁵⁰ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, 10/166.

⁵¹ Temmâm Hassan, *İctihâdâtun lugaviyye*, 1. basım, (Kahire: ‘Alemlü’l-kutub, 2007), 237.

⁵² Ferdinand De Saussure, *Genel Dilbilim Dersleri*, 129.

⁵³ Ferdinand De Saussure, *Genel Dilbilim Dersleri*, 138.

⁵⁴ ‘Avde Halil, Ebû ‘Avde, *et-Tatavvuru’d-dilâli beyne luğeti’ş-şi’ri’l-Câhili ve luğeti’l-Kur’an*, 1. basım, (Ürdün: Mektebetu’l-menâr, 1985), 75.

Buna göre الطريق أنس عن خرج الصحيح sözcüklerinde olduğu gibi kelimelerin rastgele bir araya gelmesi aralarındaki gramatikal ilişkiyi bozar ve anlamsız bir söz öbeğine yol açar.⁵⁵

b- Sözlüksel Bağlam

Sözlüksel bağlam ile cümlelerin faydalı bir anlama delâlet etmesi amaçlanmaktadır. Zira bazen gramer açısından doğru olan bir cümle anlam açısından yanlış olabilmektedir. Örneğin أطمع عليّ الباب “Ali, kapıyı besledi” cümlesindeki gramatikal bağlam doğrudur. Ancak bu cümle mantık açısından kabul edilmiyor. Zira alışkanlıklarımız bize kapının cansız nesnelerden biri olduğunu ve yeme eyleminin canlılara özgü olduğunu bildirmektedir. Yani bu cümlelerin anormallığı, kapı kelimesi ile ondan önceki kelimeler arasındaki sözlüksel bağlamla ilgilidir.⁵⁶

c- Dil Dışı Bağlam (Durum Bağlamı)

Malinowski⁵⁷(ö.1884- 1942) ve Firth⁵⁸(ö.1890- 1960) gibi bazı dilbilimciler, durum bağlamını sözlü bir konumu oluşturan öğeler kümesi olarak görür ve şu hususlardan oluştuğunu söylerler:

1- Konuşan ve dinleyenin kişilik ve kültürel yapıları, varsa bu ikisi dışında konuşmaya tanık olanların kişilikleri ve konuşmadaki rolleri; sadece konuşmaya tanıklık etmekle mi sınırlıdır yoksa konuşmaya katılmışlar mı?

2 - Mahkûmiyet, acı, kanaat ve kahkaha gibi sözlü metnin katılımcılar üzerindeki etkisinin bilinmesi.

3- Firth'e göre anlam, bir grup dilsel işlevin karmaşık bir bütünüdür. Fonetik işlevden sonra durum bağlamının morfolojik, gramatikal, sözlüksel ve anlamsal işlevleri bu dilsel işlevlerin en önemlileri arasında yer almaktadır.⁵⁹

Bağlam teorisini destekleyen bazı dilbilimciler, konuşma ve dil arasındaki ayırım konusuna dikkat etmemiş olmalı ki kelimelerin cümle içindeki yerlerinin

⁵⁵ ‘Avde Halil, *et-Tatavvuru’ d-dilâli beyne luğeti’ş-şî’ri’l-Câhilî ve luğeti’l-Kur’an*, 76.

⁵⁶ ‘Avde Halil, *et-Tatavvuru’ d-dilâli beyne luğeti’ş-şî’ri’l-Câhilî ve luğeti’l-Kur’an*, 78.

⁵⁷ Bronisław Kasper Malinowski (7 Nisan 1884 - 16 Mayıs 1942) Polonyalı antropolog, bilim insanı. Şu anda Polonya sınırları içerisinde bulunan Avusturya - Macaristan bölgesi topraklarında doğdu. Etnoğrafik alan çalışmalarının öncülerinden biri olmasından dolayı 20. yüzyılın en önemli antropologlarından biri olarak tanınmaktadır. Kültürel antropoloji öğretisi ve çalışmaları ile birlikte, Malanesia antropoloji araştırmalarına ve sosyoloji biliminin işlevselci yaklaşımına büyük katkı sağladı.

⁵⁸ John Rupert Firth (17 Haziran 1890, Keighley, Yorkshire - 14 Aralık 1960, Lindfield, Batı Sussex), İngiliz dilbilimci ve 1950’lerde İngiliz dilbiliminin önde gelen isimlerinden biriydi.

⁵⁹ Sa’rân, ‘İlmü’l-luga, 312.

dışında hiçbir anlamının olmadığını savunmuşlardır. Durumun böyle olduğunu varsayarsak, cümle dizininde yer almayan kelimelerin tek başlarına bir anlamları yoksa sözlükler nasıl yazılmıştır? Nitekim kaleme alınan sözlüklerde her bir kelimenin anlamı verilmiştir. Ancak cümle dizininde yer almayan kelimelerin tek başlarına bir anlamlarının olmadığını söylemek yerine böyle bir kelimenin çok müphem olduğu söylenecekti daha doğru olurdu.⁶⁰

Anlamanın tespitinde bağlamın önemini açıkladıktan sonra, bugüne kadar Arap dilinde birçok araştırmacının bir kelimenin anlamını öğrenmek istediğinde sözlüğe müracaat etmeleri ne kadar gariptir! Bunlar sözlüklerde kelimenin anlamını bulduklarında, o kelimenin kast ettiği doğru anlamın o olduğunu düşünürler. Araştırmacının araştırması sırasında bu hataya düşmemesi gerekir. Çünkü sözün anlamını incelemek için sadece sözlük yeterli değildir. Nitekim dikkate alınması gereken, eski sözlüklerden daha az önemli olmayan başka şeyler de vardır. Zira konuşmacının ve muhatabın kişiliği, bunlar arasındaki ilişkiler, konuşmayı çevreleyen koşullar bunların hepsi anlamının birer parçasıdır.⁶¹ Meselâ işçinin, patronu için veya çocuğun, babası için صباح الخير “Günaydın” demesi hürmet ve selâm manasına geldiği halde, bayan hizmetçinin kıvırtarak patronuna صباح الخير “Günaydın” demesi ayartmak ve cinsellik anlamına geldiğini söylemek mümkündür. Çünkü konuşmanın iç ve dış bağlamı bunu gösterir. Böylece bayan hizmetçinin konuşmasının tonu ve konuşması sırasındaki melodisi bunu gerektiriyor. Karşı cinse hitap eden bir kadın olması da bunu doğrular niteliktedir. Nitekim işine geç gelmiş bir işçiye işverenin صباح الخير “Günaydın” demesi ihtar ve azarlama anlamı taşır. Çünkü işçinin gecikmesi övülmeyi, saygıyı ve selamı gerektiren bir durum değildir. Oysa bütün bu anlamları sözlükte bulamıyoruz. Orada bahsedilen şey sadece صباح الخير “Günaydın” ifadesinin selam vermek anlamında olduğudur. Bazı dilbilimciler buna mantıksal anlam demiş ve her kelime için biri mantıksal diğeri psikolojik olmak üzere iki anlam olduğunu söylemişlerdir.

Kelimenin mantıksal anlamı sözlüğün belirttiği anlamdır. Bununla ilgili ortak anlayış aynı veya birbirine çok yakındır. Kelimenin psikolojik anlamına gelince, konuşmacıyla ilgili durumun, koşulların ve bahsedilen diğer hususların dikkate alınarak ortaya çıkan anlamdır.⁶² Erkekle karısı, baba ile oğlu veya kardeş ile kardeşi

⁶⁰ Ullmann, *Devru 'l-keime fi 'l-luga*, 57.

⁶¹ Ullmann, *Devru 'l-keime fi 'l-luga*, 19.

⁶² Sa'rân, *'İlmu'l-luga*, 278.

arasındaki sorunun temelinde genellikle mananın anlaşılmasında problemi yatmaktadır. Sıklıkla anlayış eksikliğini gösteren şu cümleleri duyarız: ne demek istiyorsun? Seni anlamıyorum -beni anlamıyorsun- daha fazla açıkla.⁶³ ifadeleri anlama veya anlaşılma problemiyle delalet eden örneklerdendir.

2-Klasik Dilcilerde Bağlam

Klasik dilbilimciler ve tefsirciler bağlam konusuna büyük özen göstermişlerdir. Onların analiz ve yorumlama yöntemleri bağlama dayalı ve mümkün olduğunca onun ihmal edilmemesi prensibi üzerine olmuştur. Nitekim tefsircinin ayeti ele alırken atması gereken en önemli adımlardan biri, Arapların içinde yaşadıkları şartları bilmektir. Zira dinlerinde, inançlarında, ibadetlerinde, ticaretlerinde ve sosyal ilişkilerindeki Arapların durumlarını bilmeyen tefsirciler, doğru manaya ulaşamazlar. Çünkü böyle bir müfessir, tefsiri bir kavme uygun hale getirirken diğerleri için uygun bir hale getiremeyecektir. Nitekim önemli olan nedenin özel oluşu değil, lafzın genelliğidir. Ayrıca sebebin bilinmesi mesebbedin bilinmesini de gerektirir. Ekollerinin farklılığına rağmen bütün usul âlimleri, siyak ve sibakın bilinmesinin gerekli olduğu düşüncesini ortaya koymuşlardır. Bu da onların bağlama ne kadar özen gösterdiklerinin bir tezahürüdür. Çünkü konuşmanın önceki ve sonraki anlamları arasında bir tutarlılık üzerinde yürütülmesi, konuşmanın anlamlarının dağıtılarak verilmesinden daha sağlamdır. Kemal Bısr, dilsel ve dilsel olmayan bağlamın klasik dilcilerin analiz ve tûmdengelimdeki yöntemleri olduğunu, ancak bağlamın o dönemde bu adla bilinmediğini söylemektedir.⁶⁴

Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Câhiz el-Kinânî (ö. 255/869), Ebû Sehl Bısr b. el-Mu'temir el-Hilâlî el-Bağdâdî'nin (ö. 210/825) dilsel ve dilsel olmayan bağlama büyük önem verdiğini belirtmektedir. Câhiz, sözdeki değerin, doğru olmasında, bir fayda sağlamasında duruma ve her bir ortamın kendine özgü bir ifade biçiminin olduğu kuralına uygun olmasında olduğunu söylemektedir.⁶⁵

Arap dil bilgini ve edebiyat nazariyatçısı Ebû Bekr Abdülkâhir b. Abdîrrahmân b. Muhammed el-Cürcânî (ö. 471/1078-79), bu hususta şöyle demektedir: söz dizimi meselesinin muhtevasının, gramatikal anlamlara ve bundaki farklılıklara bağlı

⁶³ Sa'rân, 'İlmü'l-luga, 268.

⁶⁴ Kemâl Bısr, *et-Tefkîru'l-lugavî beyne'l-Kadîm ve'l-hedîs*, (Kahire: Dâru garîb, 2005), 370.

⁶⁵ el-Câhiz, Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb, *el-Beyân ve't-tebyîn*, (Beyrut: Dâru ve mektebetü'l-hilâl, 1423) 1/129.

olduğunu bildiğinize göre, o halde biliniz ki, bu farklar sonsuzdur. Biliniz ki, kendi başına lafızların bir üstünlüğü yoktur. Lafızlardaki üstünlük durumu ancak kelimelerin yerleştirildiği anlam ve amaçlara göre, sonra bazılarının diğer ve bazılarıyla birlikte kullanımı ve her birinin diğerine olan konumuna göre oluşmaktadır.⁶⁶ Cürcânî, bize söz diziminin (bağlamın), gerçek formlarında görünmeyen gramatikal anlamlarına riayet etmekle elde edildiğini ve bu anlamların ancak yukarıda bahsettiğimiz dış amaçların incelenmesi esnasında ortaya çıktığını söylemek istiyor.

Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmulî et-Taberî el-Bağdâdî (ö. 310/923) ise şöyle diyor: Mümkün olduğu sürece sözdeki anlamlar arasında bir bağ oluşturup bunları birbirleriyle ilişkilendirmek daha evladır.⁶⁷ Bu konuda nakledile bütün bu ifadeler, anlambilimin, semantik terimini kullanmamaları dışında, klasik dilbilimciler tarafından ihmal edilmediğini göstermektedir. Demek ki klasik dilbilimciler sözlüklerinde kelimelerin anlamlarıyla ilgilenirken semantik çözümleme yöntemine başvurmuşlardır. Örneğin İbn Fâris, “رُذِّ” kelimesinin aslında “su getirmek” anlamında olduğunu daha sonra su olsun veya olmasın her geliş ifade edecek şekilde bir anlamsal genişlemeye uğradığını söylemektedir. İbn Fâris, aynı şekilde القَرَب kelimesinin de su talep etmek manasında olduğunu daha sonraki süreçlerde bütün talepleri ifade etmek için kullanıldığını ifade etmektedir. İbn Fâris, “رَفَعَ عَقِيرَتَهُ” “yaralı ayağını kaldırdı” sözünün de sesini yükseltmek manasında kullanıldığını bildirmektedir. Ona göre bu ifadenin, sesini yükseltme manasındaki ilk kullanımı şöyledir: ayağı yaralayan adamın biri ayağını kaldırıp yüksek sesle bağırması ve bu olaydan sonra sesini yükselten her kes için “رَفَعَ عَقِيرَتَهُ” cümlesi kullanılmıştır.⁶⁸ Kur'an-ı Kerim'in ayetleri incelendiğinde, bağlam kavramına büyük önem verildiği görülmektedir. Hatta Mekke'nin en belîğ ve en fasih insanlarını büyüleyen unsurun Kur'an'daki bağlam olduğunu söylemek mümkündür. Zira kullandığı terimler ve kelime dağarcığı İslam'dan önce da var olan kelimelerdi. Bu yüzden Kur'an, insanları etkileyen yeni bir dil ortaya koymadı. Ancak bu terimlerin Kur'an dünyasına girmesi ve onları farklı kavramlar ağı haline getiren yeni bir anlam alanına dâhil edilmesi,

⁶⁶ el-Cürcânî, Ebû Bekr Abdülkâhir b. Abdîrrahmân b. Muhammed, *Delâilu'l-i-câz*, thk. Mahmûd Muhammed Şakir, 3. basım, (Kahire: Mektebetu'l-Medenî, 1992), 1/87.

⁶⁷ Taberî, Muhammed b. Cerîr b. Yezîd b. Kesîr b. Gâlib, *Câmi'u'l-beyân fî te'vîli'l-Kur'an*, 1. basım, (Beyrut: Muessesetu'r-risâle, 2000), 9/262.

⁶⁸ İbn Fâris, Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvînî el-Hemedânî, *es-Sâhibî fî fîkhi'l-luğa ve süneni'l-'Arab fî kelâmihâ*, 1. basım, (Dâru Muhammed Ali Beydûn, 1997), 58.

müşrikleri daha önce duymadıkları bir şeyi duyuyorlarmış gibi hayran bırakmıştır. Bu da anlambilimin önemini göstermektedir.⁶⁹

J. Kur'ân Tefsirinde Semantik Analizin Önemi

Allah'ın kalamı olan Kur'ân-ı Kerîm, anlaşılıp amel edilmesi gayesiyle insanlara gönderilmiştir. Bunun için de insana bu kalamı anlama istidadı verilmiştir. Vahyin nüzulünden itibaren ilahî hitabın doğru anlaşılma meselesi üzerinde durulmuş ve bu konu her zaman Müslümanların öncelikleri arasında yer almıştır. Herhangi bir metnin anlaşılıp yorumlanması o metnin içinde yer alan kelimelerin bilinmesini gerektirmektedir. Söz konusu metin ilahi bir metin ve semavi bir mesaj ise bu konu daha da önem kazanmaktadır. Bunun nedeni, kutsal metinlerdeki mesajın belirli ifade biçimleri ve kavram kalıplarıyla sunulmasıdır. Aksine, Kur'ân'ın dünya, insan, toplum ve yaşam için doğru bir şekilde görülmesi ve Kur'ân'ın merkezinde yer alan kelimelerin ve anahtar sözcüklerin bilinmesi, tüm bunlar kelimelerin geçtiği anlam alanının sınırlandırılıp belirlenmesine bağlıdır.⁷⁰

Hız. Peygamber döneminde bu konuda hiçbir sıkıntıyla karşılaşılmamıştır. Çünkü başta Allah Resul'ünün beyanı ve sahabenin vahyin sosyal ortamına şahitlik etmeleri, vahyin kolay ve doğru bir şekilde anlaşılmasını sağlamıştır. Ancak sonraki dönemlerde Kur'ân'ın anlaşılması konusunda aynı şeyi söylemek oldukça zordur. Dolayısıyla konuyla alakalı bazı sıkıntıların ortaya çıktığını gören İslâm âlimleri, bu sıkıntıları minimize etmek adına Kur'ân ilimleri çerçevesinde bir ilmî disiplin oluşturarak, Kur'ân'ın, bu epistemoloji sayesinde sahil bir şekilde anlaşılmasını sağlamayı amaçlamışlardır. Hicri II. asrın ortalarından itibaren temelleri atılmaya başlanan “tefsir ilmi” Kur'ân'ın sahil bir şekilde anlaşılmasını ve ilahî mesajın aktarılmasını gaye edinmiştir.⁷¹ Buradan yola çıkarak bu bilimle uğraşan araştırmacıların Kur'ân'ın indirildiği dönemdeki dili incelemeleri gerekmektedir. Çünkü günümüzdeki dil, her ne kadar ikinci yüzyılda var olan dil olsa da, ancak dil yaşayan bir organizma ve değişime açık dinamik bir olgudur. Bu nedenle yapılacak ilk şey Hicaz bölgesindeki Arap dilini araştırmak ve Kur'ân'ın nazil olduğu dönemdeki toplum koşullarını farklı yönlerden incelemektir. Bundan sonra Kur'ân tefsirinin diğcr

⁶⁹ İzutsu, *Allah ve 'l-insan fî'l-Kur'ân*, 34.

⁷⁰ Şeyhmus Demir, *Kuranda Zekât Kavramının Etimolojik ve Semantik Analizi*, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı: 28, Erzurum, 2007, 10

⁷¹ Zehebî, Muhammed Hüseyin, *et-Tefsîr ve 'l-Müfessirûn*, (Beyrût, Dâru'l-Erkâm, ts.) 1/51-55; Keskin, *Kur'an'da h-k-m Kökünün Semantik Analizi*, 15.

adımlarına geçmek mümkündür. Bazı dilbilimcilerin dili “sese yerleştirilmiş anlam” şeklinde tanımlaması kelimenin anlamının istinbat edilmesinde semantiğin önemi konusunda artık hiçbir şüphe bırakmıyor. Çünkü kelimenin delâleti ile anlamı aynı şeydir. Dolayısıyla içerik açısından aralarında bir fark yoktur.⁷²

İzutsu, semantik analizin Kur’ân-ı Kerîm’deki önemini şöyle ifade eder: semantik, yaşayan bir tür dinamik ontolojidir. Kur’ân’ın dünya görüşünün şekillenmesinde hayati rol oynayan tüm temel kavramların, Kur’ân sözlüğünde yeni bir anlam kazandığı söylenebilir. Bu kavramlar, İslam’dan önce Miladi yedinci yüzyılda dolaşımdaydı. Dolayısıyla Kur’ân yeni kavramlar ortaya çıkarmadı, ancak bu kavramları Kur’ân bağlamına soktu ve onları yeni bir anlamsal alanda cilalayarak onları kavramsal sistemlere dâhil etti.⁷³

Kur’ân’a dair başarılı bir semantik çalışmanın yapılabilmesi için bahse konu sözcük veya kavramın esas anlamı tespit edilmeli daha sonra, tarihî süreçte sözcüğün/kavramın kat ettiği aşamaları dikkate alarak, anlam analizi yapılmalıdır. Semantik analiz çalışmasında takip edilmesi gereken aşamaları şu şekilde sıralamak mümkündür:

1) Araştırma konusu olan sözcüğün/kavramın etimolojisi bilinmelidir. Söz konusu sözcüğün anlamını tespit etmek için mümkün olduğunca ilk dönem kaynaklara gidilmelidir.

2) Bu çalışmadan sonra etimolojideki anlam esas alınmak kaydıyla sözcüğün/kavramın bütün türevlerinde var olduğu düşünülen esas mana aranmalıdır. Buna uygun olmayanlar sonradan kazandırılmış anlamlardır. Uygun olanlar ise, zaten semantik tanımın kapsamına girmektedir.

3) Semantik, sadece sözcüğün/kavramın anlamını oluşturan kök manaya inmek değil, aynı zamanda onun bu kök anlamından hareketle tarihî süreçte anlam hareketliliğinin analizini yapmak, sözcük/kavram ve türevlerinde esas manayı aramaktır. Dolayısıyla semantik, tarihî süreç içerisinde sözcükte/kavramda meydana gelen anlam daralması, anlam genişlemesi ve anlam kayması gibi anlama ilişkin hareketliliği tespit etmektir.

4) Araştırma konusu olan sözcüğün/kavramın Kur’ân öncesi anlamı öncelikle cahiliye şiirlerinde aranması gerekmektedir.

⁷² Ahmed Muhtar, ‘İlmü’l-delâle, 5.

⁷³ İzutsu, *Allah ve’l-insan fi’l-Kur’ân*, 32.

5) Söz konusu sözcüğün/kavramın şiir kaynaklarındaki anlam tespitinden sonra, Kur'ân'da kullanıldığı mananın tespitine çalışılmalıdır. Kur'ân'a dair bu çalışmada dikkat edilmesi gereken başlıca husus ise siyak-sibak bütünlüğüdür.⁷⁴

Esas Mana-İzafi Mana

Semantik âlimleri, anlambilimin dünyayı görme ve anlama bilimi olduğunu söylerler. Çünkü semantik, insanların çevrelerindeki dünyayı anlamak için aralarında bir iletişim aracı olarak kullandıkları dilin özel terimlerini inceler. Buradan yola çıkarak kelimenin, biri esas, diğeri ise toplum tarafından dini, sosyal veya siyasi gibi herhangi bir nedenle kelimeye eklenen izafi anlam olmak üzere iki farklı anlam taşıdığı söylenebilir.⁷⁵ Ancak bazen kelime, esas anlamını değiştirmeden ilk bakışta farklı bir anlam ifade eder. Ama burada değişen genel sistemdir. Yani kelime, dünyanın genel sisteminde kendisine yeni bir konum bulmaktadır. Yani kelime farklı kavramlar ağına girmekte ve ardından bu yeni anlam kelimenin izafi anlamı olmaktadır. Örneğin "kitap" kelimesi, gerek Kur'ân'da, gerek Kur'ân dışında daima aynı şeyi ifade eder.

Konuşma dilinde kitap deyince her zaman belli şey anlaşılır. İşte kelimenin bu sürekli manasına esas mana diyoruz. "Kitap" kelimesi Kur'ân bağlamına girdiğinde ise, bir kutsallık havası ile çevrili özel bir dini kavrama atıfta bulunur ve Allah'ın Kitabı (Kur'ân-ı Kerîm) anlamına gelir.⁷⁶ Buna göre esas anlam, kelimenin ifade ettiği ve herhangi bir bağlamdan koparıldığında koruduğu anlamdır. Bu da kelimenin belirli bir kavramsal sisteme girmeden önce sahip olduğu manadır. İzafi anlam ise, belirli bir kavramsal sisteme girdikten sonra kelimeye verilen anlamdır. Bu esas anlam ile izafi anlam arasında karşılıklı bir ilişki vardır. Dolayısıyla kelimenin esas anlamı bağlama bağlı olmayan anlamdır. Bağlama bağlı olan anlama ise izafi anlam denir.⁷⁷

Kur'ân-ı Kerîm'in tefsirinde semantiğin önemi fikrini pekiştirmek için araştırmanın giriş kısmı bir örnekle bitirilecektir. Örneğin "takva" kelimesinin Cahiliyedeki asıl anlamı, kişinin dışarıdan gelen bir tehlike karşısında kendini savunmaktır. Kur'ân-ı Kerîm bu kelimeyi kendi dünyasına alarak kelimeye inanç yönü ile ilgili özel bir anlam alanına taşımıştır. Böylece bu kelime esas anlamını taşımaya

⁷⁴Hasan Yılmaz, *Semantik analiz yönteminin Kur'ân'a uygulanması*, 1. basım, (Bursa: Kurav yay., 2007), 142-143; Keskin, *Kur'an'da h-k-m Kökünün Semantik Analizi*, 17.

⁷⁵ İzutsu, *Allah ve 'l-insan fi 'l-Kur'ân*, 34-35.

⁷⁶ İzutsu, *Allah ve 'l-insan fi 'l-Kur'ân*, 44.

⁷⁷ 'Avde Halil, *et-Tatavvuru 'd-dilâli*, 49.

devam etmekle beraber, Kur’ân dünyasına girmesiyle “bir kimsenin dünyada Allah'ın emirlerine uyarak kıyamet günündeki ilahî azaptan korunması” gibi çok önemli bir dini anlam da kazanmıştır.

I. BÖLÜM

CÂHLİYE VE İSLAMÎ DÖNEM ŞİİRİNDE "K-R-M" KÖKÜNÜN ETİMOLOJİK YAPISI VE ANLAMSAL GELİŞİMİ

Çalışmanın bu bölümünde, Arapça sözlüklerde "k-r-m" kökünün izi sürülerek teorik çerçevesi ve etimolojik yapısı hakkında bilgi verilecektir. Bu bölümün amacı, konunun derinliklerine girmeden önce "k-r-m" kökünün anlamlarıyla ilgili genel bir görüş oluşturmaktır. Böylece cüz'î anlamlarından bahsederken ne kastedildiğini anlayabiliriz. Daha sonra sarf ilminde bilinen vezinlerin sırasına göre "k-r-m" kökünün verildiği morfolojik vezinlerden bahsedilecektir. Araştırmanın istenilen amacına ulaşabilmesi için öncelikle Arap dilinin esasını teşkil eden Cahiliye döneminde inşad edilen şiirlere müracaat ederek "k-r-m" kökünün anlam yelpazesini orijinal kaynaklara inerek tetkik ve tahlil etme fırsatını yakalayacağız. Zira şiir, bir milletin hayatını yansıtan, sevincini, hüznünü, sevgisini, nefretini, zaferini ve yenilgisini anlatan toplumun aynasıdır. Zira şiir aynasında, esas anlama eklenen manaları anlamamıza ve doğrulamamıza yardımcı olan kelimenin kendisi için vazedildiği orijinal anlamı görmemiz mümkündür. Şiir olmadan, araştırmacı, incelenecek kelimenin anlamındaki eklemeler veya değişiklikler nedeniyle içinden çıkılması zor açmazlarla karşı karşıya kalmaktadır.

Dilbilimciler, semantik çalışırken üzerinde durulması gereken en önemli şeylerden birinin kelimenin orijinal anlamının belirlenmesi olduğuna inanırlar. Bazen araştırmacı, kelimenin orijinal anlamını bulmak için birçok zorluklarla karşılaşır. Bu konuda, Batılı bilim adamı Stephen Ullmann, (1914-1976) anlam incelemesinin zorluğunun nedenini iki faktörden kaynaklandığını söylemektedir. Bunların birincisi terimlerin çok ve karmaşık olmasıdır. İkincisi ise dilcilerin bu terimlerin anlamlarındaki ihtilafıdır.⁷⁸

⁷⁸ Ullmann, *Devru 'l-kelime fi 'l-luga*, 19-20.

1.1. "K-r-m" Kökünün Teorik Çerçevesi ve Etimolojik Yapısı

كرم Fiili, genellikle sülâsî mücerredin beşinci babından gelmektedir.⁷⁹ Beşinci bap, sürekli geçişsiz olup genellikle insanda yerleşmiş ahlaki özellikleri ifade etmek için kullanılır.⁸⁰ Ancak bu fiil de diğer lazım fiiller gibi إفعال ya da تفعیل bâbına aktarılarak muteaddî yapılabilir.⁸¹ Bu bağlamda k-r-m kökü, sırasıyla şu baplardan gelmektedir:

1-Sülâsî mücerredin birinci babı, k-r-m kökü bu bapta ikramda/iyilik ve güzellikte galip ve üstün gelmek anlamında kullanılmıştır.⁸²

2- Sülâsî mücerredin beşinci babı, k-r-m kökü bu bapta cömertlik, yükseklik, yücelik, necabet, asalet, güzel huy ve gelişmek anlamlarında kullanılmıştır. Bu bap olan k-r-m kökünün şeklinde mazi, müzari, masdar ve sıfat-ı müşebbeh formları şöyledir: كَرِم - كَرَمًا - يَكْرُم - يَكْرُمًا.⁸³

3-Bir harf ilaveli sülâsî mezîdin if'âl babı, k-r-m kökü bu bapta şerefliendirmek, güzel muamelede bulunmak, tenzih etmek, muhafaza etmek ve değerli çocuklara sahip olmak anlamlarında kullanılmıştır. Bu bap olan k-r-m kökünün mazi, müzari, masdar, ism-i fail ve ism-i meful formları şöyledir: كَرَّمَ - كَرَمًا - يُكْرِم - يُكْرِمًا.⁸⁴ Buradaki fazla harf, fiilin başına eklenen hemzedir. Hemze, mazide fethalıdır. Muzaride ise atılır, okunmaz. Bunun sebebi birinci tekil şahıs kalıbında iki hemzenin yan yana gelmesidir. Hemze, bu kalıptan atılınca yek nasaklık olsun diye diğer on üç kalıptan da atılmıştır.⁸⁵

4-Bir harf ilaveli sülâsî mezîdin tef'îl babı, k-r-m kökü bu bapta faziletli ve üstün kılmak, tercih etmek ve saygın kılmak, anlamlarında kullanılmıştır. Bu bap olan

⁷⁹ Alî el-Cârim-Mustafa Emîn, *en-Nahvu 'l-vâdih*, (ed-Dâru'l-Misriyyetu's-Su'udiyye li't-tibâ'a ve'n-neşr ts.), 18.

⁸⁰ Sîbeveyh, Ebû Bişr (Ebû Osmân, Ebû'l-Hasan, Ebû'l-Hüseyn) 'Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârisî, *el-Kitâb*, 3. basım, (Kahire: Mektebetu'l-hancî, 1988), 38; Abdülganî ed-Dakr, *Mu'cemu'l-kavâ'idü'l-'Arabiyye*, (el-Mektebetü's-şâmile), 471.

⁸¹ el-Fârisî, Ebû Alî Hasan b. Ahmed b. Abdilgaffâr, *et-Ta'likatu 'alâ Kitâbi Sîbeveyh*, 1. basım, (1990), 111.

⁸² Ferit Dinçer, "Krm/كrm Köklü Türevlerin Sarfî Tahlili ve Anlamları". İslami İlimler Dergisi 15 / 1 (Haziran 2020): 145. <https://doi.org/10.34082/islamiilimler.748730>

⁸³ Râzî, Ebû Abdillâh Zeynuddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdilkâdir, *Muhtâru's-sihâh*, 5. basım, (Beyrut: el-Mektebetu'l-'asriyye, 1999), 268; Ezherî, *Tehzîbu'l-luğa*, 10/135; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 12/511; Ahmed Muhtar, *Mu'cemu'l-lüğeti'l-'Arabiyye el-Mu'âsire*, 3/1922; İbrâhîm Mustafa vd., *el-Mu'cemu'l-vasîl*, 2/783.

⁸⁴ Fîyrüzâbâdî, Ebu't-Tâhir Mecduddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed, *el-Kâmûsu'l-muhîd*, 8. basım, (Beyrut: Muessesetu'r-risâle, 2005), 1154; Ahmed Muhtar, *Mu'cemu'l-lüğeti'l-'Arabiyye el-Mu'âsire*, 3/1922.

⁸⁵ Fârâbî, Ebû İbrâhîm İshâk b. İbrâhîm, *Mu'cemu divânî'l-edeb*, (Kahire: Muessesetu Dâri's-ş-a'b, 2003), 2/335; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 1/435.

olan k-r-m kökünün mazi, müzari, masdar, ism-i fail ve ism-i meful formları şöyledir: ⁸⁶كَرَّمَ- يُكَرِّم- تَكْرِيمًا وَتَكْرِيمَةً- مُكَرَّم- مُكَرَّم

5- Bir harf ilaveli sülâsî mezîdin mufâ'alet babı, k-r-m kökü bu bap müşareket manasını ifade eder ve karşılıklı ikramda bulunmak, iyilikte yarışmak ve cömertlikte üstünlük sağlamak anlamlarına gelmektedir. Bu bap olan k-r-m kökünün şeklinde mazi, müzari ve masdar formları şöyledir: ⁸⁷كَارَّمَ يُكَارِمُ مَكَارِمَةً. Bu babın diğer bir anlamı da karşılıklı hediyeleşmek manasıdır. Nitekim hadiste *إنَّ الَّذِي حَرَّمَهَا حَرَّمَ أَنْ تُكَارَمَ بِهَا الْيَهُودُ* “Şüphesiz bu şarabı haram kılan onunla Yahudilerle hediyeleşmeni de haram kılmıştır.”⁸⁸

6- İki harf ilaveli sülâsî mezîdin tefe'uul babı, k-r-m kökü bu bapta iyilik etmekte gayret etmek ve bu hususta kendini zorlamak anlamlarında kullanılmıştır. Bu bap olan k-r-m kökünün şeklinde mazi, müzari ve masdar formları şöyledir: ⁸⁹تَكَرَّمَ يَتَكَرَّمُ تَكَرُّمًا. Cerîr b. Abdilmesih b. Abdillâh b. Yezd ed-Dubaî (ö. 569 veya 580) تَكَرَّمَ sözcüğünü bahsi geçen anlamda şöyle kullanmıştır:

تَكَرَّمَ لَتَعْتَادَ الْجَمِيلَ فَلَنْ تَرَى أَخَا كَرَّمَ إِلَّا بِأَنْ يَتَكَرَّمَ “güzel bir geleneği alışkanlık haline getirmek için ikram etmede kendini zorla. Çünkü cömert kişinin ancak böyle yaptığını görürsün”⁹⁰

7- İki harf ilaveli sülâsî mezîdin tefâ'ul babı, k-r-m kökü bu bapta müşareket manasını ifade eder ve karşılıklı ikramda bulunmak, hediyeleşmek ve saydı göstermek anlamlarına gelmektedir. Bu bap olan k-r-m kökünün şeklinde mazi, müzari ve masdar formları şöyledir: ⁹¹تَكَارَمَ يَتَكَارَمُ تَكَارُمًا.

8-Üç harf ilaveli sülâsî mezîdin istifâl babı, k-r-m kökü bu bapta istemek, arzu etmek ve herhangi birini olduğu hal üzere bulmak anlamlarına gelmektedir. Bu bap olan k-r-m kökünün mazi, müzari ve masdar formları şöyledir: ⁹²اسْتَكْرَمَ يَسْتَكْرِمُ اسْتِكْرَامًا.

⁸⁶ Fîrûz âbâdî, *el-Kâmûsu 'l-muhît*, 1922.

⁸⁷ Zubeydî, *Tâcu 'l-'arûs min cevâhiri 'l-kamûs*, 737; Kecrâtî, *Mecme'u bihâri 'l-envâr fi ğeraibi't-tenzil ve letâifi 'l-ahbâr*, 394.

⁸⁸ Hattâbî, Ebû Süleymân Hamd (Ahmed) b. Muhammed b. İbrâhîm b. Hattâb el-Büstî, *Ġarîbü 'l-hadîs*, (Dimaşk: Daru'l-fikr, 1982), 666.

⁸⁹ İbrâhîm Mustafa vd., *el-Mu'cemu 'l-vasît*, 2/784.

⁹⁰ Cevherî, *Tâcu 'l-luġa*, 5/2021.

⁹¹ Kecrâtî, *Mecme'u bihâri 'l-envâr fi ğeraibi't-tenzil ve letâifi 'l-ahbâr*, 394; Dûzî, Reyhahart, *Tekmiletu 'l-Me'âcimi 'l-Arabiyye*, çev. Cemal el-Hayyat, (Bağdat: Dâru'n-nuşûr ve's-Sakâfeti'l-'Amme, 2000), 70.

⁹² İbn Dureyd, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasan el-Ezdî el-Basrî, *Cemheretu 'l-luġa*, 1. basım, (Beyrut: Dâru'l-'ilm li'l-melâyîn, 1987), 565;

Sonuç olarak k-r-m kökünün sekiz morfolojik vezinde geldiği ve her bir vezinde de dilde yeni bir anlam ürettiği ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

1.2. K-r-m kökünün Anlamına Genel Bakış

İbn Fâris, "k-r-m" kökünün bir şeydeki veya bir karakterdeki şerefi ifade ettiğini söylemektedir.⁹³ Dolayısıyla "k-r-m" kökünün anlamı, şeref ve kadrin yüceliğidir. Nitekim Araplar, kadri yüce ve şerefli bir adam için كرم الرجل ifadesini kullanırlar.⁹⁴ Buna göre "k-r-m" kökünün zıt anlamlısı alçaklık, aşağılık, hakirlik, ayıplamak, cimrilik, düşüklük, kınamak ve tamahkârlık anlamlarına gelen لَوْمٌ kelimesidir.⁹⁵ Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de وَمَنْ يُهِنِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ مُكْرِمٍ *"Allah'ın hakir kıldığı kimseyi onurlandırabilecek birisi yoktur"*⁹⁶ "k-r-m" kökünün türevlerinden olan يُهِنُ sözcüğü لَوْمٌ kelimesinin anlamları arasında yer alan hakirlik manasındaki fiilin karşıtı olarak kullanılmıştır.

Ebû Mansûr Abdülmelik b. Muhammed b. İsmâil es-Se'âlibî (ö. 429/1038), şöyle demektedir: إذا ما أهان امرؤ نفسه فلا أكرم الله من أكرمه *"Bir insan kendini hakir kılarırsa, Allah ona değer verene değer vermez."*⁹⁷ Kıymetli mücevher için de كرم الجوهر ifadesi kullanılır. Birinin kolaylıkla istenmeden bir şey vermesi için ise كرم فلان كرمًا وكرامة denir. Buradaki "k-r-m" kökünün zıt anlamlısı cimriliktir.⁹⁸

Yukarıda كرم fiili, genellikle sülâsî mücerredin beşinci babından geldiği söylenmişti. Ancak bu diğer baplardan gelmediği anlamına gelmektedir. Nitekim bu fiil, nadiren de olsa sülâsî mücerredin birinci babından da gelmektedir. Sülâsî mezîdin ise if'âl, tef'îl, mufâ'alet, tefe'uul, tefâ'ul ve istif'âl baplarından gelmektedir. Bu fiilin anlamı eşlik eden cer edatlarına göre değişir. Örneğin sülâsî mücerredin beşinci babından olan كرم fiili, كرم عليه ifadesinde olduğu gibi cer edatlarından على harfine eşlik ederse "kıymetlendi" anlamında olur.⁹⁹ Hadiste de böyle bir ifade yer almaktadır: وَتَوَقَّ كرائم أموالهم لا تأخذها في الصدقة؛ لأنها تكرم على أصحابها وتعزَّ *"zekât alırken halkın nazarında"*

⁹³ İbn Fâris, *Mu'cemu mekâyisi 'l-luga*, 5/172.

⁹⁴ Osman Hasan, *Ebvâbu 'l-fi'li es-serfiyye min nüzheti't-terf şerhi binâi 'l-ef'âl fî 'ilmi's-serf*, (el-Mektebetü's-şâmile).

⁹⁵ İbn Fâris, *Mu'cemu mekâyisi 'l-luga*, 5/172.

⁹⁶ Hac, 22/18.

⁹⁷ Zubeydî, Ebû'l-Feyz Muhammed b. Muhammed b. Murtaza, *Tâcu 'l-'arûs min cevâhiri 'l-kamûs*, (Dâru'l-Hidâye, el-Mektebetü's-şâmile), 33/337.

⁹⁸ İbrâhim Mustafa vd., *el-Mu'cemu 'l-vasît*, (Dâru'd-da've, ts.), 2/783.

⁹⁹ Ferâhîdî, *Kitâbu 'l-'Ayn*, 1/162.

kökün masdar kipiyle sıfatı kastedilebilmektedir.¹⁰⁸ Sonuç olarak كرم fiili, sülâsî mücerredin birinci ve beşinci babından sülâsî mezîdin ise if'âl, tef'îl, mufâ'alet, tefe'uul, tefâ'ul ve istif'âl baplarından geldiği ve her bir kalıpta yeni bir anlam libasına büründüğü ve anlamının eşlik eden cer edatlarına göre değiştiği görüldü.

K-r-m kökünün isim formu şarap manasında كَرْم şeklinde gelmektedir. Üzüm ve üzüm ağacına كَرْم isminin verilmesinin sebebi meyvesinden üretilen şarabın sarhoş etme özelliğinden dolayı cömertliğe teşvik etmesidir. Hz. Peygamber, şaraba كَرْم isminin verilmesinden rahatsız olmuş ve فَإِنَّمَا الْكِرْم الرَّجُلُ الْمُسْلِمُ “üzümü kerm ile isimlendirmeyin, çünkü kerm Müslüman kişidir.”¹⁰⁹ Ebû Nuvâs el-Hasan b. Hânî' b. Abdilevvel el-Hakemî (ö. 198/813), şaraba hitaben şöyle diyor:

يا ابنة الكرم أصبحينا ** ما الذي تنتظرينا
“Ey kermin kızı artık bize sabahlat bizi niçin bekletiyorsun?”¹¹⁰ Halil b. Ahmed de kerm kelimesinin manasını “eski zamanlardan beri yetiştirilen, üzüm salkımı veren asma familyasının bir türü olup üzüm için de kullanılmaktadır.” Şeklinde vermektedir.¹¹¹ رأيت في عنقها كَرْمًا حسنًا من لؤلؤ “boynunda inciden yapılmış güzel kolye gördüm” ifadesinde de görüldüğü gibi bu kelime ayrıca kolye gerdanlık ve madalya anlamlarına da gelmektedir.¹¹² Ayrıca kerm kelimesi taşlardan arındırılmış ve tozu fazla olan bir yerleşim yerinin ismi olarak da gelmiştir.¹¹³ Kerm kökünün mazisi كَرْم, müzarisi يَكْرُم, masdarı كَرْم, ism-i faili dilcilerin ihtilafına göre كَرِيم veya كَرِم, ¹¹⁴ sıfat-ı müşebbehesi كَرِيم ve mübalağa siygası كَرَام veya كَرَامٌ şeklinde gelmektedir.¹¹⁵ الكَرِيم ve الأَكْرَم sözcükleri Yüce Allah'ın güzel isim ve sıfatları olarak da gelmiştir. Birincisi, Yüce Allah'ın güzel isim ve sıfatı olarak kullanıldığında kadri yüce, şerefli, temiz, nimeti, ihsanı, merhameti ve bağışlaması bol anlamlarına gelmektedir. İkincisi ise hiçbir cömertin kendisine denk olmaması anlamına gelmektedir.¹¹⁶ إِنَّهُ كَرِيم kavramı Kur'ân'ın da sıfatı olarak kullanılmaktadır. Nitekim إِنَّهُ

¹⁰⁸ İbnu's-Serrâc, Ebû Bekr Muhammed b. es-Serî b. Sehl el-Bağdâdî, *el-Usûl fi'n-nahv*, (Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, ts.), 111.

¹⁰⁹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 2/514.

¹¹⁰ Ebû Nuvâs, *Divânu Ebî Nuvâs*, (eş-Şâmiletu'z-zehebîyye), 860.

¹¹¹ Ferâhîdî, *Kitâbu'l-'Ayn*, 1/297.

¹¹² el-Cevherî, Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd, *Tâcu'l-luğa*, 4. basım, (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1987), 5/2020.

¹¹³ Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. Ezher el-Herevî, *Tehzibu'l-luğa*, 1. basım, (Beyrut: Dâru İhyâi't-turâsi'l-'Arabî, 2001), 10/134

¹¹⁴ Feyyûmî, Ebû'l-Abbâs Hatîbüddehşe Ahmed b. Muhammed b. Alî el-Hamevî, *el-Misbâhu'l-münîr fi'ğaribi's-şerhi'l-kebîr li'r-Râfi'i*, (Beyrut: el-Mektebetu'l-'ilmiyye, ts.), 289.

¹¹⁵ Ferâhîdî, *Kitâbu'l-'Ayn*, 1/368.

¹¹⁶ Ezherî, *Tehzibu'l-luğa*, 10/183.

¹¹⁷ Ahmed Muhtar, *Mu'cemu'l-lüğeti'l-'Arabiyye el-Mu'âsire*, 3/1923.

لَقُرْآنٌ كَرِيمٌ “*Kuşkusuz o, değeri çok yüce Kur’ân’dır.*”¹¹⁸ Ayetinde de görüldüğü gibi kavramı Kur’ân için sıfat olarak kullanılmıştır. الأكرمان kelimesi ise ilk olarak din ve ırzı ikinci olarak da göz ve kulak için kullanılmıştır.¹¹⁹

1.3. "K-r-m" Kökünün Dildeki Anlamsal Gelişimi

Önceki başlıkta "k-r-m" kökünün etimolojik yapısı ve bu kökün geldiği her bir bapta edindiği anlama yer verildi. Bu başlıkta ise Câhiliyye ve İslamî dönem şiirlerine müracaat edilerek k-r-m kökünün bu iki dönemin şiirlerinde hangi anlamlarda kullanıldığına değinilecektir. Ardından, bu kökün Câhiliyye dönemi ile İslamî dönem arasındaki kullanımıyla uyum ve uyumsuzluk yönlerinin gösterileceği bu bölümün bir değerlendirmesiyle birinci bölüm sonlandırılacaktır.

1.3.1. k-r-m Kökünün Câhiliyye Şiirindeki Anlamı

İslam öncesi Arap şiiri, Arap dilinde önemli bir yere sahiptir. Şiir Arap insanının hayatıydı, onun aracılığıyla Araplar hayatlarını kayıt altına almışlar ve halkını, namusunu ve parasını onunla savunmuşlardır. Arap halkının ıslahı ile meşgul olanlar ve üstadlar, kavimlerini hidayete erdirmeye ve onları asil bir ahlaka kavuşturmada şiiri yegâne araç olarak kullanmışlardır. Dolayısıyla şiir Arapların divânı, fikirlerinin tercümanı ve gururlarının adıdır.¹²⁰ Kur’ân-ı Kerîm, Arapların diliyle nazil olunca, (إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ) “*Anlayabilesiniz diye biz onu Arapça bir Kur’ân olarak indirdik*”¹²¹ Arapçanın değeri giderek yükselmiş ve kapsama alanı daha genişlemiştir. Bu bakımdan ayet ve hadislerin anlamlarının anlaşılması için Arap şiirinin incelenmesi zorunluluğu ortaya çıkmıştır.

Fesahat ve belagat sahibi Araplar, Kur’ân belagatinin yüksek statüsünü itiraf etmiş ve ona benzer bir ayet bulamamışlardır. Ancak bu durum Arap şiirini terk etmek için bir neden değildi. Bilakis, şiir, Kur’ân’ın garip ve müphem lafızlarını anlamalarında Araplara yardım etmiş, onlara yol göstermiş ve tefsirin güvenilir

¹¹⁸ Vâkıa, 56/77.

¹¹⁹ Suhârî, Seleme b. Müslim el-‘Avtebî, *el-İbâne fi’l-luğeti’l-‘Arabiyye*, 1. basım, (Amman: Vizâretu’t-turâsi’l-kavmî ve’s-sekâfe, 1999), 2/41.

¹²⁰ Dabî, Ebü’l-Abbâs Mufaddal b. Muhammed b. Ya’lâ el-Kûfi, *el-Mufaddaliyyât*, 5. basım, (*Dâru’l-me’ârif, ts.*), 5.

¹²¹ Yusuf, 12/2.

referansları arasında yerini almıştır. Nitekim Hz. Ömer, bir defasında karşısındaki bir topluluğa hitaben “ey insanlar, sapıklığa düşmemek için divanınıza sahip çıkın” deyince bunlar Hz. Ömer’e “divanımız nedir?” diye sormuş Hz. Ömer de “Câhiliyye şiiridir. Çünkü o senin kitabının tefsirini içerir.” Şeklinde cevap vermiştir.¹²²

Nitekim İbn Abbâs’a (ö. 68/687-88) عَنْ الْيَمِينِ وَعَنِ الشِّمَالِ عَزِينَ “*O inkârcılara ne oluyor ki (inkâr veya alay etmek için) grup grup sağdan soldan sana doğru koşuyorlar.*”¹²³ Ayetinde geçen عَزِينَ kelimesinin anlamı sorulunca O, bu kelimeyi “arkadaş grupları” şeklinde açıklamıştır. İbn Abbâs, bu konuda Câhiliye devri Arap şairlerinden Ebû Ziyâd ‘Abîd b. el-Ebras el-Esedî’nin (ö. 555) şu şiiriyle istişhâd etmiştir:

فَجَاءُوا يُهْرَعُونَ إِلَيْهِ حَتَّى * يَكُونُوا حَوْلَ مَنبَرِهِ عَزِينَ

“kovalanırçasına koşturarak geldiler ona hep, minberinin etrafında bir grup oluncaya dek”¹²⁴

Nitekim أَفَلَمْ يَبْأَسِ الَّذِينَ آمَنُوا أَنْ لَوْ يَشَاءُ اللَّهُ لَهْدَى النَّاسَ جَمِيعًا “*İman edenler anlamadılar mı ki, Allah dileseydi bütün insanları doğru yola eriştirirdi.*”¹²⁵ Ayetteki يَبْأَسِ fiilini bilinen manasına (ümitsizlik) taşımak isteseydik, ayetin kastedilen manasına ulaşamazdık. Bu nedenle müfessirler Arapların divanında yaptıkları araştırmalar sonucunda يَبْأَسِ sözcüğünün ilim manasıyla gelebileceğini tespit etmişlerdir:

أَلَمْ يَبْأَسِ الْأَقْوَامُ أَنِّي أَنَا ابْنُهُ ... وَإِنْ كُنْتُ عَنْ أَرْضِ الْعَشِيرَةِ نَائِيًا

“Aşiretin toprağından uzak olsam da insanlar onun oğlu olduğumu bilmezler mi?” dizesinde يَبْأَسِ bilmek ve anlamak manasında kullanılmıştır.¹²⁶

Yukarıda verilen bilgilerden, bu araştırmamızda doğru bir sonuca ulaşmak ve bu kökün konulduğu esas manayı ortaya çıkarmak için ilk adımın, Câhiliyye şiirine başvurulması gerektiği açıkça anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu çalışmada söz konusu kök sözcüğün Kur’ân-ı Kerîm’de kullanıldığı anlamlara varıncaya kadar geçen zaman içinde sözcüğün anlam serüvenini ortaya çıkarılmaya çalışılacaktır. Böylece,

¹²² Ebû'l-Abbâs Abdullâh b. el-Abbâs b. Abdilmuttalib el-Kureşî, *Ğarîbu'l-Kur'ân fî şî'ri'l-'Arab*, (el-Mektebetü's-şâmile), 19.

¹²³ Meâric, 70/36-37.

¹²⁴ es-Suyûtî, Ebû'l-Fazl Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfiî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'an*, 1. basım, (el-Hey'etu'l-Misriyyetu'l-'ammetu li'l-kuttâb, 1974), 68.

¹²⁵ Ra'd, 13/31.

¹²⁶ Abdulkadir Molla Huveys, *Beyânu'l-Me'ânî*, 1. basım, (Dimaşk: Matba'atu't-terakki, 1965), 49.

kelimenin farklı zamanlardaki kullanımının gelişimini izleyerek k-r-mkökünün anlamsal analiz yöntemi izlenmiş olacaktır. Şimdi k-r-mkökünün anlamlarını, kelimenin türetildiği türevlere göre verelim:

1.3.1.1. Şeref ve Makam Yüksekliği

Muallaka şairlerinden Ebü'l-Esved (Ebû Abbâd) 'Amr b. Külsûm b. Mâlik (ö. 584 veya 600) şiirinde bu sözcük şu şekilde yer almıştır:

وَعَتَّابًا وَكُلُّوْمًا جَمِيعًا ** بِهِمْ نَلْنَا ثَرَاتَ الْأَكْرَمِينَا

“Attâb ve Külsûm kabileleri sayesinde şerefliğin mirasını kazandık”¹²⁷

Şair, burada kavminin şanından bahseder ve onların şerefleriyle övünerek şöyle der: "Bizler, 'Attâb ve Külsûm topluluğunun izzetini miras aldık ve onlar vasıtasıyla şerefliğin mirasını kazandık ve onların marifetlerine ve hünerlerine kavuştuk. Böylece onurlandırıldık."¹²⁸

Câhiliye devrinin tanınmış Arap şairi İmru'ülkays b. Hucr (ö. 540 dolayları), şöyle demektedir: وهم الكرام بنو الخضارمة العلا ** لسميدع أكرم بذاك نجلا

“Onlar yüce karakterli Hadâreme oğullarıdır. Asil, şerefli ve prestij sahibi olanlara da necîl bitkisini ikram edin” Şair, bu dizesiyle halkının soyu ve şerefi ile bütün kabilelerden üstün olduğunu bu nedenle onlarla gurur duyduğunu dile getirmiştir. Şiirde yer alan سميدع sözcüğü, “asil, şerefli ve prestij sahibi kimse” demektir. نجيل ise bir bitki türüdür.¹²⁹ Muallaka şairlerinden 'Antere b. Şeddâd b. 'Amr el-'Absî (ö. 614) de sevgilisine hitaben şöyle demektedir:

وَلَقَدْ نَزَلْتُ فَلَا تَطْنِي غَيْرَهُ ... مِنِّي بِمَنْزِلَةِ الْمُحِبِّ الْمُكْرَمِ

“Benim gönlümde sevilen ve sayılan kişinin mertebesine çıktın. Beni böyle bil”¹³⁰ Şair, burada sevgilisine hitaben “Benim gönlümde sevilen ve sayılan kişinin mertebesine çıktın ve beni böyle bil” demektedir.

¹²⁷ Ebü'l-Esved (Ebû Abbâd) 'Amr b. Külsûm b. Mâlik *Divânu Amr b. Külsûm*, thk. Emîl Bedî' Ya'kûb, 2. basım, (Dâru'l-kitâbi'l-'Arabî, 1996), 81.

¹²⁸ Zevzenî, Ebû Abdillâh Hüseyin b. Ahmed, *Şerh el-Mu'allâkatî's-seb*, 1. basım, (Beyrut: Dâru İhyâi't-turâsî'l-'Arabî, 2002), 228.

¹²⁹ İmru'ülkays b. Hucr, *Divân*, nşr. M. Ebü'l-Fazl İbrâhim, 5. basım, (Kahire: Dâru'l-me'ârif, 1964), 358.

¹³⁰ Zevzenî, *Şerh el-Mu'allâkatî's-seb*, 274.

‘Amr b. Külsûm şöyle demektedir: (ö.39 h.ö)

عَلَى أَثَارِنَا بَيْضُ كِرَامٍ ** نُحَاذِرُ أَنْ نُفَسِّمَ أَوْ نُهَوِّنَا

“Arkamızda beyaz tenli değerli eşlerimiz vardır. Bunların esir alınıp paylaşılması veya hakarete uğramalarından sakındırıyoruz” Şair, kadınlarının savaş alanında arkalarında olduğunu ve onları savaşa teşvik ettiğini söylemektedir. Buradaki بَيْضُ kelimesi beyaz tenli kadınlar ve أَثَارِنَا ifadesi de arkamızdaki anlamlarını vermektedir.¹³¹

1.3.1. 2. Değersiz Şeylerden Sakınmak

Muallaka şairlerinden Zuheyr b. Ebî Sulmâ (ö. 609 [?]) şöyle demektedir:

وَمَنْ يَغْتَرِبْ بِحُسْبٍ عَدُوًّا صَدِيقُهُ ... وَمَنْ لَا يُكْرِمُ نَفْسَهُ لَا يُكْرَمُ

“Bir kimse gurbete çıktığı zaman düşmanı dost sanır. Kendisine değer vermeyene başkası değer vermez.” Yani kendisini alçaltıcı şeylerden uzak tutmayıp tenzih etmeyen kişiyi insanlar tenzih etmez.¹³²

Nâfi b. Sa'd et-Tâî de şöyle demektedir:

أَلَمْ تَعْلَمِي أَيُّ إِذَا النَّفْسُ أَشْرَفَتْ ** عَلَى طَمَعٍ لَمْ أَنْسَ أَنْ أَتَكْرَمَا

“Nefis, açgözlülükle ilgilendiğinde değersiz şeylerden uzak durmayı unutmadığımı bilmiyor muydun? Şair, arzularının değerini düşürecek bir şey istemesi durumunda bu tür şeylerden uzak durup sakınacağını haber vermektedir.¹³³

1.3.1. 3. Misafire İkramda Bulunmak

Arapların en meşhur kadın şairi ve aynı zamanda sahâbî olan Ümmü ‘Amr Tümmâdır bint Amr b. el-Hâris b. eş-Şerîd el-Hansâ (ö. 24/645), şöyle demiştir:

وَضِيفَ طَارِقٍ أَوْ مُسْتَجِيرٍ ** يَرَوِّغُ قَلْبَهُ مِنْ كُلِّ جَرَسٍ

فَأَكْرَمَهُ وَأَمَنَهُ فَأَمْسَى ** خَلِيًّا بِأَلْهِ مِنْ كُلِّ بُؤْسٍ

¹³¹ ‘Amr b. Külsûm b. Mâlik *Divânu Amr b. Külsûm*, 86.

¹³² Tammâs, Hamdû, *Divânu Zuheyr b. Ebî Sulmâ*, (Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 2005), 1/70.

¹³³ Tebrîzî, *Şerhu Divâni'l-Hamâse*, (Beyrut: Dâru'l-kalem, ts.), 2/26.

“Geceleyin gelen misafire ikramda bulunur veya gelen her sesten gönlü ürperen ve ona sığınan herkese kalbinde hiçbir endişe kalmayacak şekilde güven verir.” Hansâ, bu dizelerle kardeşi Sahr için ağıt yakarak onun faziletlerinden bahseder ve şöyle der: gece de olsa misafirler ona geldiklerinde ihtiyaçlarını karşılar, açları doyurur, korku ve dehşete düşenlere emniyete alırdı.¹³⁴ İmruülkays b. Hucr, şöyle demiş:

أَحَلُّتُ رَحْلِي فِي بَنِي ثُعَلٍ ** إِنَّ الْكِرَامَ لِلْكَرِيمِ مَحَلَّ

“Su‘al Oğullarında konakladım. Çünkü misafire ikramda bulunan erdemli şahsiyetler erdemlilerin konağıdır.”¹³⁵

Şair bu dizelerle Su‘al Oğullarını övmektedir. İmruülkays, onlara konuk olduğunda onu güzel bir şekilde ağırladıklarını bu nedenle onlara “erdemliler” diyerek övgüde bulunur. Ayrıca kendisi için de aynı tabiri kullanarak kendi şahsını da övmektedir.

Hicivleriyle tanınan muhadram şair Ebû Müleyke Cervel b. Evs b. Mâlik el-‘Absî Hutay’e (ö. 59/678), şöyle demiştir:

فَبَاتُوا كِرَامًا قَدْ قَضَوْا حَقَّ ضَيْفِهِمْ ** فَلَمْ يَغْرَمُوا غُرْمًا وَقَدْ غَنِمُوا غَنِمًا

“Misafire -ikramda bulunmak suretiyle- hakkını verip gecelediler. Böylece suç işlemeyip ganimet aldılar.”¹³⁶

Şair, burada bir bedevi adamdan bahsetmektedir. Nitekim bedevi adama bir misafir gelmiş ve ona ikram edecek hiçbir şeyi olmadığından bıçağı eline alıp oğlunu boğazlamaya niyetlenmiştir. Bedevi adam tam o esnada bir koyun sürüsü görür ve o sürüden bir koyunu keserek misafirine ikramda bulunur. Bedevi adam oğlunu kesmekten kurtulduğu gibi o sürü de ona kalmıştır.¹³⁷

¹³⁴ Hansâ, Ümmu ‘Amr Tûmâdır bint Amr b. el-Hâris b. eş-Şerîd, *Divânu Hansâ*, thk. Hamdû Tammâs, 2. basım, (Beyrut: Dâru’l-ma‘rife, 2004), 72.

¹³⁵ İmruülkays, *Divânu İmruilkays*, 199.

¹³⁶ Hutay’e, Ebû Müleyke Cervel b. Evs b. Mâlik el-‘Absî, *Divânu Hutay’e*, thk. Numan Emin Taha, 1. basım, (1958), 397.

¹³⁷ Yasir Abdulhasîb Rıdvân, *es-Sûretu’s-şi’riyye ‘inde şu‘arâi’s-san‘ati fî l-Câhiliyye ve l-İslâm*, (Şebeketu’l-aluka), 51.

1.3.1. 4. Cömertlik

‘Antere b. Şeddâd, şöyle demiştir:

وَإِذَا صَحَوْتُ فَمَا أَقْصُرُ عَنْ نَدَى ... وَكَمَا عَلِمْتَ شَمَائِلِي وَتَكْرُمِي

“*Senin de cömertliğini ve hasletlerimi bildiğin gibi ayıldığım vakit cömertlikte taksiratım olmaz.*”

Şair, burada cömertliğini sevgilisinin önünde överek şöyle demektedir: Aklım başıma gelir ve beni saran sarhoşluktan uyanırsam, cömertliğimden geri kalmam, çünkü sarhoşluk beni terk eder, ama cömertlik beni terk etmez.¹³⁸

Câhiliye devri şairlerinden Nâbîga ez-Zubyânî (ö. 604 [?]), şöyle der:

مَنْ يَطْلُبُ الدَّهْرُ تُدْرِكُهُ مَخَالِبُهُ، ** والدَّهْرُ بِالْوَتْرِ نَاجٍ، غَيْرُ مَطْلُوبٍ
مَا مِنْ أَنْاسٍ ذُوِي مَجْدٍ وَمَكْرَمَةٍ، ** إِلَّا يَشَدُّ عَلَيْهِمْ شِدَّةُ الذِّبَابِ

“*Zaman kimi isterse pençesi ona yetişir. Zaman tek bir kişinin bile kurtulmasını istemez. Ne kadar, cömertlik ve erdem sahibi insan varsa hepsinin boğazını sıkı.*”

Şair, zamandan daha fazlasını isteyenlere nasihatte bulunur ve ona sarılmamalarını öğütleyerek şöyle der: İzzet ve cömertlik sahipleri öldüler, kaderleri onları toprağa düşürdü, çünkü ölümün okları ıskalamaz ve kimseyi ihmal etmez. Buradaki مكرمة kelimesi cömertlik anlamına gelen k-r-m kökünden türetilmiştir.¹³⁹

1.3.1.5. İyilik ve İhsanda Bulunmak

Muallaka şairlerinden Hâris b. Hillize b. Mekrûh el-Yeşkürî el-Bekrî (ö. 570 [?]), şöyle der:

وَأَصْلَحَ مَا أَفْسَدُوا بَيْنَهُمْ ** وَذَلِكَ فِعْلُ الْفَتَى الْأَكْرَمِ

“*Onların kendi aralarında bozduğunu o düzeltti. Bu da ihsan sahibi mert/delikanlı kişinin işidir.*”¹⁴⁰

Şair, burada insanları uzlaştırmanın ve insanların işleriyle ilgilenmenin asil bir adamın yaptığı güzel niteliklerden biri olduğunu söyler. Buradaki “أكرم” kelimesi, ism-

¹³⁸ Zevzenî, *Şerh el-Mu‘allâkâtî’s-seb’*, 256.

¹³⁹ Nâbîga ez-Zubyânî, *Divânü Nâbîga ez-Zubyânî*, thk. Ziyâd b. Muaviye, (Kahire: Dâru’l-me‘ârif, ts.), 227.

¹⁴⁰ Hâris b. Hillize b. Mekrûh el-Yeşkürî, *Divân*, 1. basım, (Dımaşk: Dâru’l-İmâm en-Nevevî, 1994), 133.

i tafdîl olup abartılı bir biçimde ihsanda bulunmak anlamındadır. Efveh el-Evdî, şöyle demiştir:

نَقُودُ وَنَأْبَى أَنْ نُقَادَ وَلَا نَرَى ... لِقَوْمٍ عَلَيْنَا فِي مَكَارِمِهِمْ فَضْلًا

“Öncülük ederiz ama boyun eğmeyiz, iyiliklerinde hiçbir kavmi kendimizden üstün görmeyiz.”¹⁴¹

Şair burada kavmi ile övünür ve der ki: İşlerin dizginleri bizdedir ve iyilik konusunda hiç kimse bizden iyi değildir.

1.3.1.6. Zorlanmak

Câhiliye devri şairlerinden Cerîr b. Abdilmesîh b. Abdillâh b. Yezd ed-Dubaî el-Mütelemmis (ö. 569 veya 580), şöyle demiştir:

تَكْرَمُ لِنَعْتَادَ الْجَمِيلَ، وَلَنْ نَرَى ... أَخَا كَرَمٍ إِلَّا بَأْنَ يَنْكَرُمَا

“Güzel bir gelenek olması için ikram etmekte kendini zorla! Çünkü kerim bir kardeş ancak böyle yapar görürsün.”¹⁴²

Şair, insanları cömert olmaya çağırıyor ve şöyle diyor: kendinizi iyiliğe alıştırın ve bunda abartılı olun. Çünkü böyle yapmadıkça cömert olmazsınız. Buradaki "تَكْرَم" kelimesi cömertlikte zorlanmak anlamındadır. Câhiliye devri şairlerinden Yezîd es-Sekûnî, şöyle demiştir:

وَمَنْ تَكْرُمُهُمْ فِي الْمَحَلِّ أَنَّهُمْ ... لَا يَعْلَمُ الْجَارُ فِيهِمْ أَنَّهُ الْجَارُ

“Evlerinde cömertlikteki zorlanmalarından biri de komşuları komşu olduklarını bilmezler.”¹⁴³

Şair, burada kavmini çok fazla cömert olmalarından dolayı överek şöyle demektedir: Cömertlikteki, zorlanmalarından biri de komşusuna o kadar özen gösterir ve ona iyilikte bulunur ki komşusu, ben komşu muyum yoksa aile fertlerinden biriyim mi? diye kendinden şüpheye düşer.

¹⁴¹ Efveh, Salâ'e b. 'Amr el-Evdî, *Dîvân*, Nşr. Muhammed Altuncî, 1. basım, (Beyrut: Dâru sâdir, 1998), 101.

¹⁴² Cevherî, *Tâcu'l-luğa*, 5/2021.

¹⁴³ İsfahânî, Ebû Alî Ahmed b. Muhammed b. el-Hasan el-Merzûkî, *Şerhu Dîvânî'l-Hamâse*, thk. Ğarîd eş-Şeyh, 1. basım (Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-İlmiyye, 2003), 219.

1.3.1.7. Savaşta Cesaret ve Yiğitlik

Muallaka şairlerinden Ebû Amr Tarafe b. el-‘Abd b. Süfyân b. Sa‘d el-Bekrî el-Vâilî (ö. 564 [?]), şöyle demiştir:

نَمْسِكُ الْخَيْلَ عَلَى مَكْرُوهِهَا ** حِينَ لَا يَمْسِكُ إِلَّا ذُو كَرَمٍ

“Biz, sadece cesur ve yiğit kimselerin atın yularından tuttuğu bir zamanda (savaşta) atlara rağmen onların yularından tutarız.”¹⁴⁴

Şair, bu beyitte kavminin bir muharebede kazandığı zaferden gurur duyarak bindikleri atları da savaşa alışık, asil, güçlü, bedenleri sağlam ve sırtlarında kahramanlar taşımalarıyla över ve bu atlara ancak böyle kahramanlar binip onları koşturabildiğini dile getirmeye çalışmıştır. Buradaki كَرَم kelimesi كَرُم fiilinin masdarı olup, güç ve katı anlamında kullanılmıştır.¹⁴⁵ Câhiliye devri şairlerinden Abîd b. el-Ebras (ö. 555 [?]) şöyle der:

بَلْ لَا مَحَالَةَ مِنْ لِقَاءِ فَوَارِسٍ ** كَرِمٌ مَتَى يُدْعَوُا لِرُوعٍ يَرْكَبُوا

“Bir korku/savaş için çağrıldıklarında atlarına binen cesur binicilerle karşılaşmamak imkânsızdır.”¹⁴⁶

Şair, kavminin düşmanı olan Cedîle Oğullarını tehdit eder ve onlara, savaşlarda ve çarpışmalarda yeterince tecrübeli cesur insanlarla (yani kavmi) karşı karşıya kalacakları için, şanssızlıklarını kaçınılmaz olarak başlarına geleceğini söyler.¹⁴⁷ ‘Antere b. Şeddâd, şöyle demiştir:

فَشَكَّكْتُ بِالرُّمَحِ الْأَصَمِّ ثِيَابَهُ ... لَيْسَ الْكَرِيمُ عَلَى الْقَتَا بِمُحَرَّمٍ

“Sağlam mızrağımla o savaşçının da elbisesini deldim; soylu kahramanlar da mızrağa karşı korumalı değildir.”

Şair, muharebede düşman kuvvetlenince, kılıcını çekip, vücuduna ve elbisesine girene kadar nasıl sapladığını övmüş ve şöyle demiştir: Savaşta mızrağa karşı korunan

¹⁴⁴ Tarafe b. el-‘Abd, *Divân*, 3. basım (Beyrut: Dâru’l-kutubi’l-‘ilmiyye, 2002), 77.

¹⁴⁵ Cündî, Ali, *Târîhu’l-edebi’l-Câhilî*, (Kahire: Daru’t-turâs, 1991), 329.

¹⁴⁶ Abîd b. el-Ebras, *Divân*, şrh. Huseyn Nassâr, 1. basım, (Mektebetu Mustafa el-Helebî, 1957), 1/4.

¹⁴⁷ Kumeyhe Mufîd, *Abîd b. el-Ebras ve ahhbâruhu ve eş‘âruhu*, (Beyrut: Dâru’l-kutubi’l-‘ilmiyye, ts.), 54.

ve mızraklanmayan yiğit yoktur. Çünkü harekete geçmek ve zafere düşkün ve hevesli olmak yiğit kişinin şanındandır.¹⁴⁸ Amr b. Kamie, şöyle demiştir:

فَإِنْ كُنْتَ سَاقِيَّةً مَعَشَرًا ** كَرَامَ الضَّرَائِبِ فِي كُلِّ حَالٍ

“Her zaman güçlü darbelere sahip olan bir topluluğa su içirdiğinde..” Şair, kavminin muharebedeki kuvvetiyle övünür, bu yüzden كَرَام kelimesini burada kavminin savaşta gösterdiği yiğitliğin kuvvetini övmek ve onların verdiği darbelerin karşılına çıkan düşman için öldürücü olduğunu göstermek için kullanmıştır.¹⁴⁹

1.3.1.8. Kolye ve Gerdanlık

Ebû Kâ'b Temîm b. Übey b. Mukbil b. ‘Avf el-‘Aclânî el-‘Âmirî (ö. 70/689’ dan sonra) şöyle demiştir:

تُبَاهِي بِصَوِّغٍ مِنْ كُرُومٍ وَفِضَّةٍ، ** مُعْطَفَةً يَكْسُوْنَهَا قَصَبًا خَدْلًا

“Üstünde kamış ve süslemelerle dolu aba olduğu halde gümüşten işlenmiş gerdanlığından dolayı övünür.”¹⁵⁰

Şair, altın ve gümüş takılar takan ve bununla övünen bir kadını, kamış ve süslemelerle dolu o elbiseyi giydiğini anlatır. Şiirdeki كُرُوم sözcüğü كَرَم lafzının çoğulu olup gerdanlık anlamındadır.¹⁵¹

1.3.1.9. Üzüm ve Şarap

Nâbîga ez-Zubyânî, şöyle demiştir:

وَبِفَاجِحِ رَجُلٍ أَثِيثٍ نَبْتُهُ ** كَالْكَرْمِ مَالٍ عَلَى الدِّعَامِ الْمُسْنَدِ

“Düz ve kıvrıcık arasındaki bol siyah saçlarıyla dalları destek ayaklarına yaslanmış üzüm salkımlarına benzemektedir.”

Şair, sevdiğinin saçını, dalları destek ayaklarına yaslanmış üzüm salkımlarına benzemektedir. فَاخَم kelimesi, siyah saç anlamındadır. رَجُلٍ kelimesi düz ve kıvrıcık

¹⁴⁸ Şeybânî, Şerhu 'l-mu'allakâtu 't-tis', 243.

¹⁴⁹ Amr b. Kamie, Divân, 45.

¹⁵⁰ İbn Mukbil, Dîvân nşr. İzzet Hasan, (Beyrut: Dâru's-şarki'l-'Arabî, 1992), 102.

¹⁵¹ İbn Mukbil, Dîvân nşr. İzzet Hasan, (Beyrut: Dâru's-şarki'l-'Arabî, 1992), 185.

arasındaki saçlar için kullanılır. الكرم ise üzüm salkımı anlamındadır.¹⁵²

Hz. Peygamber'in şairi olarak tanınan Hassân b. Sâbit b. el-Münzir el-Hazrecî el-Ensârî (ö. 60/680 [?]) şarabın henüz haram olmadığı dönemde şöyle demiştir:

بَاكَرْتُ لَذَنَّهُ، وَمَا مَاطَلْتَهَا، بِرُجَاةٍ مِنْ خَيْرِ كَرَمٍ أَهْلَلِ

“Şarabın zevkini ertelemeden aşağıya sarkmış en iyi üzümlerden elde edilmiş şarapla doldurulmuş şişeye acele ettim.”¹⁵³

Şair, burada şarabın içilmesini överek şöyle der: şarabın zevkini ertelemekten acele ettim, bu yüzden en iyi üzümlere başvurdum, onları bir şişeye koydum ve içtim.

Değerlendirme:

Câhiliyye şiirinde k-r-mköküne bakıldığında, bu kökün aynı dönemde birden çok anlamda kullanıldığı görülür. Bu da bu kökün Arap dilindeki önemini göstermektedir. Ayrıca bu kökün fiil ve isim anlamında kullanıldığını da belirt lazımdır. Bu kök, fiil formunda; şerefli ve onurlu olmak, kötülüklerden kaçınmak, misafire ikramda bulunmak, cömertlik ve eli açıklık, başkalarına iyilik ve ihsanda bulunmak, savaşta cesaret ve yiğitlik gibi anlamlarda kullanılmıştır. İsim formundaki bu kök ise kolye, şarap, üzüm ağacı ve üzüm anlamlarında kullanılmıştır. Ayrıca kökün esas anlamı ile izafi anlamı arasında açık bir ilişki vardır. Bu çerçevede söz konusu kökte anlamsal genişleme meydana geldiği anlaşılmaktadır. Yanın sıra k-r-mkökünün esas anlamı ile izafi anlamları arasında ilişki olduğu görülmektedir. Şimdi k-r-mkökünün İslami dönem şiirlerinde kullanıldığı anlamları verelim.

1.3.2. İslamî Dönem Şiirinde k-r-m Kökünün Anlamı

1.3.2.1. Şeref ve Makam Yüksekliği

Câhiliyye devrinde de yaşamış olan (muhadram) muallaka sahibi İslâm şairi Ebû ‘Akîl Lebîd b. Rebîa b. Mâlik b. Ca‘fer el-Âmirî el-Ca‘ferî (ö. 40/660), şöyle demiştir:

¹⁵² Nâbîga, *Divân*, 96.

¹⁵³ Hassân b. Sâbit, *Dîvân*, şrh. ‘Abden Muhennâ (Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-‘ilmiyye, ts.), 182.

وَمَقَامٌ أَكْرَمُ بِهِ مِنْ مَقَامٍ ** وَهُوَ إِذْ وَسَّئُهُ وَمَشَارُ

“ve bir makam -ne yüksek makamdır o makam- yol göstericiler, sünnet ve istişare”¹⁵⁴

Şair, burada Allah'ın cennette iyi kulları için hazırladığı yeri ve konumu anlatmaktadır. أَكْرَمُ kelimesi, taaccüp fiili olup makamın yüksekliğini ifade etmektedir. Muhadram şairlerden Beşâme en-Nehşelî (ö. 40/660), şöyle demiştir:

إِنْ تَبْتَدِرْ غَايَةً يَوْمًا لِمَكْرَمَةٍ ... تَلَقَّ السَّوَابِقَ مِنَّا وَالْمُصْلِينَ

“Yüksek bir makamı elde etmek için yarışsın birinci ve ikinci sıradakilerin bizden olacağını görürsün.”¹⁵⁵

Şair, bu dizede kavmi Nehşel Oğullarının yüce gönüllülüğünden gurur duyar ve şöyle der: "Bizden üstün olmak istediğin makam yüksekliği, şeref ve şanı elde edemezsin. Bizimle bu hususta yarışsın, birincilerin ve ikincilerin de biz olduğunu görürsün. Çünkü biz hep birinciyiz."¹⁵⁶ Tabiîn şairlerden Ebû Vecze Yezid b. Ubeyd es-Sa'dî es-Sulemî, şöyle demiştir:

وَأَرَى كَرِيمَكَ لَا كَرِيمَةً دُونَهُ، ** وَأَرَى بِلَادَكَ مَنفَعِ الْأَجْوَادِ

“Asil soyuna denk herhangi bir soyun olmadığını görüyorum. Memleketini de asil soyluların toplandığı yer olarak görüyorum.”¹⁵⁷

Şair, sana hürmet eden ve değer verenlerden hiçbir şeyi -bu şey senin için ne kadar değerli olursa olsun- esirgememesini istemektedir. Beyitteki كَرِيمَةً sözcüğü, asil ve soylu yani soy açısından makamı yüksek kişi anlamında kullanılmıştır.¹⁵⁸ ve شَرَفٌ lafızlarının ikisi de aynı şeyi ifade ediyor gibi gözükse de aralarında nüans farkı vardır. Zira شَرَفٌ kelimesi, ataları da soylu olan kişi için kullanılırken, حَسَبٌ sözcüğü için böyle bir şart yoktur. Yani ataları soylu olmasa da حَسَبٌ sözcüğü, şerefli biri için kullanılabilir.¹⁵⁹

¹⁵⁴ Lebîd b. Rabîa, *Divânü Lebîd b. Rabîa*, nşr. Hamdû Tammâs, 1. basım, (Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 2004), 49.

¹⁵⁵ Tebrîzî, *Şerhu Divânî'l-Hamâse*, 1/26.

¹⁵⁶ İsfahânî, *Şerhu Divânî'l-Hamâse*, 219.

¹⁵⁷ Ezherî, *Tehzîbu'l-luğa*, 10/134.

¹⁵⁸ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 12/513.

¹⁵⁹ Cevherî, *Tâcu'l-luğa*, 2/537.

1.3.2.2. Değersiz Şeylerden Sakınmak

Emevîler devrinde eski üslûbu devam ettiren üç büyük hiciv şairinden biri olan Cerîr (ö. 110/728 [?]) şöyle demektedir:

فدعوا التكرم والفخار بمازنٍ ** إِنَّ اللّٰئيمَ بغيره لا يكرمُ

“Mâzin kabilesiyle övünmekten ve üstünlük sağlamaktan sakının! Zira alçak biri başkasının onuruyla değer kazanmaz.”¹⁶⁰

Şair, burada alçak ve rezil olan bir kavmin asil ve seçkin olan bir kavimden değer alamayacağını söyleyerek Useyde Oğullarını hicvedip tahkir etmekte, Mâzin kabilesini ise cömertlik ve gurura sahip olmakla övmektedir. Değer, soy ve asalet anlamındaki يكرمُ lafzı burada alçaklık anlamındaki لئيم sözcüğünün karşıtı olarak kullanılmıştır.¹⁶¹ Abbâsî devri şairlerinden Ebu'l-‘Atâhiye (ö. 210/825 [?]) şöyle demiştir:

وَمَنْ عَقَلَ اسْتَحْيَا، وَأَكْرَمَ نَفْسَهُ ** وَمَنْ قَنَعَ اسْتَعْنَى فَهَلْ أَنْتَ قَانِعٌ

“Kim düşünürse utanır ve nefisini bayağılıktan korur. Kim de kanaatkâr olursa kendi kendine yeter, sen kanaatkâr mısın?”¹⁶²

Şair, burada akıllı kişinin, başkalarının elinde olan mala tenezzül etmeyeceğini ve kendisine verilen rızık ile iktifa edip kanaatkâr olacağını söylemektedir. Böylece kişi nefisini bayağılıktan kurtararak değersiz şeylerden sakınmış olur. Muemmil b. Emîl b. Useyd el-Muhâribî el-Kûfî (ö. 190/806) şöyle demiştir:

وَلَلْكَفُّ عَنْ شَتْمِ اللّٰئيمِ تَكْرُمًا ... - أَضُرُّ لَهُ مِنْ شَتْمِهِ حِينَ يُشْتَمُّ

“Nefsimi bayağılıktan korumam gereği alçak birini sövmekten sakınmak, ona daha çok zarar vermektedir.”¹⁶³

Şair diyor ki: alçak adam, onu kendime denk almamı ve benim hakkımda söylediklerine karşılık vermeme istiyor. Ama kendimi bayağılıktan korumak ve

¹⁶⁰ Cerîr b. Atıyye, *Dîvân*, thk. Numan Muhammed-Emin Taha, 3. basım, (Kahire: Dâru'l-me'ârif, ts.), 1/181.

¹⁶¹ Cevherî, *Tâcu'l-luğa*, 5/2025.

¹⁶² Ebu'l-‘Atâhiye, Ebû İshâk İsmâîl b. el-Kâsım b. Süveyd, *Dîvân*, (Beyrut: Dâru Beyrut li't-tibâ'a ve'n-neşr, 1986), 85.

¹⁶³ İsfahânî, *Şerhu Dîvânî'l-Hamâse*, 804.

nezaket gereği alçak birini sövmekten sakınmam, şahsiyetimi daha iyi korur ve onu sövmekten daha çok ona zarar verir.¹⁶⁴

Şâfiî mezhebinin kurucusu, büyük müçtehit Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs eş-Şâfiî (ö. 204/820), şöyle demiştir:

فَاسْتَعْنِ بِاللَّهِ عَنْ أَبْوَابِهِمْ كَرَمًا ** إِنَّ الْوُفُوفَ عَلَى أَبْوَابِهِمْ ذُلٌّ

“Allah’a itimat ederek nefsinin bayağılıktan kurtarmak için onlara muhtaç olma! Çünkü kapılarında durmak zillettir.”¹⁶⁵

İmam Şafii, hükümdarların ve zenginlerin kapılarında dilenmemeyi tavsiye etmekte ve kula Cenab-ı Hakk'ın onlardan vazgeçmesini ve Allah'ın başkalarını bağışlamasını tavsiye ederek, Allah'a itimat ederek nefsinin bayağılıktan kurtarmak ve iffetli davranmak için nasihat etmektedir. Şafii, böyle bir şey yapmanın alçaklık olduğunu söylemektedir.

1.3.2.3. Misafire İkramda Bulunmak

Cerîr b. Atıyye, şöyle demiştir:

وَالْعَبَّاسُ مَكْرُمَةٌ وَبَيِّتٌ ** عَلَى الْعِلْيَاءِ مَرْتَفَعُ السَّوَارِي

“Abbâs'ın ikramı ve tepe bir yerde surları yüksek bir evi vardır.”¹⁶⁶

Şair, evinin misafir ve ziyaretçiler için bir konaklama yeri olduğu için Abbâs'ı övüyor. Cerîr, Abbâs için مرتفع السواري ifadesini kullanarak kinaye üslubuyla misafirlerinin çokluğuna işaret etmektedir. Cerîr, Abbâs için عَلَى الْعِلْيَاءِ ifadesini de kullanarak evinin kimseden gizli olmadığına ve her taraftan gelecek misafirler tarafından görülebilecek bir yerde olduğuna işaret etmektedir. مَكْرُمَةٌ kelimesinin burada misafire ikramda bulunmak anlamında kullanıldığının delili ise, kendisinden sonra gelen şu şiirde misafir ağırlamaktan bahsetmesidir:

وإنك خير موضع رحل ضيف ** وأوفى العالمين بعقد جَار

¹⁶⁴ İsfahânî, *Şerhu Dîvânî'l-Hamâse*, 573.

¹⁶⁵ eş-Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. ‘Abbâs, *Dîvânü'l-İmâm eş-Şâfiî*, thk. ‘Abdulmun‘im el-Hafâcî, 2. basım, (Kahire: Mektebetü'l-kulliyâtî'l-Ezheriyye, 1985), 20.

¹⁶⁶ Cerîr, *Dîvân*, 2/624.

“Sen, misafirin konakladığı en hayırlı ev sahibi ve dünyada komşuluk hakkına en çok riayet eden kişisin.”¹⁶⁷

el-Hamâse adlı eseriyle tanınan Arap şairi Ebû Temmâm Habîb b. Evs b. Hâris et-Tâî (ö. 231/846) şöyle demiştir:

فَمَا زَالَ بِي إِكْرَامُهُمْ وَافْتِقَادُهُمْ ... وَبِرُّهُمْ حَتَّى حَسِبْتُهُمْ أَهْلِي

. “Bana karşı ikramları iyilikleri ve hal hatır sormaları onları ailemden sanana kadar devam etti.”¹⁶⁸

Ebû Temmâm, burada Muhelleb Oğullarını överek onlar hakkında şöyle demektedir: onların, beni hoş karşılamaları, ikram ve ihsanda bulunmaları, güler yüzle karşılayarak, şeref ve yakınlık göstermeleri beni o kadar etkiledi ki onları aşiretim zannedip onlardan olmamam noktasında şüpheyeye düştüm.¹⁶⁹

1.3.2.4. Cömertlik

Lebîd b. Rebîa'nın kızı, şöyle demiştir:

فَعُدَّ إِنَّ الْكَرِيمَ لَهُ مَعَادٌ ... وَظَنِّي لَا أَبَا لَكَ أَنْ تَعُودَا

“Bize cömertliğini tekrarla, çünkü cömert kişi bunu tekrar tekrarlayandır. İnaniyorum ki sen de tekrar cömertliği tekrarlayansın.”

Lebîd b. Rebîa'nın kızı, babası Lebîd'e karşı gösterdiği iyilikten dolayı Velid bin Ukbe'yi överek ona şöyle der: "Bize bir kere daha cömertliğine dön, çünkü cömert adam bir kere vermekle yetinmez, defalarca cömertliği yapandır. Senin de cömertliği tekraren yapan biri olduğuna inanıyorum."¹⁷⁰

Şair Dukeyn, bir şiirinde şöyle demiştir:

إِنِّي أَمْرُؤٌ مِنْ قَطْنِ بْنِ دَارِمٍ ... أَطْلُبُ دِينِي مِنْ أَخٍ مُكَارِمٍ

“Benu Dârim oğullarından ve Katan'diyarından biriyim. Borcumu, cömert bir kardeşten istiyorum.”¹⁷¹

¹⁶⁷ Cerîr, *Dîvân*, 2/624.

¹⁶⁸ İsfahânî, *Şerhu Dîvânî'l-Hamâse*, 221.

¹⁶⁹ Tebrîzî, *Şerhu Dîvânî'l-Hamâse*, 1/109.

¹⁷⁰ Lebîd, *Divânu Lebîd b. Rabîa*, 9.

¹⁷¹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 12/512.

Yâni, övmeme karşılık beni mükâfatlandıran bir kardeşimden borcumu isterim, sanki şair, burada “ben onun mükâfatını karşılıksız bırakmam” manasını kastediyor.¹⁷² مكارم kelimesi müşareket manasındaki مكارمة kökünden gelmektedir. مكارمة ise karşılıklı hediyeleşmek anlamındadır.¹⁷³

1.3.2.5. İyilik ve İhsanda Bulunmak

Hassân b. Sâbit, şöyle demiştir:

وَاللّٰهُ أَكْرَمَنَا بِهِ وَهَدَىٰ بِهِ ** أَنْصَارُهُ فِي كُلِّ سَاعَةٍ مَّشْهُدٍ

“Allah onunla bize ihsanda bulundu. Onunla taraftarlarını her daim hidayete erdirdi.”

Şair, vefatından sonra Hz. Peygamber (s.a.v.) için inşad ettiği bir mersiye de bu dizeyi söylemiştir. أَكْرَمَنَا sözcüğü burada Hz. Muhammed’in ümmeti için Allah tarafından yapılan iyilik ve ihsan anlamında kullanılmıştır.¹⁷⁴

Hicivleriyle tanınan muhadram şairi Ebû Müleyke Cervel b. Evs b. Mâlik el-‘Absî Hutay’e (ö. 59/678), şöyle demiştir:

دَعِ الْمَكَارِمَ لَا تَرَحَّلِ لِلبُغْيَةِهَا ... وَأَقْعُدْ فَإِنَّكَ أَنْتَ الطَّاعِمُ الْكَاسِي

“İyilik ve ihsanları aramayı bırak ve otur, çünkü başkaları tarafından giydirilen de yedirilen de sensin.”¹⁷⁵

Şair, burada Zibrikân b. Bedr’i hicveder ve ona der ki: iyilik ve ihsanları aramayı bırak ve otur oturduğun yerde, çünkü başkaları tarafından giydirilen de yedirilen de sensin. Hutay’e’nin amacı Zibrikân b. Bedr’i aşağılayıp ona hakaret etmektir. Ve الطَّاعِمُ الْكَاسِي sözcükleri ism-i fail formunda kullanılmış ism-i mefullerdir. Buna Arap dilinde mecâz-ı aklî denilmektedir. Nitekim فَهُوَ فِي عَيْشَةٍ رَّاضِيَةٍ “Artık o, hoşnut olacağı bir hayat içinde olacaktır.”¹⁷⁶ Ayetinde de görüldüğü gibi Kur’ân’da da bu uygulama bulunmaktadır.

¹⁷² Ezherî, *Tehzîbu’l-luğâ*, 10/135.

¹⁷³ Zubeydî, *Tâcu’l-‘arûs*, 33/349.

¹⁷⁴ Hassân b. Sâbit, *Dîvân*, 66.

¹⁷⁵ Hutay’e, *Dîvân*, 206.

¹⁷⁶ Kâria, 101/7.

1.3.2.6. Savaşta Cesaret ve Yiğitlik

Lugat âlimi ve şiir râvisi Ebû Abdillâh Muhammed b. Ziyâd el-Kûfî (ö. 231/846), şöyle demiştir:

وَقَوْمِي لَدَى الْهَيْجَاءِ أَكْرَمُ مَوْقِفًا ... إِذَا كَانَ يَوْمٌ مِنْ هَوَاعٍ عَصِيبُ

“*karmaşık ve sıkıntılı bir gün olduğunda kavmim hücum anında cesur ve yiğit bir pozisyonudadır.*”¹⁷⁷

Şair, kafaların uçtuğu, kılıçların gümbürtüsünün işitildiği ve ışıltılarının görüldüğü anda oluşan o korku ve panik ortamında kavminin daha yiğit ve cesur hale geldiklerini ve düşmanlar tarafından yenilmez bir yiğitlik pozisyonunda durduklarını söyleyerek kavmiyle gurur duyuyor. Böylece Şair, أكرم kelimesini burada cesur, yiğit ve çok güçlü anlamında kullanmıştır.

1.3.2.7. Kolye ve Gerdanlık

Cerîr b. Atıyye, şöyle demiştir:

لَقَدْ وَلَدَتْ غَسَّانَ ثَالِيَةَ الشَّوَى، ... غَدُوسُ السُّرَى، لَا يَعْرِفُ الْكَرَمَ جِيذُهَا

“*Ğassân’ı, boynu kolye tanımamış, cildi bozuk ve göbeği biçimsiz biri doğurmuştur.*”¹⁷⁸ Şair, Gassân es-Suleytî’yi hicveder ve şöyle der: Ğassân’ı doğuran anne, fazla çobanlık yaptığından dolayı bacakları yıpranmış, ayakları çatlamış bir kadındır. O, sürekli yürümekte ve hiçbir zaman boynunu kolye ve gerdanlıkla süslememiştir.¹⁷⁹

Abbâsî dönemi şairlerinden Rakkâd b. Ebbâk ed-Debîrî şöyle demiştir:

وَنَحْرًا عَلَيْهِ الدُّرُّ تَزْهُو كُرُومُهُ، ... تَرَائِبُ، لَا شَقْرًا يَنْعَن وَلَا كُهْبَا

“*Üzerine inciler serpilmiş bir gerdan gördüm. Ne sarışın ne de kumral olan göğüs kemiği üzerindeki kolyeleri parlamaktaydı.*”¹⁸⁰ Burada كُرُومُ sözcüğü kolye ve gerdanlık anlamında kullanılmıştır.

¹⁷⁷ İbn Sîde, Ebû'l-Hasan Alî b. İsmâîl ed-Darîr el-Mürsî, *el-Muhkem ve'l-muhîtu'l-a'zam*, thk. Abdulhamid Hindâvî, 1. basım, (Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 2000.), 2/269; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 8/378; Zubeydî, *Tâcu'l-'arûs*, 22/417.

¹⁷⁸ Cerîr, *Dîvân*, 117.

¹⁷⁹ Ebû Ubeyde, Ma'mer b. el-Musennâ et-Teymî el-Basrî, *Nekâ'idu Cerîr ve'l-Ferezdak*, Muhammed İbrahim Hevr- Velîd Mahmûd Halis, 2. basım, (Ebû Zaby: el-Mecme'u's-sekâfî, 1998), 1/185.

¹⁸⁰ Ezherî, *Tehzîbu'l-luğa*, 3/140; Zubeydî, *Tâcu'l-'arûs*, 22/434.

1.3.2.8. Üzüm ve Şarap

Arap dili ve edebiyatı âlimi Ebû Hilâl el-Hasan b. Abdillâh b. Sehl el-Askerî (ö. 400/1009), şöyle demiştir:

من كروم تمايلت بعناقيد ... كجعد الزوج والحُشبان

“Zencilerin ve Habeşlerin bukleleri gibi salkımlarla sallanan asmalardan”¹⁸¹

Şair, bu dizesinde kıvrıcıklığı ve bolluğu ile üzüm salkımlarının zenci ve Habeşlilerin saçlarını andıracak şekilde dalları sıklaşmış üzüm ağaçlarını anlatmaktadır.

Emevîler devrinde tabiat tasvirleriyle öne çıkmış şair Ebü'l-Hâris Zürrumme Gaylân b. Ukbe b. Ma'dî b. Amr el-'Adevî el-Kinânî el-Kahtânî (ö. 117/735), şöyle demiştir:

كَأَنَّ رُضَابَهُ مِنْ مَاءٍ كَرِيمٍ ** تَرَفَّرَقَ فِي الرُّجَاجِ وَقَدْ أَحَالَ

“Sevgilinin tükürüğü sanki bardaktan bardağa geçmiş yıllanmış şaraptır.”¹⁸²

Şiirdeki رُقْرُقَة kelimesi, içeceğin bir bardaktan diğerine aktarılmasıdır. Şair sahâbî Ebû Mihcen Abdullâh b. Habîb b. Amr es-Sekafî (ö. 30/650), şöyle demiştir:

إِذَا مِتُّ فَادْفِنِي إِلَى جَنْبِ كَرْمَةٍ ... تَرَوِي عِظَامِي بَعْدَ مَوْتِي عُرُوقَهَا

“Öldüğümde beni üzüm ağacının yanında gömün ki kemiklerim onun köklerinden doya doya içsin.”

Şair, yakınlarından öldükten sonra kemiklerinin sulanması için onu bir üzüm ağacının yanına gömmelerini ister. Buradaki كَرْمَةٍ kelimesi üzüm ağacı anlamına gelmektedir.¹⁸³

¹⁸¹ Ebû Hilâl el-Hasan b. Abdillâh b. Sehl el-Askerî, *el-Furûku'l-lugavîyye*, (Beyrut: Dâru'l-cil, ts.), 2/42.

¹⁸² Zürrumme, *Dîvân, Sa'leb rivayeti, Ahmed b. Hâtim el-Bâhili'nin rivayet ettiği Asmaî şerhiyle, thk. Abdulkuddûs Ebû Sâlih, 1. basım, (Cidde: Muessesetu'l-Eymân, 1982), 3/1519.*

¹⁸³ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 12/514.

1.3.2.9. İstekte Bulunana İcabet Edip İtaat Etmek

Zürrumme, şöyle demiştir:

كَمَا أَنْتُمْ لَوْ عَجُّنَا بِحَاجَةٍ، ... لَكَانَ قَلِيلًا أَنْ تُطَاعَا وَتُكْرَمَا

“Nasıl ki siz ikiniz bana bir ihtiyaç için gelirsiniz, itaat ve icabet edilmeniz az olur.” Şair, muhataplarına bir çağrıda bulunur ve şöyle der: Bir gün bana bir ihtiyacı gidermek için gelseniz, size icabetim ve itaatim az olur.¹⁸⁴

1.3.2.10. Bağışlamak

Zuheyir b. Serd el-Ceşmî, şöyle demiştir:

اَمْنُنْ عَلَيْنَا رَسُولَ اللَّهِ فِي كَرَمٍ ... فَإِنَّكَ الْمَرْءُ نَرْجُوهُ وَنَنْتَظِرُ

“Ya Resûlellah! Sen kendisinden ümit edip ondan bir şeyler umduğumuz kişisin. Affedilip bağışlanmamız hususunda bize ihsanda bulun!”¹⁸⁵

Şair, Müslümanlar tarafından ele geçirilip esir alınınca bu dizeyi söyleyerek kendisini bağışlaması ve serbest bırakması için Hz. Peygamber'e yalvarmıştır. Şiirdeki كَرَم lafzı, affetmek ve bağışlamak anlamında kullanılmıştır.

Ünlü Arap şairi, Ebu't-Tayyib Ahmed b. el-Hüseyn b. el-Hasan b. Abdissamed el-Cu'fî el-Kindî el-Mütenebbî (ö. 354/965), şöyle demiştir:

قَطَعَتْ مَكَارِمُهُمْ صَوَارِمَهُمْ ** فَإِذَا تَعَدَّرَ كَاذِبٌ قِيلُوا

“Af ve bağışlamaları, kasvetli yönlerini yenmiştir. Yalancı biri dahi mazeret bildirdiğinde kabul ederler.”¹⁸⁶

Şair, burada Hamdânîler'in Halep kolunun kurucusu ve ilk emîri (944-967) olan Ebü'l-Hasan Seyfu'd-devle Alî b. Abdillâh b. Hamdân b. Hamdûn et-Tağlibî el-Hamdânî'yi (ö. 356/967) övmektedir. Şair, Seyfu'd-devle'yi överek şöyle der: Onun

¹⁸⁴ Zürrumme, *Dîvân*, 3/1908.

¹⁸⁵ İbnü'l-A'râbî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ziyâd el-Kûfî, *Mu'cemu İbni'l-A'râbî*, (Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-İlmiyye, ts.), 2/543; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 4/99.

¹⁸⁶ el-Mütenebbî, Ebu't-Tayyib Ahmed b. el-Hüseyn b. el-Hasan b. Abdissamed el-Cu'fî el-Kindî *Dîvân*, nşr. Abdulvehhâb Azzâm, (Kahire: 1944), 1/565.

mağfireti ve bağışlaması, sertliğine galip gelmiş, öyle ki, hata yapan yalancının özrünü dahi kabul edip onu affetti.¹⁸⁷

Abbâsî devri şairlerinden Ebu'l-'Atâhiye (ö. 210/825), şöyle demiştir:

أَذَلَّ الْجُرْصُ وَالطَّمَعُ الرَّقَابَا ** وَقَدْ يَعْفُو الْكَرِيمُ، إِذَا اسْتَرَابَا

“Bağışlayanın suçlunun suçunda şüphe edip bağışladığı halde hırs ve tamah, boyunları zelil etmiştir.”¹⁸⁸

Şair diyor ki: hayata olan düşkünlük ve hırs, sahibini hakir kılıp hakikati görmekten gözlerini kör etti; kerim kişi ise, suçlunun suçunda şüpheyi düşerse onu affeder.

1.3.2.11. Ölünün Gömülmesi

Ebu'l-'Atâhiye, şöyle demiştir:

يَا نَفْسُ! مَا الدُّخْرُ إِلَّا مَا انْتَفَعْتَ بِهِ ** بِالْقَبْرِ، يَوْمَ يَكُونُ الدَّفْنُ إِكْرَامِي

“Ey nefsim! azık, ancak senin kabirde gömüldüğün gün sana ikram edilip yararlandığın şeydir.”

Şair, burada vaiz pozisyonunda nefesine hitap ederek şöyle der: yeraltına gömüleceğin zaman geldiğinde, bu dünyada salih amellerden başka hiçbir şey sana fayda sağlamaz. O halde salih ameller, biriktirmeye daha layıktır. Asıl olan ikram kelimesinin diriden diriye yapılan ikramlarda kullanılmasıdır. Ancak buradaki kullanımda diriden ölüye yapılmış bir ikram manasında kullanılmıştır. Böylece ölüyü de gömerek ona ikramda bulunmak mümkün olmuştur.¹⁸⁹

1.3.2.12. Şehitlik Mertebesine Ulaşmak

Hassân b. Sâbit, şöyle demiştir:

صَلَّى الْإِلَٰهَ عَلَى الَّذِينَ تَتَابَعُوا ... يَوْمَ الرَّجْعِ فَأُكْرِمُوا وَأُثْبِتُوا

“Allah, Recî' günü, art arda gidenlere şehadet mertebesini vermekle merhamet edip ikramda bulundu.”¹⁹⁰

¹⁸⁷ el-Vâhidî, Ebü'l-Hasan Ali b. Ahmed b. Muhammed en-Nîsâbü'rî, *Şerhu Dîvânî'l-Mütenebbî*, 1. basım, (Beyrut: Dâru'r-râidî'l-Arabî, 1999), 388.

¹⁸⁸ Ebu'l-'Atâhiye, *Dîvân*, 7.

¹⁸⁹ Ebu'l-'Atâhiye, *Dîvân*, 189.

¹⁹⁰ Hassân b. Sâbit, *Dîvân*, 29.

Hassân b. Sâbit, Recî' Vak'ası'nda şehit olanlar için söylemiş olduğu bu mersiyesinde Cenab-ı Hakk'ın, o gün onları şerefendirip mükâfatlandığını söylemektedir. Hassân b. Sâbit, şeref derken, Allah yolunda şehadeti ve ölümü kastetmektedir.

1.3.2.13. Birini Cömert Olarak Bulmak

Ünlü Arap şairi, Ebu't-Tayyib el-Mütenebbî (ö. 354/965), şöyle demiştir:

ضاقَ دَرْعاً بِأَنْ أَضِيقَ بِهِ دَرْعاً* زَمَانِي وَاسْتَكْرَمْتُني الْكِرَامُ

*“Bana zorluklar getiren zamanımın enerjisi tükendi. Ancak bu zorluklarla baş eden benim enerjim tükenmedi. Değerli insanlar beni cömert buldular.”*¹⁹¹

Zaman, bana dayanamadığım yükleri taşıtmaktan aciz kaldı. Bana karşı zulüm ve haksızlıkları çok ise de beni yormadı. Onurlular, beni cömert bulup onurlandırdılar. Yani beni zamanın bela ve musibetlerine karşı cömert ve sabırlı buldular.

Değerlendirme

Câhiliye ve İslâmî dönemlere ait şiir divanlarındaki bu gezintiden sonra k-r-m kökünün Arap şiirinin çeşitli anlamlarında sıkça kullanılan köklerden biri olduğu ortaya çıktı. Bu kökün zaman içinde anlamsal bir gelişim gösterip göstermediğini anlayabilmek için bu kökün İslam öncesi ve İslâmî dönemlerindeki kullanımını inceledik. Bu inceleme sonucunda, k-r-m kökünün Câhiliyye devrinde açık bir semantik gelişmeye tanık olduğunu ve bu gelişimin İslâmî dönemde de artarak devam ettiğini gördük. Nitekim bu kökün İslâmî dönem şiirinde bulunan ve İslam öncesi dönemde kullanılmayan anlamlarının olduğunu tespit ettik. Bu anlamlardan bazıları şunlardır: istekte bulunana icabet edip itaat etmek, bağışlamak, ölüyü gömmekle ona ikramda bulunmak, şehitlik mertebesine ulaşmak ve birini cömert olarak bulmak. Bu husus, k-r-m kökünün anlamsal genişlemeden etkilendiğini ve anlam daralmasına maruz kalmadığını ortaya koymaktadır. Ayrıca bu kökün esas anlamının şeref, onur ve asalet olduğunu ve bunun karşının adilik, alçaklık, şerefsizlik ve kötülük anlamlarındaki وَمَنْ يُهِنَ اللَّهُ وَمَنْ لَهُ مِنْ مَكْرِمٍ sözcüğü olduğunu anlıyoruz. Nitekim Kur'an-ı Kerîm'de *“Allah'ın hakir kıldığı kimseyi onurlandırabilecek birisi yoktur”* "k-r-m"

¹⁹¹ Mütenebbî, *Divân*, 1/149.

kökünün türevlerinden olan مُكْرِم sözcüğü لَوْم kelimesinin anlamları arasında yer alan hakirlik manasındaki يُؤْن fiilinin karşıtı olarak kullanılmıştır.¹⁹²

Yukarıdaki bilgilerden hareketle bu kökün anlamlarını özetlemek gerekirse k-r-mmaddesinin şu üç kısma ayrıldığı sonucunu çıkarmak mümkündür:

Birincisi bir şeyin kendi zatında değerli olmasıdır. Yükseklik, şeref, necabet, asalet, izzet, mecd, yüksek olmak, makam ve mertebesi yüce olmak, manevi yükseklik ve ululuk gibi anlamlar da bu aslın “bir şeyin kendi zatında değerli olması” altına girmektedir. Birini insanın kişiliğine halel getirip değerini düşürecek alçaltıcı şeylerden tenzih etmek, muhafaza etmek ve korumak gibi anlamlar da bu ikincil anlamları takip etmektedir.

İkincisi güzel ahlak ve erdemdir. İstekte bulunana icabet edip itaat etmek, bağışlamak, ölüyü gömmekle ona ikramda bulunmak, şehitlik mertebesine ulaşmak ve birini cömert olarak bulmak gibi diğer anlamlar da bu aslın “güzel ahlak ve erdem” altına girmektedir. Bunların hepsi güzel ahlak ve erdemin kapsamına giren özelliklerdir.

Üçüncüsü kolye ve gerdanlık veya üzüm asma anlamındaki الْكُزْم lafzıdır.

Çeşitli türevlerinde k-r-mkökünün gerçekleştirdiği anlamların çoğunun tek bir anlam alanında dönen birbirleriyle bağlantılı anlamlar olduğunu ve bu anlamların hepsinin bu kökün esas manasından “bir şeyin kendi zatında değerli olması” arınamadığını fark ediyoruz. Ancak lafzın manaya delâleti, lafzı bir manaya tahsis etme yoluna girmiştir. Nitekim k-r-mkökü, belirli bir şey belirtmeden “bir şeyin kendi zatında değerli olması” şeklindeki anlamı ifade ederken, artık belirli bir ahlakın şeref ve değerini ifade etmeye başladı. Örneğin cömertlik, misafire ikramda bulunmak, insanlara iyilik yapmak, çirkin şeylerden uzak durmak, savaşta cesur ve güçlü olmak, istekte bulunana icabet edip itaat etmek, bağışlamak, ölüyü gömmekle ona ikramda bulunmak, şehitlik mertebesine ulaşmak ve birini cömert olarak bulmak gibi anlamlar buna örnek olarak verilebilir.

Ayrıca bu kök, mecâz-ı aklî yöntemiyle kolye anlamında kullanıldığında bir tür anlam kaymasına tanık olunmuştur. Burada esas mana ile izafî anlam arasındaki alakanın müsebbebiyet “bir şeyin sonucunu (müsebbebini) söyleyip, sebebini

¹⁹² Zubeydî, *Tâcu'l-'arûs*, 33/337.

kasdetmektir.” olduğu söylenebilir. Zira kadındaki değer ve yüksek statü, bu anlamların insanlar nezdinde öne çıkarılmasıyla sonuçlanan bir niteliktir. Bu da kadının itibarını ve halk arasındaki yerini gösteren altın ve gümüşten yapılmış takılar takmasıyla oluşmaktadır.

Aynı zamanda bu kökün şarap anlamında kullanıldığında öneminin azaldığına da tanık olunduğu söylenebilir. Nitekim Hz. Peygamber’in لا تَسْمُوا العنب الكرم، فَإِنَّمَا الكرم الرّجل المسلم “üzümü kerm ile isimlendirmeyin, çünkü kerm Müslüman kişidir”¹⁹³ şeklindeki hadisi bunu teyit etmektedir. Hadis âlimi ve fakih Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî (ö. 676/1277), bu hususta şöyle demiştir: k-r-m kökünün isim formu كَرْم şeklinde şarap manasında gelmektedir. Üzüm ve üzüm ağacına كَرْم isminin verilmesinin sebebi ise meyvesinden üretilen şarabın sarhoş etme özelliğinden dolayı cömertliğe teşvik etmesidir. Nitekim günahkarların birbirleriyle oturup şarap içmek için kurdukları meclislerinde içlerinden biri cömert sıfatını almak için şarabı orada bulunanlara dağıtırdı.¹⁹⁴

"K-r-m" kökünün ve türevlerinin esas anlamı ile izafî anlamı arasındaki ilişkiyi gösteren tablo:

Her iki anlam arasındaki ilişki	Kaynak	İzafî anlam	Esas anlam	Kelimenin kökü
Misafir ve ev sahibinin değeri için misafire yemek yedirmek	Câhilî /İslâmî	Misafire ikramda bulunmak	Bir şeydeki değer	إِكْرَام - كَرِيم
Huyların birinde değeri ortaya çıkarmak	Câhilî /İslâmî	Cömertlik ve başkalarına ihsanda bulunmak	Bir şeydeki değer	مَكْرَمَة - مَكَارِم
sahibi nezdindeki değerinden dolayı nefsi, alçaltıcı	Câhilî /İslâmî	Nefsi eksikliklerden	Bir şeydeki değer	إِكْرَام - تَكْرِيم

¹⁹³ İbn Manzûr, *Lisânu'l- 'Arab*, 2/514.

¹⁹⁴ en-Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî, *el-Minhâc fî şerhi sahihi Müslim b. el-Haccâc*, 2. basım, (Beyrut: Dâru İhyâi't-turâsi'l-'Arabî, 1392), 15/4.

şeylerden korumak		koruyup tenzih etmek		
Yapan ve kendisine yapılanın şerefine delalet etmek için ihtiyaç sahibinin ihtiyacını gidermek	İslâmî	İstekte bulunana icabet etmek	Bir şeydeki değer	إِكْرَام
Ölünün cesedini gömmekle onu zarar görmekten korumak ve bu şekilde ölüye değer vermek	İslâmî	Ölüyü gömmek	Bir şeydeki değer	إِكْرَام
Allah'ın bazı kullarına kendi yolunda ölmeyi nasip etmesiyle onları şerefliendirmesi	İslâmî	Şehitlik mertebesine ulaşmak	Bir şeydeki değer	إِكْرَام
Değerli huyları alışkanlık haline getirmek	Câhilî /İslâmî	Cömertliği alışkanlık haline getirmek	Bir şeydeki değer	تَكْرُم
Nefsin değerini düşüren şeylerden uzaklaşmak	Câhilî /İslâmî	Çirkinlikten uzak durmak	Bir şeydeki değer	تَكَاَرُف
Değerli insanların olduğu hal üzere bulmak	İslâmî	Bir şeyi cömert bulmak	Bir şeydeki değer	اسْتِغْرَام

Kavmi arasında soy, sop, makam ve mevki sahibi	Câhilî /İslâmî	Soylu kişi	Bir şeydeki değer	كَرِيمَة
Altın ve gümüşten yapılmış ziynetleri giyen kadının konum ve şerefine ibraz etmek	Câhilî /İslâmî	Gerdanlık	Bir şeydeki değer	الْكَرَم
Şarap, üzümden yapıldığı ve kişiyi cömertliğe taşıdığı için. Cömertlik de huylardaki bir değerdir.	Câhilî /İslâmî	Üzüm veya şarap	Bir şeydeki değer	كَرْم- كُروم- كَرْمَة
İnsanlara yaptığı iyiliklerde kişinin şerefine izhâr etmek	Câhilî /İslâmî	Güzel huylar/af ve bağışlamak	Bir şeydeki değer	مَكَارِم
Düşmana karşı galibiyetinde kavminin şerefine izhâr etmek	Câhilî /İslâmî	Savaşta cesaret ve yiğitlik	Bir şeydeki değer	كَرْم- كِرَام

1.3.3. k-r-m Kökünün Klasik Sözlüklerdeki Anlamı

K-r-mkökünün Câhiliye ve İslâmî dönem Arap şiirindeki anlamlarını verdikten ve her iki devirdeki anlamların uzlaştıkları ve ayrıştıkları noktaları açıkladıktan sonra, bu kökün klasik sözlerdeki anlamlarına da başvurmak gerekmektedir. Çünkü bu sözlükler farklı zaman dilimlerinde yazıldığından, zaman içinde bu kökün anlamını değiştirmiş olması çok da uzak bir ihtimal değildir. Bu sözlüklerdeki araştırmamız

esnasında k-r-mkökü ve çeşitli türevlerinin kullanıldığı anlamları öğrenenmiş olacağız. Buna göre, bu kökün aynı anda mı yoksa farklı zamanlarda mı ek anlamlar kazandığı veya içinde anlamsal bir gelişmenin olmadığı sonucuna varıyoruz.

Klasik sözlüklerde yapılan araştırmalar sonucunda, k-r-mkökünün farklı kipleriyle şu anlamları taşıdığı söylenebilir:¹⁹⁵

1-Şeref ve yücelik: k-r-mkökü, sülâsî mücerredin beşinci babında فَعْلٌ vezninde gelmektedir. قوم كَرَامٍ، نسوة كَرَمٌ، رجل كريم، örneklerinde olduğu gibi bu vezindeki kök, diğer türevleriyle birlikte şeref ve yücelik anlamına gelmektedir. Bunun karşıtı adilik, alçaklık, şerefsizlik ve kötülük anlamlarındaki لَوْمٌ sözcüğüdür.

2-Sevgi ve değer: k-r-m kökü، كَرَامَةٌ ve يَكْرُمُ formlarında ise sevgi ve değer anlamında kullanılmıştır. Örneğin “o, benim nezdimde değerlidir” denilmek istendiğinde له علي كرامة cümlesi kurulur. Ayrıca sevilip değer verilen her şey için كَرِيمٌ lafzı kullanılır.

3-Cömertlik: k-r-mkökünün anlamlarından biri de cömertliktir. رجل كريم، ورجل كَرَامٍ örneklerinde görüldüğü gibi cömert adam için كريم ve كَرَامٍ sözcükleri kullanılırken كَرَامٍ رجل örneğinde olduğu gibi cömertlikte aşırıya kaçan adam için de كَرَامٍ lafzı kullanılır.

4-Kendini tenzih etmek, bayağılıktan korumak ve bir şeyi muhafaza etmek: k-r-mkökü، sülâsî mezîdin اِفْعَالٌ، تَفَعُّلٌ ve تَفَاعُلٌ baplarının farklı türevlerinde اَكْرَمَ نَفْسَهُ عَنْ örneğinde de görüldüğü gibi nefsin alçaltacak ve değerini düşürecek şeylerden tenzih etmek, bayağılıktan korumak ve bir şeyi muhafaza etmek anlamlarında kullanılmıştır. Nâfi b. Sa'd et-Tâi de şöyle demektedir:

ألم تعلمي أني إذا النفس أشرفت * * على طمع لم أنس أن أتكرما

¹⁹⁵ “K-r-m” kökünün sözlük anlamı şu kaynaklardan alınmıştır: Ferâhîdî, *Kitâbu'l-'Ayn*, 5/368; İbn Dureyd, *Cemheretu'l-luga*, 2/798; Ebü'l-Kâsım İsmâil b. 'Abbâd, *el-Muhît fi'l-luga*, 2/450; Ezherî, *Tehzîbu'l-luga*, 10/132; Ebü Hilâl el-Askerî, *el-Furûku'l-lugavîyye*, 1/175; Cevherî, *Tâcu'l-luğa*, 5/2021; İbn Fâris, Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris, *Mu'cemu mekâyisi'l-luga*, 5/172; İbn Sîde, *el-Muhkem ve'l-muhîtu'l-a'zam*, 7/28; ez-Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî, *Esâsu'l-belâğa*, thk. Muhammed Basil 'Uyûnu'Sûd, 1. basım(Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-İlmiyye, 1998), 2/131; Râzî, *Muhtâru's-sihâh*, 268; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 12/510; *el-Fîyrüzâbâdî, el-Kâmûsu'l-muhît*, 589; Zubeydî, *Tâcu'l-'arûs min cevâhiri'l-kamûs*, 33/335. Dinçer, Ferit. "Krm/ك Köklü Türevlerin Sarfî Tahlili ve Anlamları". İslami İlimler Dergisi 15/1 (Haziran 2020):139-175.

“Nefis, açgözlülükle ilgilendiğinde değersiz şeylerden uzak durmayı unutmadığımı bilmiyor muydun?” Şair, arzularının değerini düşürecek bir şey istemesi durumunda bu tür şeylerden uzak durup sakınacağını haber vermektedir. Ayrıca تَكَارُمُ ifadesi de birine “bir şeyden uzak dur” anlamındadır.

5- Cömertlikte iftihar edip üstün gelmek: كَارَمْنِي فَكَرَمْتُهُ örneğinde olduğu gibi k-r-mkökü, sülâsî mezîdin مُفَاعَلَةٌ babının farklı türevlerinde cömertliğe giden yolda meydan okumak, iftihar etmek ve üstün gelmek anlamlarında kullanılmıştır.

6- İyilik ve İhsanda Bulunmak: k-r-mkökünün كَرِيم ve مَكَارِم gibi formları, başkalarına iyilik sunmak anlamında kullanılmıştır. Ayrıca her türlü hayır, şeref ve fazilet koleksiyoncusu için de كَرِيم lafzının kullanıldığı söylenmektedir. مَكَارِمُ الرَّجُل ifadesi ise adamın güzellikleri anlamında kullanılmıştır.

7-Cömertlikte zorlanmak: k-r-mkökü, sülâsî mezîdin tekellüf ifade eden babı olan تَكَرَّمَ vezninde geldiğinde ise alışkanlık haline gelmesi için cömertlikte ve ikramda zorlanmak anlamındadır.

8-Yağmurun çokluğu ve bulutların yağmur getirmesi: k-r-mkökü, sülâsî mezîdin tef'îl babından geldiğinde yağmurun çokluğu ve bulutların yağmur getirmesi anlamlarında kullanılmaktadır. Şair sahâbî Ebû Zueyb Huveylid b. Hâlid b. Muharris el-Huzelî (ö. 28/648-49), şöyle demiştir:

وَهِيَ خَزْجَةٌ وَاسْتَجِيلَ الرَّبَا * بُ مِنْهُ وَكُرْمٌ مَاءٌ صَرِيحًا

“O, bir boşalmadır ki, saf su onunla dolup taşmış ve beyaz bulutlar etrafa dağılmıştır.”

Şair, bu dizesinde bulutların niteliklerini ifade ederek şöyle der: Şiddetli rüzgârlar bu beyaz bulutları çok sayıda saf suyla taşana kadar çeşitli yerlere dağıttı. كُرْمُ kelimesi, suyunun çok olması, اسْتَجِيل sözçüğü bulutun rüzgar ile etrafa dağıtılıp parçalanması ve رِبَاب ise beyaz bulut anlamındadır. كُرْمُ ifadesindeki كُرْمُ fiili ise bulutun yağmuru getirmesini ifade etmektedir.

9-Asil-soylu olmak: k-r-mkökünün bir diğer anlamı da asil, soylu olmaktır. Asalet ve soyluluk kişinin değerli, itibarlı ve şerefli bir kökten, nesepten geldiğini bildirmektedirler. كُرْمُ الْمَرْأُ denildiği zaman كَرِيم yani “kişi, (kerîm) asil bir nesebe sahip oldu” demektir. الرَّجُلُ الْحَسِيبُ asil ve soylu adam” manasındadır.

10-İki göz/organlar: k-r-mkökünün bir diğer anlamı da كَرِيمَتَيْن formunda iki göz, كَرِيمَة formunda da burun, kulak ve el gibi organlar için kullanılmasıdır. Nitekim Yüce Allah, hadis-i kutside şöyle buyurmuştur:

إِذَا أَنَا أَخَذْتُ مِنْ عَبْدِي كَرِيمَتَيْهِ وَهُوَ بِهِمَا ضَنْيْنٌ فَصَبَرَ لِي لَمْ أَرْضَ لَهُ بِهِمَا ثَوَاباً دُونَ الْجَنَّةِ
*“Kulumdan her iki kerimesini (gözlerini) aldığım zaman o da üzüntülü olmasına rağmen sevabını umarak sabretmişse, ona cennet dışında bir mükâfat vermeye razı olmam.”*¹⁹⁶

11-Atın derisinin ince ve kokusunun güzel olması: k-r-mkökünün bir diğer anlamı da atın bir sıfatı olarak kullanılmasıdır. Dolayısıyla كَرَمَ الْفَرَس denildiği zaman *“cildi yumuşak, kılı yumuşak ve kokusu hoş olan at”* anlamı kastedilmektedir.

12-Değerli nesil: k-r-mkökünün bir diğer anlamı da bu kökün if’âl babının *“şerefli evlatlar yetiştirmek”* manasında kullanılmasıdır. Dolayısıyla أَكْرَمَ الرَّجُلُ denildiği zaman *“şerefli evlatlar yetiştirdi”* anlamı kastedilmektedir.

13-Güzel huylu, gönlü geniş ve sabırlı kişi: k-r-mkökünün bir diğer anlamı da bu kökün رَجُلٌ مَكْرَمَانُ ifadesinde geçen مَكْرَمَانُ şeklindeki formuyla kişinin huyunun güzel, gönlünün geniş ve sabrının çok olması manalarının ifade edilmesidir.

14- Karşılıklı ikramda bulunmak, iyilikte yarışmak ve cömertlikte üstünlük sağlamak: k-r-mkökü bir harf ilaveli sülâsî mezîdîn mufâ’let babından geldiğinde karşılıklı ikramda bulunmak iyilikte yarışmak ve cömertlikte üstünlük sağlamak anlamlarına gelmektedir.

15-Bağışlamak: k-r-mkökünün bir diğer anlamı da bu kökün كَرِيم formunun suçlunun mazeretini kabul edip suçunu bağışlamak manasıdır. Dolayısıyla الْكَرِيمُ الصَّفْوُحُ عَنْ الذَّنْبِ *“kusurları bağışlayan”* anlamı kastedilmiştir.

16- Soylu hanımlarla evlenmek: k-r-mkökünün bir diğer anlamı da bu kökün اسْتَكْرَمَ formuyla soylu hanımlarla evlenmek manasının ifade edilmesidir. Nitekim kişi soylu hanımlarla evlendiğinde onun için اسْتَكْرَمَ الْعَقَائِلَ ifadesi kullanılır.

¹⁹⁶ Muhammed b. Muaz b. Mabel b. Hibbân el-Büstî, *Sahihu İbn Hibbân*, thk. Şuayyip el-Arnâvut, (Beyrut: Muessetu’r-risâle, 1414/1993), 7/194.

17-Kolye/gerdanlık: k-r-mkökünün bir diğer anlamı da رَأَيْتُ فِي عُقْبِهَا كَرْمًا حَسَنًا “boynunda inciden güzel bir kolye/gerdanlık gördüm” cümlesinde de görüldüğü gibi bu kökün الْكَرْم formuyla kolye/gerdanlık anlamının ifade edilmesidir.

18-Güzel ve verimli arazi: k-r-mkökünün bir diğer anlamı da güzel ve verimli arazi anlamında kullanılmasıdır. Nitekim أَرْضُ كَرْمٍ denildiğinde bununla bitkisi güzel ve verimi iyi arazi manası kastedilmektedir. Bitkisi büyüyüp gelişen arazi için de كَرْمَتُ الْأَرْضِ ifadesi kullanılır.

19-Mekân ismi: k-r-mkökünün bir diğer anlamı da belirli bir mekân ismi anlamında kullanılmasıdır. Nitekim Ebû Zueyb Huveylid b. Hâlid b. Muharris el-Huzelî'nin

وَأَيَّقَنْتُ أَنَّ الْجُودَ مِنْهُ سَجِيَّةٌ * * وَمَا عَشْتُ عَيْشًا مِثْلَ عَيْشِكَ بِالكَرْمِ

“Cömertliğin onda bir huy olduğuna inandım. Ben senin Kerm isimli yerdeki hayatın gibi bir hayat sürmedim.” Şeklindeki dizesinde yer alan الْكَرْم lafzı mekân ismi olarak yorumlanmıştır.

20-Üzüm ve üzüm ağacı: k-r-mkökünün bir diğer anlamı da üzüm manasında kullanılmasıdır. Nitekim شَجَرَةُ الْعِنَبِ “üzüm ağacı” için الْكَرْم, bunun tekili için de كَرْمَةٌ lafzı kullanılmıştır.

Değerlendirme

Eski Arapça sözlüklerdeki k-r-m kökünün anlamlarına bakıldığında bunların Câhiliye ve İslâmî dönem şiirlerinde kullanıldığı anlamların çoğuna karşılık geldiği görülmektedir. Ayrıca bu kökün bol yağmur, insan gözü, burun, kulak ve el gibi uzuvlar, at derisinin inceliği ve hoş kokusunun hoşluğu, asil bir nesil getirmek, gönlü geniş sabırlı insan, soylu eşlerle evlilik, güzel ve verimli arazi ve mekân gibi izafi anlamlarda da kullanıldığı görülmektedir. Bu da, k-r-m kökünün zaman içinde anlamını genişletmeye devam ettiğinin bir göstergesidir.

1.3.4. k-r-m Kökünün Modern Sözlüklerdeki Anlamı

k-r-m kökünün anlamının çalışılması ve anlamsal gelişiminin gözlemlenmesi aşamasında, Câhiliye ve İslâmî dönem şiirlerinde ifade ettiği anlam tespit edilmeye çalışılmış ve daha sonra bu kökün klasik sözlüklerdeki anlamı açıklanmıştır. Bu

başlıkta ise k-r-mkökünün modern sözlüklerdeki anlamı tespit edilmeye çalışılarak örneklerle ortaya konulmaya gayrte edilecektir.¹⁹⁷

1-Şeref ve yücelik: k-r-m kökü, ilk dönemde olduğu gibi son dönemde de esas anlamını korumaya devam etmiştir. Sülâsî mücerredin beşinci babından كُرْم formundaki bu kök diğer türevleriyle birlikte şeref ve yücelik anlamına kullanılmıştır. Dolayısıyla كُرْمُ فَلَانٌ denildiğinde bununla kişinin şeref, izzet ve mertebe bakımından yüce bir yerde olduğu anlamı kastedilmiştir.

2-Cömertlik: k-r-m kökünün anlamlarından biri de cömertliktir. رَجُلٌ كَرِيمٌ örneğinde görüldüğü gibi cömert adam için كَرِيم sözcüğü kullanılırken cömertlikte aşırıya kaçan adam için de مَكْرَامٌ lafzı kullanılır.

3- Kendini tenzih etmek, bayağılıktan korumak ve bir şeyi muhafaza etmek: k-r-m kökü, sülâsî mezîdin تَفَعُّلٌ, تَفَاعُلٌ ve تَفَعُّلٌ bağlarının farklı türevlerinde nefsin alçaltacak ve değerini düşürecek şeylerden tenzih etmek, bayağılıktan korumak ve bir şeyi muhafaza etmek anlamlarında kullanılmıştır. Nitekim k-r-mkökü, أَكْرَمَ نَفْسَهُ عَنْ “kendini günahlardan tenzih etti/korudu” ve أَكْرَمَ نَفْسَهُ عَنِ التَّبَذُّلِ “kendini tebezzülünden/bayağılıktan tenzih etti/korudu” örneklerinde bu anlamlarda kullanılmıştır.

4-Cömertlikte iftihar edip üstün gelmek: كَارَمَنِي فَكَرَمْتُهُ “benimle cömertlikte yarıştı ona üstün geldim” örneğinde olduğu gibi k-r-m kökü, sülâsî mezîdin مُفَاعَلَةٌ babının farklı türevlerinde cömertliğe giden yolda meydan okumak, iftihar etmek ve üstün gelmek anlamlarında kullanılmıştır.

5-İyilik ve İhsanda Bulunmak: k-r-m kökünün كَرِيم ve مَكَارِم gibi formları, başkalarına iyilik sunmak anlamında kullanılmıştır. Ayrıca مَكَارِم lafzının çoğulu olan إِنَّمَا بَعَثْتُ لِأَتَمِّمَ مَكَارِمَ kelimesi için de "iyilik etmek" anlamı verilmiştir. Nitekim مَكَارِم “ben, ancak güzel ahlakı tamamlamak için gönderilmişim” hadisinde de الأخلاق

¹⁹⁷ “K-r-m” kökünün sözlük anlamı şu kaynaklardan alınmıştır: Louis Ma'lûf, *el-Muncid fi'l-luğa*, (Beyrut: el-Matba'atu'l-katulikiyye, ts.), 682; Cibrân Mes'ûd, *el-Mu'cemu'r-râid*, 8. Basım, (b.y.:Dâru'l-ilm li'l-melâyîn, 1992), 664; Abdülganî Ebu'l-'Azîm, *Mu'cemu'l-muğnî*, thk. Fuvâz Zekârne, (b.y.: y.y., 2013); İbrâhim Mustafa vd. *el-Mu'cemu'l-vasîl*, (b.y.: Dâru'd-da've, ts.), 2/784; Fahrüddîn b. Muhammed b. Alî et-Turayhî en-Necefi, *Mecma'u'l-bahreyn ve matla'u'n-neyyireyn*, thk. Ahmed Ali el-Hüseynî, 2. basım, (Tahran: Mektebetu'l-murtezâvî, 1365); Ahmed Muhtar Ömer, *Mu'cemu'l-lüğeti'l-'Arabiyye el-Mu'âsire*, 1/1922.

مكارم kelimesi güzel ahlak manasında kullanılmıştır. Ebu't-Tayyib el-Mütenebbî, şöyle demiştir:

على قدر أهل العزم تأتي العزائم ** وتأتي على قدر الكرام المكارم

“Azim ehli kimseler kadrince azmedilen şeyler ortaya çıkar. Soylu davranışlara ise yüce gönüllülükle ulaşılır.”

6-Sevgi ve değer: k-r-m kökü, كَرَامَة, كَرْم ve كريم formlarında ise başkasını sevmek ve ona değer vermek anlamında kullanılmıştır. Örneğin “o, benim nezdimde değerlidir” denilmek istendiğinde له على كرامة cümlesi kurulur. Ayrıca kıymetli taşlar için أحجار كريمة ifadesi kullanılır. Buna ilaveten “seni sevip değer verdiğim için bunu yapıyorum” ifadesi için de كَرْمًا لك cümlesi kullanılır.

7-Olağanüstü durum: k-r-m kökünün sülâsî mezîdin, كَرَامَة kipinde “Allah’ın salih, takva sahibi, veli kullarından zuhur eden olağan üstü hal” anlamına gelmektedir. Yani Allah onunla kullarından dilediğine ikramda bulunur. Bu nedenle كَرَامَة kipinin sülâsî mezîdin babından olduğuna hükmedilmiştir. Zira keramet, Allah’ın has kullarına bir ikramıdır.

8-Cömertlikte zorlanmak: k-r-m kökü, sülâsî mezîdin tekellüf ifade eden babı olan تَكْرَم vezninde geldiğinde ise alışkanlık haline gelmesi için cömertlikte ve ikramda zorlanmak anlamındadır.

9-Oturma yeri: k-r-m kökü, تَكْرُم formunda geldiğinde bir şahsın, onurlandırılması için yatak vb. oturakların hazırlanması anlamını ifade etmektedir.

10- Yağmurun çokluğu ve bulutların yağmur getirmesi: k-r-m kökü, كَرْم formunda geldiğinde yağmurun çokluğu ve bulutların yağmur ile ikramda bulunması anlamlarında kullanılmaktadır. Nitekim كَرْمُ المطر yağmurun çokluğunu ve كَرْمُ السحاب bulutların yağmur ile ikramda bulunmasını ifade etmektedir.

11- Şarap ve üzüm: k-r-m kökü, الْكَرْم formunda geldiğinde şarap ve üzüm anlamlarını ifade etmektedir. Nitekim الْكَرْم lafzı ile üzüm ve ابنة الكرْم ifadesiyle de şarap kastedilmiştir.

12- Asil-soylu adam: إِذَا أَتَاكُمْ كَرِيمَةٌ قَوْمٌ فَأَكْرَمُوهُ “size halkın soylusu geldiğinde onu yüceltiniz.” Örneğinde de görüldüğü gibi k-r-m kökü, كَرِيمَة formunda geldiğinde asil, soylu ve halkı arasında şerefli adam anlamlarını ifade etmektedir.

13- Güzel ve verimli arazi: k-r-m kökü مَكْرُمَة, كَرِيمَة ve كَرَم formlarında geldiğinde güzel ve verimli arazi anlamında kullanılmaktadır. Nitekim أَرْض مَكْرُمَة veya أَرْض كَرِيمَة denildiğinde bununla bitkisi güzel ve verimi iyi arazi manası kastedilmektedir. Bitkisi büyüyüp gelişen arazi için de كَرُمْتُ الْأَرْض ifadesi kullanılmaktadır.

14-İki göz/organlar: k-r-m kökünün bir diğer anlamı da كَرِيمَتَيْن formunda iki göz, كَرِيمَة formunda da burun, kulak ve el gibi organlar için kullanılmasıdır.

15-Kız: k-r-m kökünün anlamlarından biri de كَرِيمَة formunda kız anlamında kullanılmasıdır. Nitekim كَرِيمَة الرَّجُل ifadesiyle adamın kızı kastedilmiştir.

16- Bağışlamak: k-r-m kökünün bir diğer anlamı da bu kökün كَرِيم formunun suçlunun mazeretini kabul edip hatasından yüz çevirerek suçunu bağışlamak manasıdır.

17- Takdir etmek: k-r-m kökünün bir diğer anlamı da bu kökün التَّكْرِيم formunun diğer türevleriyle birlikte bir kişinin takdir edilmesi, iyiliğinin ve hizmetlerinin tanınması anlamında kullanılmasıdır. Nitekim كَرَّمْتُ أَسْرَةَ التَّعْلِيمِ مُدِيرَهَا “eğitim ailesi müdürünü takdir etti” ve حَفْلَةُ تَكْرِيم “bir kişinin faziletini itiraf edip onun için düzenlenen tören” örneklerinde bu anlamlar kastedilmiştir.

18- Yumuşak konuşma: k-r-m kökünün anlamlarından biri de كَرِيم formunda nazik, yumuşak, tatmin edici, lafızları bol konuşma manasında kullanılmasıdır.

19- Güzel yüz: k-r-m kökünün anlamlarından biri de كَرِيم formunda güzel yüz manasında kullanılmasıdır.

20- Mekke-i Mükerreme: k-r-m kökünün bir diğer anlamı da bu kökün مَكْرَمَة formunun Hz. Peygamberin doğup büyüdüğü ve Kâbe'nin içinde bulunduğu ve dünyanın her yerinden Müslümanların ziyaret ettiği Suudi Arabistan Krallığı'nda bulunan kutsal şehir olan Mekke anlamında kullanılmasıdır.

21-Değerli nesil: k-r-m kökünün bir diğer anlamı da bu kökün if'âl babının “şerefli bir nesil yetiştirmek” manasında kullanılmasıdır. Dolayısıyla أَكْرَمَ الرَّجُلُ denildiği zaman أَتَى بِأَوْلَادٍ كَرَامٍ “şerefli evlatlar yetiştirdi” anlamı kastedilmektedir.

22-Soylu hanımlarla evlenmek: k-r-m kökünün bir diğer anlamı da bu kökün **استكرم** formuyla soylu hanımlarla evlenmek manasının ifade edilmesidir. Nitekim kişi soylu hanımlarla evlendiğinde onun için **استكرم العقائل** ifadesi kullanılır.

23-Güzel huylu, gönlü geniş ve sabırlı kişi: k-r-m kökünün bir diğer anlamı da bu kökün **رَجُلٌ مَكْرُمَانٌ** ifadesinde geçen **مَكْرُمَانٌ** şeklindeki formuyla kişinin huyunun güzel, gönlünün geniş ve sabrının çok olması manalarının ifade edilmesidir.

24-Krom madeni: k-r-m kökünün anlamlarından biri de **الْكروم** formunda çeliğin içine sokulan ve bazı metalleri kaplamak için kullanılan basit, parlak, katı bir nesne olan krom madeni manasında kullanılmasıdır.

Değerlendirme:

Modern dil sözlüklerindeki k-r-m kökü incelendikten sonra, kökün klasik Arapça sözlüklerde yer alan anlamlara ek olarak Câhiliye ve İslamî dönem şiirinde kullanılan anlamları da içerdiği görülmektedir. k-r-m kökü, bu noktada da durmamış, aksine, olağanüstü durum, oturma yeri, kişinin kız evladı, takdir etmek, yumuşak söz, güzel yüz, Mekke şehri, kıymetli taşlar, gerdanlık ve bol rızık gibi yeni anlamlarda da kullanılmıştır.

Sözlüklerdeki k-r-m kökünün anlam genişlemesine uğradığı görülmüştür. Nitekim esas anlamı itibarıyla insan onuruna ve yüce ahlaka delalet eden bu kök zamanla bu manayı aşarak diğer varlıkların kerametine de delalet etmiştir. Bu kapsamda söz konusu kök, bulutların cömertliği, göz, burun, kulak ve el gibi insan vücudundaki uzuvlardan biri içinde kullanılmıştır. Yanı sıra güzel ve verimli toprak veya herhangi bir yer veya oturma yeri, Mekke şehri, kıymetli madenler, gerdanlık, bol rızık, kısırak derisinin yumuşaklığı ve hoş kokusu da bu kökün delalet ettiği anlamlar arasında yer almaktadır. Bu durum k-r-m kökünün esas anlamı olan insanın izzet ve onuru manasından çıkarak zamanla anlamsal genişlemeye uğramış ve esas anlamdan bağımsız olmayan bir takım yan anlamlarda kullanılmıştır. Bu kökün bir çağdaki anlamlarının çokluğu, o dönemin bağlamının, sosyal ve kültürel yapısının yansımalarının bir sonucudur. Sonuç olarak, k-r-m kökünün farklı çağlarda hızlı bir anlamsal gelişime tanık olduğu söylenebilir. Nitekim Câhiliye dönemi şiirinde kullanılan k-r-m kökünün İslamî dönem şiirinde yeni anlamlar aldığı ve klasik

sözlüklerde bu kökün İslamî dönem şiirindeki anlamlarına yenilerinin eklendiği ve bu kökün anlamsal gelişiminin modern sözlüklerde de yeni anlamlar aldığı görülmektedir.

II. BÖLÜM

KUR'ÂN-I KERİM'DE "K-R-M" MADDESİNİN DİLSEL TÜREVLERİ VE ANLAMSAL KULLANIMLARI

Çalışmanın bu bölümünde iki ana başlık yer almaktadır: Birinci başlıkta, Kur'ân-ı Kerim'deki k-r-m kökünün türevlerinin kullanımları incelenecek ve belirli ölçüler dâhilinde sınıflandırılarak isim ve fiil kalıplarında zikredilmiş olan bu maddenin yer aldığı sure ve ayetler tablo şeklinde verilecektir. Daha sonra Mekkî sûreler ile Medenî sûreleri birbirinden ayırarak, söz konusu kökün yer aldığı ayetlerin iniş sebeplerini dikkate alarak, müfessirlerin bu ayetlerle ilgili görüşlerine bakılarak kökün kullanıldığı anlamlar ortaya konulmaya çalışılacaktır. Kur'ân-ı Kerim'de yer alan k-r-m kökünün bu şekilde verildikten sonra, seçilmiş bazı Türkçe meallerde k-r-m kökünün türevlerinin yer aldığı ayetlerin mealleri verilerek söz konusu kökün tefsirlerdeki anlamı ile meallerdeki tercümelerinin sıhhati ortaya çıkarılmaya gayret edilecektir. Son olarak, bu bölümde bu maddeye dair ortaya çıkarılan anlamlar, birinci bölümde verilen anlamlarla karşılaştırılarak bir değerlendirme ile çalışma sonlandırılacaktır.

İkinci ana başlıkta ise bu kök sözcüğün anlam ağına giren eş anlamlı sözcükler ile anlam ağının dışında kalan zıt anlamlı sözcükler belirlenerek Kur'ân'dan örneklerle bu sözcükler ve k-r-m kök sözcüğü arasındaki ortak noktalar ile ayrışan noktalar tespit edilmeye çalışılacaktır.

2.1. Kurân-ı Kerimde k-r-m- Kökünün Türevleri

"k-r-m" kökü Kur'ân-ı Kerim sûrelerinde ağırlıklı isim olmak üzere fiil ve isim kalıbıyla çeşitli türevlerde zikredilmiştir. Bu kök sözcük fiil formunda, mazi muzari ve emir kalıbı olarak mezid vezninden Kur'ân'ı Kerimde yer almıştır. İsim formunda ise bu sözcük, mastar, ismi fail, ismi meful, sıfatu'l müşebbehe ve ismi tafdil kalıplarında mücerred ve mezid vezinlerinden zikredilmiştir.

Kökün geçtiği sûrelerin sayısı yirmi dokuz sûre olup, bunların yirmisi Mekkî, dokuzu Medenîdir. Kullanıldığı türevlere gelince, on iki tanesi isim formu, altı tanesi fiil formu olmak üzere on sekiz türevdir. Bu kök sözcük ve türevleri, otuz üçü Mekki on dördü Medeni sûrede olmak üzere kırk altı ayette kırk yedi defa zikredilmiştir.

Mushaf sıralamasına göre kökün geçtiği sûreleri ve sayısını şu şekilde sıralamak mümkündür: en-Nisa Suresi'nde; bir defa, el-Enfal; iki defa, Yusuf; iki defa, el-İsra; üç defa, el-Enbiya; bir defa, el-Hac; iki defa, el-Müminun; bir defa, en-Nur; bir defa, el-Furkan; bir defa, eş-Şuara; iki defa, en-Neml; iki defa, Lokman; bir defa, el-Ahzap; iki defa, Sebe; bir defa, Yasin; iki defa, es-Saffat; bir defa, ed-Duhan; bir defa, el-Hucurat; bir defa, ez-Zariyat; bir defa, er-Rahman; iki defa, el-Vaki'a; iki defa, el-Hadid; iki defa, el-Hakka; bir defa, el-Me'aric; bir defa, Abese; iki defa, et-Tekvir; bir defa, el-İnfitar; iki defa, el-Fecr; üç defa, ve el-Alak; üç defa.

Kur'ân-ı Kerim'de geçen k-r-m kökü ve türevlerine dair verilen bilgileri daha iyi anlamak için söz konusu sözcüğü farklı yönleriyle detaylı bir şekilde gösteren tablolar verilerek sözcüğün esas anlamı ve yan anlamlarının yansıtılmasına çalışılacaktır.

1-Birinci tabloda, Mushaf sırasına göre k-r-m- kökünün kullanıldığı ayet ve surelerin verileri sunulmaktadır.

2- İkinci tabloda kökün geçtiği fiil formlarını ayrıntılı olarak belirtilmektedir.

3- Üçüncü tabloda kökün geçtiği isim formlarını detaylı olarak belirtilmektedir.

4- Dördüncü tabloda k-r-m- kökünün geçtiği anlamlarla birlikte Mekkî ayet ve sûreler gösterilmektedir.

5- Beşinci tabloda k-r-m- kökünün geçtiği medeni âyet ve sûreleri anlamlarıyla gösterilmektedir.

1. Tablo: k-r-m- kökünün kullanıldığı ayet ve surelerin verilerini Mushaf sırasına göre sıralamıştır.

Sayı	Ayet No	Sûre Adı	Mushaf Sırası
1	31	en-Nisa	1
2	74-4	el-Enfâl	2
2	31-21	Yusuf	3
3	70-62-23	el-İsra	4
1	26	el-Enbiya	5
2	50-18	el-Hac	6
1	116	el-Müminûn	7
1	26	en-Nûr	8
1	72	el-Furkân	9
2	58-7	eş-Şu‘ara	10
2	40-29	en-Neml	11
1	10	Lokman	12
2	44-31	el-Ehzab	13
1	4	Sebe	14
2	27-11	Yasin	15
1	42	es-Saffât	16
3	49-26-17	ed-Duhan	17
1	13	el-Hucurât	18
1	24	ez-Zariyat	19
2	78-27	er-Rahman	20
2	77-44	el-Vakia	21
2	18-11	el-Hdid	22
1	40	el-Hakka	23
1	35	el-Ma‘aric	24
2	16-13	Abese	25
1	19	et-Tekvir	26
2	11-6	el-İnfîtâr	27
3	17-(2)15	el-Facr	28
1	3	el-Alak	29
47-Defa	46-Ayet	29-Sûre	Toplam

2.1.1. Kur'ân'da k-r-m Kökünün Fiil Formu ile Zikredilmesi

Kur'ân-ı Kerim'in üç suresinde k-r-m kökü altı fiil kalıbıyla zikredilmiştir. Bu kalıplar, mazi, muzari ve emir kipi fiillerinden olup beş ayette, altı defa geçmektedir. Mazi kalıplarının tamamı bina malum şeklinde olup biri muhatap biri mütekellim ikisi de gaip formundadır. Bunlar; أَكْرَمَهُ، أَكْرَمْنَا، كَرَّمْتُ، كَرَّمْنَا kalıplarıdır. Muzari fiil تُكْرِمُونَ kalıbı olup bina malumdur. Emir sığasıyla gelen أَكْرِمِي kalıbı da bina malum olarak zikredilmiştir.

2. Tablo: k-r-m kökünün fiil formu ile kullanıldığı ayet ve surelerin verilerini Mushaf sırasına göre sıralanmıştır.

Sayı	Ayet	Sûre	Yapı	Zaman	Fiil	
1	21	Yusuf	Bina Malum	Muhatap Emir	أَكْرِمِي	1
1	62	el-İsra	Bina Malum	Mazi	كَرَّمْتُ	2
1	70	el-İsra	Bina Malum	Mazi	كَرَّمْنَا	3
1	15	el-Facr	Bina Malum	Mazi	أَكْرَمَهُ	4
1	15	el-Facr	Bina Malum	Mazi	أَكْرَمْنَا	5
1	17	el-Facr	Bina Malum	Muzari	تُكْرِمُونَ	6
6-Defa	5- Ayet	Toplam				

2.1.2. Kur'ân'da k-r-m Kökünün İsim Formu ile Zikredilmesi

k-r-m kökü Kur'ân-ı Kerim'in yirmi dokuz suresinde ismin on iki formunda, kırk bir ayette, kırk bir defa zikredilmiştir. Bunlar, mastar, ismi fail, ismi meful, sıfatu'l müşebbeh ve ismi tafdildir. Bunlardan ismi fail ve ismi meful sülasi mücerred vezninden gelirken, mastar ve sıfatu'l müşebbeh sülasi mezid vezninden gelmiştir.

3. Tablo: k-r-m- kökünün isim formu ile kullanıldığı ayet ve surelerin verileri verilmiştir.

Sayı	Ayet	Sûre	İsim	
2	78 -27	er-Rahmân	Mastar- الإكرام	1
1	18	el-Hac	İsmi Fail- مُكْرِم	2
1	27	Yasin	İsmi meful مُكْرَمِينَ	3
1	24	ez-Zariyât	مُكْرَمِينَ	
1	26	el-Enbiya	مُكْرَمُونَ	
1	42	es-Saffât	مُكْرَمُونَ	
1	35	el-Ma 'âric	مُكْرَمُونَ	
1	13	Abese	مُكْرَمَةً	
1	31	en-Nisa	Sıfatu'l muşebbeh كَرِيمًا	4
1	23	el-İsra	كَرِيمًا	
2	44 -31	el-Ahzab	كَرِيمًا	
2	37-4	el-Enfâl	كَرِيمٌ	
1	31	Yusuf	كَرِيمٌ	
1	50	el-Hac	كَرِيمٌ	
1	116	el-Müminûn	الكَرِيم	
1	26	en-Nûr	كَرِيمٌ	
2	58-7	eş-Şu 'âra	كَرِيمٌ	
2	40-29	en-Neml	كَرِيمٌ	
1	10	Lokman	كَرِيمٌ	
1	4	Sebe	كَرِيمٌ	
1	11	Yasin	كَرِيمٌ	
3	49-26-17	ed-Duhan	كَرِيمٌ-كَرِيمِ الْكَرِيم	
2	77-44	el-Vakia	كَرِيمٌ-كَرِيمٌ	
2	18-11	el-Hadid	كَرِيمٌ	
1	40	el-Hakka	كَرِيمٌ	
1	19	et-Tekvir	كَرِيمٌ	
1	6	el-İnfitar	الكَرِيم	

1	72	el-Furkan	كِرَامًا	
1	11	el-İnfitar	كِرَامًا	
1	16	Abese	كِرَامًا	
1	13	el-Hucûrât	İsmi Tafdil أَكْرَمَكُمْ	5
1	3	el-Alak	الأَكْرَم	
41-Defa	41 -Ayet	Toplam		

2.1.3. Mekkî ve Medenî Sûrelerde k-r-m Kökünün Zikredilmesi

Semantik analiz sırasında dikkate alınması gereken bağlam üzerinde sosyal, siyasi ve dini gerçekliğin önemli bir etkisi olduğu noktasından hareketle Mekke dönemi ile Medine dönemi arasındaki ayrımın zorunluluğu ortaya çıkmaktadır. Bu çerçevede Müslümanların Mekke'den Medine'ye hicretlerinden sonra toplumun duygu düşünce ve yaklaşımlarında bir takım değişim ve dönüşümlerin meydana geldiği bir gerçektir. Çünkü hicretten sonra ilahi vahyin hitap şekli değişmiştir.

Mekke dönemi İslam'ın esaslarını kurma ve istikrara kavuşturma evresiydi. Medine dönemi ise dinin farzlarını ortaya koyma ve İslam toplumunun yeni medeniyetin temellerinin atılmasıyla karakterize edilmiştir. Buna göre Kuran'ın indirildiği dönemdeki toplumsal gerçekçilik, Kuran'ın tefsirinde de büyük önem taşımaktadır. Bu itibarla söz konusu kök sözcüğün Mekki ve Medenî ayetlerde nasıl kullanıldığını aşağıda verilen tablo ile aktarılmıştır.

4. Tablo: k-r-m- kökünün Mekki ayet ve surelerin nüzul tertibine göre nasıl kullanıldığına dair verileri verilmiştir.

Sayı	Anlam	Ayet	Sûre	
1	Lutfetmek ve nimetlendirmek	3	el-Alak	1
1	Onur ve kıymet	19	et-Tekvir	2
3	Cömertlik nimetlendirmek kadır ve infak	17-15	el-Facr	3
2	Onur ve kıymet	16-13	Abese	4
2	İyi makam inam ve ihsan	27-11	Yasin	5
1	Nefsi kötülüklerden uzak tutma	72	el-Furkan	6
2	Faydalı ve iyi olmayan onur ve kıymet	77-44	el-Vakia	7
2	İyi mekan ve iyi nebat	58-7	eş-Şu'ara	8
2	Onur ve kıymet, lutuf ve inam	40-29	en-Neml	9
3	Tatlı söz, onur ve kıymet	70-62-23	el-İsra	10
2	Onur ve kıymet	31-21	Yusuf	11
1	Cömertlik ve ihsan	42	es-Saffat	12
1	Faydalı bitki	10	Lokman	13
1	İyi rızık	4	Sebe	14
3	Onur, kıymet ve yüce makam	49 -26 -17	ed-Duhan	15
1	Cömetlik ve İhsan	24	ez-Zariyât	16
1	Onur, kıymet	26	el-Enbiya	17
1	Yüce makam	116	el-Müminûn	18
1	Onur, kıymet	40	el-Hakke	19
1	Lutfetmek ve inam	35	el-Maaric	20
2	Lutfetmek, inam, onur ve kıymet	11-6	el-İnfitâr	21

5. Tablo: k-r-m- kökünün Medeni ayet ve surelerin nüzul tertibine göre nasıl kullanıldığına dair verileri verilmiştir.

Sayı	Anlam	Ayet	Sûre	
2	Temiz rızık	74-4	el-Enfâl	1
2	Temiz rızık ve mükafat	44-31	el-Ahzab	2

1	Yüce makam	31	en-Nisa	3
2	Mükafat	18-11	el-Hadid	4
2	Lutfetmek ve inam	78-27	er-Rahman	5
1	Temiz rızık	26	en-Nur	6
2	Onur, kiymet ve temiz rızık	50-18	el-Hac	7
1	Onur ve kiymet	13	el-Hucurat	8

2.2. Kur'ân'ı Kerimde k-r-mKökünün Kullanımları

Yukarıda verilen tablolarda bu kökün yer aldığı âyet ve sûrelerde farklı anlamlar ifade ettiği arz edilmişti. Çalışmanın bu kısmında araştırmanın da esası olan Kur'ân'ı Kerimde yer alan k-r-mkökünün tüm türevleri incelenerek ve geçtiği her ayette bağlama göre anlamının belirlenmesine çalışılacaktır. Bu kapsamda birinci bölümde sözcüğün anlamına ilişkin verilen bilgiler ışığında söz konusu sözcüğün yer aldığı ayetlerle ilgili bazı tefsir kaynaklarının yapmış olduğu yorumlara başvurularak anlamsal yönünün ortaya konulup analiz edilmesine gayret edilecektir.¹⁹⁸ Yanı sıra

¹⁹⁸ Çalışmada başvuru tefsir kaynakları şunlardır: Abdullah b. Abbas, *Tenviru'l mikbâs min tefsiri ibn Abbas cem eden Mecdüddin ebu Tahir Muhammed b. Yakup el-Firuz abâdî*, (Lübnan: y.y. ts.); Mukatıl b. Süleyman, *Tefsiru Mukatıl b. Süleyman*, thk. Ahmed Ferid, 1. Basım (Beyrut: Dâru'l kutubi'l ilmiyye, 1424/2003); Muhammed b. Cerir, *Câmiul beyân fi Tevili'l Kur'ân*, thk. Ahmed Muhammed Şakir, (b.y.: Muessetu'r risâle, 1420/2000); İbn Ebi Hatim, *Tefsiru'l Kur'ân'ı Azim*, thk. Esed Muhammed et-Tayyip, 3. Basım (b.y.: Mektebetu Nizar Mustafa el-Baz, 1419); Ebu Mansur muhammed b. Muhammed b. Mahmud el-Maturidî, *Tevilâtu Ehli's Sunne*, thk. Mecdi Baslum, 1. Basım (Beyrut: Dâru'l kutubi'l ilmiyye, 1426/2005); Nasır b. Muhammed b. Ahmed b. İbrahim, *Bahru'l ulûm*, thk. Hamud Mutrici, (Beyrut: Dâru'l fikir, ts.); Muhammed b. Abdillâh b. İsa el-Murri *Ebü Zemenin, Tefsiru'l Kur'ân'ı Aziz*, thk. Ebu Abdillâh Hüseyin b. Ukâşe, -Muhammed Mustafa el-Kenz, 1. Basım (Kahire: y.y. 1423/2002); İbn Fûrek Muhammed b. el-Hüseyin b. Fûrek el-Esbehânî, *Tefsiru İbn Fûrek*, thk. Alal Abdülkadir Bendeş, 1. Basım (Suudi Arabistan: Camiatu Ümmi'l Kura, 1430/2009); Ali b. Muhammed b. Habib el-Bağdadî, *Tefsiru'l Maverdî, en-Nuketu ve el-Uyûn*, thk. Seyyid b. Abdilmaksud, (Beyrut: Dâru'l kütubi'l ilmiyye, ts.); Abdülkerim b. Havazin b. Abdilmelik, *Latâifu'l işârât*, thk. İbrahim Besyûnî, (Mısır: el-Heyetu'l Mısıriyye el-Amme, ts.); el-Huseyn b. Mesud b. Muhammed, *Maalimu et-Tenzil fi Tefsiri'l Kur'an, Tefsiru'l Bağavî*, thk. Abdürrezzak el-Mehdî, (Beyrut: Dâru ihya et-Turâsi'l Arabi, 1420); Mahmud b. Amr b. Ahmed ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakaiki Gavamid et-Tenzil*, 3. Basım (Beyrut: Dâru'l kitabî'l Arabi, 1407); Abdülhak b. Galib b. Abdirrahman, İbn Atiyye, *el-Muharrer el-Veciz fi Tefsiri'l kitabî'l Aziz*, thk. Abdüsselam Abdüşşafi Muhammed, 1. Basım (Beyrut: Dâru'l kütubi'l ilmiyye, 1422); Abdürrahman b. Ali b. Muhammed b. el-Cevzî, *Zâdu'l mesir fi ilmi et-Tefsir*, thk. Abdürrezzak el-Mehdî, 1. Basım (Beyrut: Dâru'l kitabî'l Arabi, 1422); Muhammed b. Ömer b. Hasan er-Razî, *Mefâtihu'l gayb*, 1. Basım (Beyrut: Dâru'l kütubi'l ilmiyye, 1421/2000); Muhammed b. Ahmed b. Ebi Bekir el-Ensari el-Kurtubî, *el-Cami li Ahkâmî'l Kur'ân*, thk. Ahmed el-Berdunî- İbrahim Etfiş, 2. Basım (Kahire: Dâru'l kutubi'l Mısıriyye, 1384/1964); Ebu'l Berekat Abdüllah b. Ahmed en-Neseffî, *Medarik et-Tenzil ve Hakaik et-Tevîl*, thk. Yusuf Ali Bedivi, 1. Basım (Beyrut: Dâru'l kelim et-Tayyip, 1419/1998); Ali b. Muhammed b. İbrahim eş-Şihî el-Hazin, *Lubab et-Tevîl fi Maani et-Tenzil*, thk. Muhammed Ali Şahin, 1. Basım (Beyrut: Dâru'l kutubi'l ilmiyye, 1415); Ebu'l fida İsmail b. Ömer b. Kesir, *Tefsiru'l Kur'ân'ı Azim*, thk. Muhammed Huseyn Şemsüddin, 1. Basım (Beyrut: Dâru'l kutubi'l ilmiyye, 1419); Ebu Zeyd Abdürrahman b.

yine bu çerçevede bir kısım Türkçe Kur'ân meallerine de bakılarak söz konusu sözcük ve türevlerinin çevirisi ele alınacaktır.

Bu kök ve türevlerinin anlamlarını incelediğimiz bu çalışmada, hiçbir zaman sözcüğün yer aldığı ayetlerin genel muhtevası ve bağlamın yoruma etkisine dikkat edilecektir. Çünkü genelde Arapça metinler ve özellikle de Kur'ân-ı Kerim bir bütün olarak ele alınmalı ve araştırmacının sadece yorumlanacak kelimeye odaklanması yerine ayetin nazil olduğu dönemde kelimenin anlamını bilmesi gerekmektedir. Çünkü ayetin nazil olduğu dönemin sosyo ekonomik ve siyasi ortamı ayetin genel anlamını değiştirebildiği gerçeğinden hareketle bir analiz yaklaşımını ortaya koymak gerekmektedir. Buna göre diyebiliriz ki: Bir ayetin tefsiri yapmak istendiğinde, ilk bakılması gereken şey, ayetin indiği dönemdir. Bu bağlamda ayetlerin Mekki mi Medeni mi olduğuna bakılmalı, çünkü kültürel, sosyal, siyasi ve hatta Peygamber'in (a.s.) hicretinden sonra dinî mevzular gibi hususlar dikkate alınarak yorumlanmalıdır. Bu toplumsal değişkenlerin o topluluk tarafından konuşulan o dilin kavramlarında ve kelime dağarcığında bir değişikliğe sebep olup olmadığı araştırılmalıdır. Kur'ân dünyasına giren bir kelimenin sahih bir şekilde anlaşılmasına yardımcı olan bir başka husus ayetin nüzul sebebidir. Bu itibarla tefsir yaklaşımı çerçevesinde ayetin nüzul sebebinin araştırılması da ihmal edilmemelidir.

Bu kökün Kuran-ı Kerim ayetlerindeki anlamlarının izini sürerek ulaştığımız sonuca göre k-r-m kökü, Mekkî surelerin yirmi birinde, otuz üç ayette, esas anlamla birlikte toplam dört farklı anlamda kullanılmıştır. Medenî sûrelerde ise bu sözcük ve türevleri sekiz sûrede esas anlamla beraber üç anlamda kullanılmıştır. Şimdi söz konusu sözcük ve türevlerini yer aldığı ayetlerdeki almalarına tefsir kaynaklarından faydalanarak daha detaylı ortaya koyup anlam analizine geçelim.

2.2.1. Kur'ân'da k-r-m Kökünün Değer ve Kıymet Anlamında Kullanılması

Daha önce verilen tablolarda da verildiği gibi k-r-m kökünün türevleri Kur'ân'da şeref ve yücelik anlamında, on üç sûrede, on altı ayette, on altı defa zikredilmiştir. Şimdi, bu kökün türevlerinin anlamının araştırılması için sözcüğün yer aldığı

Muhammed b. Mahluf, *el-Cevahiru'l hisan fi Tefsiri'l Kur'ân*, thk. Muhammed Ali Muavved-Adil Ahmed, 1. Basım (Beyrut: Dâru'l ihya et-turasi'l Arabi 1418); Muhammed b. Muhammed b. Mustafa Ebu's-Suud, *İrşadu'l Akli's selim ila mezaya el-kitabi'l kerim*, (Beyrut: Dâru'l ihya et-turasi'l Arabi ts.); Muhammed Mutevelli eş-Şa'ravi, *Tefsir eş-Şa'ravî*, (b.y.: el-mektebe eş-Şamile, ts.).

ayetlerden bazılarını bağlam ve nüzul sebepleri dikkate alınarak anlam analizi yapılacaktır.

Örnek:1

فِي صُحُفٍ مُّكَرَّمَةٍ مَّرْفُوعَةٍ مُّطَهَّرَةٍ - بِأَيْدِي سَفَرَةٍ - كِرَامٍ بَرَرَةٍ

“O, şerefli ve sâdık yazıcı meleklerin elindeki yüksek, tertemiz ve çok değerli/kıymetli sahifelerdedir.”¹⁹⁹ Bu ayette aynı bağlamda verilen k-r-m kökünün iki türevi olan مُّكَرَّمَةٍ ve كِرَامٍ sözcüklerinin anlam analizi hususunda şunları söylemek mümkündür. Bu ayetlerin nüzul sebebine bakıldığında, Peygamber’in müşriklerin ileri gelenlerine İslam’ı anlatırken ve onları hidayete davet ederken kendisine gelen İbn Ümmi Mektum’dan yüz çevirdiğini bunu üzerine itap/sitem mahiyetinde bu ayetlerin indirildiği anlaşılmaktadır.²⁰⁰ Bu durumda bağlamdan şu sonuca varılmaktadır: Peygamber, kendisine gelenleri hidayete erdirmek maksadıyla olmakla beraber İbn Ümmi Mektum’a cevap vermemesi itap ve siteme sebebiyet vermiştir. Zira k-r-m kökünün yer aldığı ayetlerden önce: *إِنَّهَا تَذْكِرَةٌ فَمَنْ شَاءَ ذَكَرْهُ* “bu ayetler ders ve ibret alınacak mahiyettedir. Dileyen bunlardan nasibini alır.”²⁰¹ buyurulmuş ve bu ayetler değerli sahifelerde yer alıp değerli ve kıymetli yaratılmışların ellerinde olduğu vahiy edilmiştir.²⁰² Bu değerli yaratılmışların melek veya Peygamberin sahabileri olduğu konusunda âlimler ihtilaf etmişlerdir.²⁰³

Ancak başka ayetlerde melekler için bu kökten sıfatın kullanılmış olması buradaki كِرَامٍ “kiram”dan maksadın melekler olduğu görüşünü teyit etmektedir.²⁰⁴ Müfessirlerin Abese suresinde yer alan مُّكَرَّمَةٍ ve كِرَامٍ sözcüklerinin anlamına dair görüşlerini şu şekilde vermek mümkündür:

Mukatıl: مُّكَرَّمَةٍ “Değerli sahifeler” كِرَامٍ “inananlar ki bunlar da meleklerdir.”²⁰⁵

¹⁹⁹ Abese, 80/13-14-15-16.

²⁰⁰ Taberî, *Câmi’u l-beyân fî te’vîli l-Kur’ân*, 24/219; Muhammed b. Yusuf b. Ali b. Hayyân, Esirüddin el-Endülüsî, *el-Bahrü’l muhit fî t tefsîr*, thk. Sıtkı Muhammed Cemil, 1. Basım (Beyrut: Dâru’l fikir, 1420), 10/408.

²⁰¹ Abese, 80/11-12.

²⁰² Maturidî, *Tevîlatu ehli’s Sunne*, 10/417.

²⁰³ İbnü’l Cevzî, *Zadü’l mesîr, fî ilmi’t tefsîr*, 4/410.

²⁰⁴ İbn Ebi Zemenin, *Tefsîrü’l Kur’an’i Aziz*, 2/144; Neseî, *Medâriku’t Tenzîl ve Hakaik et-Tevîl*, 2/400.

²⁰⁵ Mukatıl b. Süleyman, *Tefsîru Mukatıl*, 3/452.

Taberî ve Maturidî: *مُكْرَمَةٌ* “yüce ve temiz sahifeler” *كِرَامٍ* Melekler kast edilmektedir.²⁰⁶

Semerkindî: *مكرمة* في صحف مكرمة yani bu Kur’ân Levh-i mahfuz’un O, temiz ve değerli sayfalarında yer alıp Allah katında *değerli* olan meleklerin ellerindedir.²⁰⁷

Mâverdî: *مُكْرَمَةٌ* في *صُحُفٍ مُكْرَمَةٍ* bu ayette üç vecih vardır: Birincisi Allah katında *değerli* sahifelerdir. İkincisi bu sahifeler içindeki dini hükümlerden dolayı *değerli* sahifelerdir. Üçüncüsü, değerli meleklerin refakati ile nazil olduğundan dolayı *değerli* sahifelerdir. *كِرَامٍ* sözcüğü için de Maverdi, benzer bir yorumla *değerli* manasında olduğunu ifade etmiştir.²⁰⁸

Zemahşerî: *مُكْرَمَةٌ* في *صُحُفٍ مُكْرَمَةٍ* Levh-ı mahfuz’dan istinsah edilmiş ve Allah katında değerli kitaplardadır.²⁰⁹

İbnü’l Cevzi: *مُكْرَمَةٌ* في *صُحُفٍ مُكْرَمَةٍ* Değerli kitaplardadır. *كِرَامٍ* Rableri katında değerlidirler.²¹⁰

er-Razi: O, Değerli sahifelerdedir. Yani bu ders alınacak bu ayetler bu şerefli sahifelerden nakledildiğini ifade ediyor. Bu da Kur’ân’ın yüceliğine işaret etmektedir. *كِرَامٍ* ifadesi ise: Rableri katında değerlidirler. Yahut kişinin mahrem anında ondan uzaklaşarak değerlidirler.²¹¹

Kurtubî: *مُكْرَمَةٌ* في *صُحُفٍ مُكْرَمَةٍ* “Değerli” kelimesinin birkaç anlamı vardır: Allah katında değerlidir. Kapsadığı ilim ve hükümden dolayı dinde değerlidir veya O, değerli Melekler tarafından indirildiği için değerlidir. *كِرَامٍ* Rableri katında değerlidir, günahlardan uzak durdukları için değerlidir veya insanları mahrem anlarında onlardan uzaklaştıklarından dolayı değerlidirler.²¹²

İbn Kesir: *مُكْرَمَةٌ* في *صُحُفٍ مُكْرَمَةٍ* kadri yüce ve tazim edilen sahifelerdir. *كِرَامٍ* ahlakları değerlidir.²¹³

²⁰⁶ Taberî, *Câmi’u’l-beyân fî te’vîli’l-Kur’ân*, 24/221-222; Maturidî, *Tevîlatu ehli’s Sunne*, 10/417.

²⁰⁷ Semerkandî, *Bahru’l ulûm*, 3/525.

²⁰⁸ Maverdî *en-Nuketü ve’l Uyûn*, 6/204.

²⁰⁹ Zemahşerî, *el-Keşşaf*, 4/702.

²¹⁰ İbnü’l Cevzî, *Zadü’l mesir*, fî ilmi’t tefsir, 4/410.

²¹¹ Razi, *Mefâtihu’l gayb*, 31/54.

²¹² Kurtubî, *el-Cami li Ahkâmi’l Kurân*, 19/217.

²¹³ İbn Kesir, *Tesiru’l Kur’âni’l Azim*, 8/323.

Yukarıda zikredilen tefsirlerde de görüldüğü gibi, müfessirler, burada yer alan bu kök sözcüğün esas manasında kabul ederek her iki türevin de “değer” anlamında olduğu, konusunda âdeta ittifak etmişlerdir. Ancak bu değerın kaynağı ve dayanağı konusunda farklı görüşler ortaya koymuşlardır.

Şimdi seçilen Türkçe meallerde²¹⁴ bu surede yer alan söz konusu kök sözcüğün her iki türevlerine verilen tercümeyle bakalım:

Diyanet İşleri: O, şerefli ve sâdik yazıcı meleklerin elindeki yüksek, tertemiz ve çok değerli sahifelerdedir.

Muhammed Esed: O’nun kutsal ve soylu vahiyleri ışığında yüce ve arı-duru, elçilerin elleriyle [yayılp duyurulan], seçkin ve erdem sahibi (elçilerin).

Süleyman Ateş: O (öğüt) Sahifeler içindedir: Değer verilen, Saygı ile yükseltilen, tertemiz (sayfalar) Yazıcıların ellerinde: Değerli, iyi (yazıcıların).

Yaşar Nuri Öztürk: Kutsanan-bereketli sayfalardadır o. Yüceltilen, tertemiz sayfalarda, Yazıcıların ellerinde; Ak-pak, mübarek yazıcıların.

Elmalılı Hamdi Yazır: O, değerli sahifelerdedir. Yüksek tutulan tertemiz sahifelerde. Yazıcıların ellerindedir, Değerli, iyi yazıcıların.

Mehmet Okuyan: (Kur’ân) kıymetli ve güvenilir elçilerin ellerinde, yüceltilmiş, arındırılmış, kutsal, değerli sahifelerdedir.

Ali Bulaç: O (Kur’ân), 'şerefli-üstün' sahifelerdedir. Yüceltilmiş, tertemiz (mutahhar) kılınmış. Kâtiplerin ellerinde. (Ki onlar,) Üstün değerli, 'iyilik ve dürüstlük sembolü.

Mehmet Çakır: Onu arzu eden alır // Çünkü Kuran, kıymetli kâğıtlara // yüksek ve tertemiz bir ortamda yazıcılar eliyle yazılıyor // değerli ve saygın.

214 Çalışmada başvuru Kuran-ı Kerim türkçe meal kaynakları şunlardır: Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Kur'an-I Kerim Ve Yüce Meali*, thk. Mehmed Göktas, Kayseri, Okyanus yayıncılık, 2021; Esed, Muhammed, *Kuran Mesajı Meal-Tefsir*, çev. Cahit Koytak. Ahmet Ertürk, İstanbul, İşaret yayınları, 2017; Ateş, Süleyman, *Kur'an-I Kerim Tefsiri*, İstanbul, Milliyet, 1995; Bulaç, Ali, *Kur'an-I Kerim'in Türkçe Anlamı*, İstanbul, Pınar yayınları, 1983; İslamoğlu, Mustafa, *Hayat Kitabı Kur'an Meali*, İstanbul, Düşün yayıncılık, 2018; Çakır, Mehmet, *Kur'ân-I Kerim'in Türkçesi*, İzmir, Birleşik matbaacılık, 2010; Okuyan, Mehmet, *Kur'an Meal-Tefsir*, İstanbul, Haliç Üniversitesi Yayınları, 2021; Öztürk, Yaşar Nuri, *Kuran-ı Kerim ve Türkçe Meali*, İstanbul, Yeni Boyut yayınları, 2014; Diyanet İşleri meali (yeni).

Yukarıda verilen Türkçe meallerden anlaşıldığı gibi bu kök sözcüğün her iki türevin birinci bölümde verilen kök sözcüğün esas manasına uygun ve ayetlerin bağlamına da mutabık bir şekilde Türkçeye çevrilmiştir.

Örnek:2

وَلَقَدْ فَتَنَّا قَبْلَهُمْ قَوْمَ فِرْعَوْنَ وَجَاءَهُمْ رَسُولٌ كَرِيمٌ

“Andolsun, onlardan(müşriklerden) önce Firavun kavmini sınamıştık. Onlara değerli bir peygamber (Mûsâ) gelmişti.”²¹⁵

Ayette sıfatu’l müşebbeh sigası olarak zikredilen k-r-m kökünün türevlerinden كَرِيمٌ sözcüğü Kur’ân’ı Kerimde bu kökün en çok zikredilen türevlerindendir. Nitekim bu siga/form esas mana ile birlikte en çok yan anlamlar ifade etmektedir. Bu kapsamda bu form, esas mana olan değer ve kıymet anlamıyla beraber iyi makam, mükâfat, yumuşak söz, güzel ahlak, lütuf ve ihsan gibi anlamlara da gelmektedir. Yukarıda verilen ayette Allah (c.c.) Peygamber’in Müşriklerin kendisini yalanlamalarından duyduğu üzüntüyü gidermek için Firavun kavminin kıssasını, haber veriyor ve şöyle buyuruyor: *“Andolsun, onlardan(müşrikler) önce Firavun kavmini sınamıştık. Onlara değerli bir peygamber (Mûsâ) gelmişti.”*

Ayette imtihan edilmek üzere Firavun’un kavmine gönderilmiş olan *“değerli Peygamber’in”* (Musa)yalanlandığını ifade edilerek Hz. Peygamber’in teselli edilmektedir.²¹⁶Bu ayette yer alan كَرِيمٌ sözcüğüne ilişkin müfessirlerin görüşlerini şöyle vermek mümkündür:

Mukatıl: Bu ayetin tefsirinde; *“Onlara güzel ahlaklı ve hoşgörülü bir peygamber geldi.”* ifadesini kullanarak, ayette yer alan كَرِيمٌ sözcüğünü *“güzel ahlaklı ve hoşgörülü”* anlamını vermiş ve şöyle demiştir: Çünkü Musa, Rabbinden çekirgeleri ve kımılı Mısır halkından defetmesini dilemişti.²¹⁷

Taberî: Bu ayetin tefsirinde şöyle demiştir: Allah (c.c.) Peygamberinin kendi katında كَرِيمٌ *“değerli”* olmasından dolayı bu şekilde vasıflandırmıştır. Veya Musa’nın kavmi içinde كَرِيمٌ *“değerli”* olmasından dolayı böyle vasıflandırmıştır.²¹⁸

²¹⁵ Duhan, 44/17.

²¹⁶ Taberî, Câmi’u’l-beyân fî te’vîli’l-Kur’ân, 21/28.

²¹⁷ Mukatıl b. Süleyman, Tefsiru Mukatıl,3/204.

²¹⁸ Taberî, Câmi’u’l-beyân fî te’vîli’l-Kur’ân, 22/24.

Maturidî: Allah'ın bütün peygamberleri, yumuşak ahlak sahiptiler. Çünkü Allah, onları cahil ve akli kıt, dünyaya bağımlı, ona meyletmış ve onu arzulayan kavimlere gönderdiği için, bu halkları idare etmek, yönetmek ve onlarla hoşgörüyü muamele etmek için peygamberlerini güzel ahlak sahibi kişilerden seçmiştir.²¹⁹ Bu yorumdan da anlaşıldığı gibi, Maturidi bu ayette yer alan كَرِيم sözcüğünü “*güzel ahlak ve yumuşak huylu*” anlamında yorumlamıştır.

Semerkandî: *Bu ayetin tefsirinde* Semekandi, كَرِيم sözcüğünün “*değerli*” anlamında olduğunu ifade etmiştir.²²⁰

Zemahşerî ve Ebû Hayyân: Bu ayette yer alan كَرِيم sözcüğünün anlamına dair şunları kaydetmişlerdir: Onun Allah ve müminler katında değerli olduğudur. Veya kavmi içinde değerlidir. Çünkü Allah bir kavimden ancak değerli olanı peygamber olarak gönderir.²²¹

İbnü'l Cevzi ve Kurtubî: وَجَاءَهُمْ رَسُولٌ كَرِيمٌ ayetinde yer alan كَرِيم ifadesi için, güzel ahlaklı, Rabbi'nin katında kıymetli ve nesebi bakımından değerli anlamına geldiğine dair üç görüş olduğunu ifade etmiştir.²²²

Müfessirlerin bu ayette yer alan “*kerim*” kelimesinin anlamı hakkında yaptıkları yorumlarda bu ayetteki söz konusu kelimenin temel anlamı olan değer, şeref ve izzet anlamında kullanıldığı gibi, hoş görülme ve güzel ahlaklı anlamına da geldiğini ifade eden görüşler mevcuttur. Bu ayetteki k-r-m sözcüğünü bu türevi Türkçe meallerdeki tercümesi ise şu şekilde verilmiştir:

Diyanet İşleri: Andolsun, onlardan önce Firavun kavmini sınamıştık. Onlara *değerli* bir peygamber (Mûsâ) gelmişti.

Muhammed Esed: Biz onlardan [uzun zaman] önce Firavun halkını [aynı yolla] sınadık: onlara *soylu(değerli)* bir elçi gelmiş.

Süleyman Ateş: Andolsun, onlardan önce Firavun toplumunu da (imkânlar vererek) sınadık. Onlara *değerli* bir elçi geldi.

²¹⁹ Maturidî, *Tevilatu ehli's Sunne*, 9/202.

²²⁰ Semerkandî, *Bahru'l ulûm*, 3/256.

²²¹ Zemahşerî, *el-Keşşaf*, 4/274.

²²² İbnü'l Cevzî, *Zadü'l mesir, fi ilmi't tefsir*, 4/90; Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l muhit*, 9/400.

Yaşar Nuri Öztürk: Kudretimize yemin olsun ki, onlardan önce Firavun'un kavmini de ince bir imtihana çekti de, *asil ve onurlu(değerli)* bir resul geldi onlara.

Elmalılı Hamdi Yazır: Andolsun ki, biz onlardan önce Firavun kavmini de denemiştik. Onlara çok *kıymetli* bir peygamber gelmişti.

Mehmet Okuyan: Yemin olsun ki kendilerinden önce Firavun'un kavmini de imtihan etmiştik. Onlara *değerli* bir elçi gelmişti.

Ali Bulaç: Andolsun, biz kendilerinden önce, Firavun'un kavmini de denedik. Onlara *kerim* bir elçi gelmişti.

Mehmet Çakır: Resulüm! Biz bunlardan önce Firavun halkını da denedik. Hatta kendilerine gelen *değerli* elçimiz gelmişti.

Meallerdeki tercümeler, *söz konusu* kök sözcüğün “*kerim*” türevinin esas manası olan değerli şerefli ve kıymetli anlamına geldiği konusunda hemfikir oldukları görülmektedir. Bu itibarla sözcüğün bu şekilde tercüme edilmesi tefsir kaynaklarındaki yorumlarla örtüştüğünü, yanı sıra birinci bölümde kelimeye yüklenen esas anlamla da uyduğu sonucuna varılmaktadır. Bu bağlamda Kuran'ın sûrelerini incelendiğinde birçok yerde “*kerim*” sözcüğünün zikredildiği görülmektedir. Sözcüğün zikredildiği ayetlerin bir kısmında beşerden peygamberler için bir kısmında da melekler için sıfat olarak kullanılmıştır. Ancak ayetlerin bağlamına bakıldığında sözcüğün sıfat olarak kullanıldığı bütün yerlerde esas mana olan değer, onur ve kıymet manasını ifade ettiği anlaşılmaktadır.

Şimdi k-r-m kökünün sarf baplarından sülasi mezidin birinci ve ikinci baplarındaki veznine göre kullanıldığı ayetlerde ifade ettiği anlam araştırılması yapıp analiz edilmeye çalışılacaktır. Bu kapsamda yapılan çalışmada söz konusu kök sözcüğün türevlerinin altı ayette geçtiği tespit edilip bunlardan iki yerde sözcüğün, *tefil* babında olup, *değer ve kıymet* manasını ifade ettiği,²²³ dört yerde ise *ifal* babında kullanılıp *cömertlik ve ihsan* manasına geldiği belirlenmiştir.²²⁴ Şimdi bu sözcüğün yer aldığı ayetler ve tefsir kaynaklarındaki yorumlarını verelim:

²²³ İsra, 17/17-70.

²²⁴ Yusuf, 12/21; el-Fecr, 89/15(2)-17.

Örnek:3

وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ وَحَمَلْنَاهُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى كَثِيرٍ مِمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا

“Andolsun, biz insanoğlunu şerefli/değerli kıldık. Onları karada ve denizde taşıdık. Kendilerini en güzel ve temiz şeylerden rızıklandırdık ve onları yarattıklarımızın birçoğundan üstün kıldık.”²²⁵

İbn Abbas: وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ “insanı (el ve ayak bahşederek onu) değerli kıldık.”²²⁶

Mukatıl: Bu ayetin tefsirinde şöyle demiştir: “Melekler dışında bütün canlılardan insanı daha değerli kıldık.” Çünkü bütün canlılar ağızlarıyla yiyip içerken, insanlar elleriyle yiyip içiyorlar.²²⁷

Taberî: Diğer yaratılmışları insan oğluna musahhar kılarak “İnsanoğlunu değerli kıldık.” anlamını vermiştir.²²⁸

Maturidî: Allah insanı en güzel şekilde yaratarak, Onlara boy ve güzel suret vererek değerli kılmıştır.²²⁹

Semerkandî: Bu ayeti tefsir ederken وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ Akıl ve anlayışla “İnsanoğlunu şereflendirdik/değerlendirdik.” diyerek şunları kaydetmiştir: Allah (c.c.) bitkiyi yaratarak ona ruh/canlılık vermiştir. Kuruduğu zaman canlılığını yitirip yok olmaktadır. Hayvanları yaratarak onlara da duyma acıma ve rızıkını temin etmeye vesile olan bir ruh vermiştir. Allah insanları da yaratmış Onlara ise düşünme, görme ve bilgi edinmeye vesile olan bir ruh vermiştir. Böylece insanoğlu bütün yaratılmışlardan daha değerlidir.²³⁰

İbn Ebî Zemenin: وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ “Adem oğullarını hayvanlara, yırtıcılara ve haşerelere tercih ettik.”²³¹

Kuşeyrî: “biz Âdemoğullarını değerli ve şerefli kıldık. Değerli olmalarının tezahürü olarak, diledikleri zaman Allah ile münacat edebilmeleridir. Yanı sıra tövbe ederse tövbesinin kabul edileceği ve Allah’ın(c.c.) onlara: "Beni hatırlayın ben de sizi

²²⁵ İsra, 17/70.

²²⁶ İbn Abbas, *Tenvirü'l mikbâs min tefsir İbn Abbas*, 239.

²²⁷ Mukatıl b. Süleyman, *Tefsiru Mukatıl*, 2/266.

²²⁸ Taberî, *Câmi' u'l-beyân fî te'vîli'l-Kur'an*, 17/501.

²²⁹ Maturidî, *Tevlatu ehli's Sunne*, 7/86.

²³⁰ Semerkandî, *Bahru'l ulûm*, 2/321.

²³¹ Ebû Zemenin, *Tefsiru'l Kur'âni'l Aziz*, 3/32.

hatırlayayım" demesidir. Allah(c.c.)bunu melek ve cinlere söylememiştir. Âdemoğlu bu şekilde değerli kılınırken, Peygamber'in (a.s.) ümmeti hakkında *يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ "Allah Onları sever Onlar da Onu severler."*²³² buyurularak ayrıyeten değerlendirmişlerdir.²³³

Zemahşerî: Âdemoğlunu değerli kılınmasıyla alakalı şöyle denilmiştir: Allah onu akıl, konuşma, ayırt etme, yazı yazma, güzel bir surete sahip olma, orta boylu olma, iâşe ve rızkını idare etmekle şereflendirmiştir. Yanı sıra yerdeki varlıklara göç yettiğini ve her şeyin ona boyun eğdiğini bu nedenle diğer yaratılmışlardan değeli kılınmıştır. Bazıları da Âdemoğlunun değerli kılınmasını şöyle açıklamıştır: bütün canlılar doğrudan ağızlarıyla yerken O, yiyeceğini elleriyle ağzına götürmektedir. demiştir.²³⁴

İbn Atiyye: Yani onlara şeref ve fazilet bahsettik. Âdemoğluna verilen bu şeref ve değer noksanlığı noksanlığını giderilmesini ifade etmektedir. Yani mali cömertlik değildir.²³⁵

Ebû Hayyân: Bizi şereflendirdik, Buradaki كَرَّمَ fiili, geçişsiz olan كَرَّمَ fiilinden *ted'if (şedde)* yoluyla geçişli hale gelmiştir. Yani Onları değer ve şeref sahibi kıldık. Anlamına gelmektedir. Arapların فَرَسٌ كَرِيمٌ deyişlerindeki *"bütün iyilikleri kapsayan at."* anlamında olduğu gibi. Burada ayetten maksat mali bir cömertlik değil, bilakis bütün iyilikleri kapsayarak değerli kılınmalarıdır.²³⁶

k-r-m kök süzüğünün bulunduğu ayette müfessirlerin ortaya koydukları görüşlerden söz konusu sözcüğün yorumcularında nüans farkı olmakla beraber tamamının bir anlamda birleştikleri, o da bu türevin maddi ve hissi bir kerem ve cömertlik değil, bilakis manevi *"değer ve şeref"* anlamında olduğu sonucuna varılmaktadır. Türkçe Kur'ân meallerinde k-r-m kökünün sülasi mezidin mudaaf türevinin nasıl tercüme edildiği konuşana gelince onu şöyle vermek mümkündür:

Diyanet İşleri: O, Andolsun, biz insanoğlunu şerefli kıldık. Onları karada ve denizde taşıdık. Kendilerini en güzel ve temiz şeylerden rızıklandırdık ve onları yarattıklarımızın birçoğundan üstün kıldık.

²³² el-Maide, 5/54.

²³³ Kuşeyrî, *Letaifü'l işarat*, 2/360.

²³⁴ Zemahşeri, *el-Keşşaf*, 2/681.

²³⁵ İbn Atiyye, *el-Muharrar ve'l veciz*, 3/474.

²³⁶ Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l muhit*, 7/84.

Muhammed Esed: Gerçek şu ki, Biz Âdemoğullarını üstün ve onurlu kıldık; ⁸³ karada ve denizde onların ulaşımını sağladık; temiz besinlerle onları rızıklandırdık ve onları yarattıklarımızın pek çoğundan üstün tuttuk.

Süleyman Ateş: Andolsun biz, Adem oğullarına çok ikram ettik: onları karada ve denizde (hayvanlar ve taşıtlar üzerinde) taşıdık. Onları güzel rızıklarla besledik ve onları yarattıklarımızın bir çoğundan üstün kıldık.

Yaşar Nuri Öztürk: Yemin olsun, biz, Ademoğullarını onur ve üstünlükle donattık, onları karada ve denizde binitlerle yükledik. Onları, güzel ve temiz rızıklarla besledik. Ve onları, yarattıklarımızın birçoğundan üstün kıldık.

Elmalılı Hamdi Yazır: Andolsun ki biz, insanoğlunu şan ve şeref sahibi kıldık. Karada ve denizde taşıtlara yükledik ve temiz yiyeceklerden onları rızıklandırdık. Onları yarattıklarımızın birçoğundan üstün kıldık.

Mehmet Okuyan: Yemin olsun ki âdemoğlunu değerli kıldık; onları karada ve denizde taşıdık; kendilerine tertemiz rızıklar verdik ve onları, yarattıklarımızın birçoğundan üstün kıldık.

Ali Bulaç: Andolsun, biz Ademoğlunu yücelttik; onları karada ve denizde (çeşitli araçlarla) taşıdık, temiz, güzel şeylerden rızıklandırdık ve yarattıklarımızın bir çoğundan üstün kıldık.

Mehmet Çakır: Biz, insanoğluna değer verdik. İnsana, karada ve denizde yollar açtık. Sağlıklı besin maddeleri sağladık. İnsanoğlunu, yarattığımız bir çok akıllı varlığın kat kat üstüne çıkardık.

Mustafa İslamoğlu: Ama doğrusu Biz Âdemoğluna kat kat ihrams ederek onu üstün ve şerefli kıldık. Karada ve denizde onlara ulaşım imkânı sağladık. Temiz ve helâl besinlerle onları rızıklandırdık ve onları yarattıklarımızın bir çoğundan üstün tuttuk.

Yukarıda verilen meallerdeki ifadelerden bir çoğunun ayette yer alan كَرَّمْنَا sözcüğünü “değer ve şeref verdik” anlamında çevirdikleri, bunun kelimenin doğru bir karşılığı olduğu düşünülmektedir. Ancak Süleyman Ateş’in “*Andolsun biz, Adem oğullarına çok ikram ettik: onları karada ve denizde (hayvanlar ve taşıtlar üzerinde) taşıdık. Onları güzel rızıklarla besledik ve onları yarattıklarımızın bir çoğundan üstün kıldık.*” meali, kelimeye maddi ikram anlamını yüklediği için yerinde olmadığı kanaati

hasıl olmaktadır. Zira gerek ayetin bağlamı gerekse Arap dilindeki genel kullanımın, söz konusu sözcüğün mudaaf formunun, maddi ikram ve ihsan manasında kullanılmadığını bunu yerine aynı kökün *ifal* babından أَكْرَمَ formunun bu manada kullanıldığını göstermektedir.

Sonuç olarak k-r-m kökünün esas anlamı hakkında yapılan tespitlere göre, söz konusu kökün Kur'ân'da temel anlamını koruduğu belirlenmiştir. Bu kökün türevleri Kurân-ı Kerim'de kırk yedi (47) defa zikredilmiş olup bunlardan onsekiz defa “*değer ve şeref*” anlamında olduğu, bunun diğer anlamlardaki toplam kullanıma göre önemli bir oran olduğu bir gerçektir. Yanı sıra bu kök sözcüğün gerek Mekki ayetlerde gerekse Medeni ayetlerde söz konusu esas manada kullanıldığı da tespit edilen hususlardan biridir. Ancak burada çalışmanın uzamaması için bu ayetlerden örnek ayetlerle yetinilmiştir.

2.2.2. Kur'ân'da k-r-m Kökünün İyi ve Güzel Şey Anlamında Kullanılması

Kur'ân-ı Kerim dünyasında k-r-m kökünün en çok kullanılan anlamlarından biri de “*iyi ve güzel şey*” anlamı olduğunu söylemek mümkündür ve bu anlamın ne İslam öncesi Cahiliye şiirinde ne de İslami dönem şiirlerinde kullanılmadığını belirtmekte fayda vardır. Kök sözcüğün bu anlamı ifade etmesi, Kur'ân sözlüğüne dahil edildikten sonra meydana gelen eklemelerden biridir ve bu, Kur'ân-ı Kerim'in Arapların kullandığı kelimenin anlamlarını kullanmakla sınırlı kalmadığını gösterir ve birçok kelimenin yeni bağlamına uygun yeni anlamlar eklediğini ortaya koymaktadır. Nitekim bu anlamda kullanılmış olan k-r-m kökünün tamamı sıfatü'l müşebbehe sigasıyla zikredilmiştir.

Kur'ân'da "k-r-m" kökünün türevleri on beş (15) surede on dokuz (19) ayette on dokuz (19) kez “*iyi şey*” anlamında geçmektedir. Dört ayette كَرِيم "Kerim" kelimesi أَجْر "ödül" sözcüğü ile birlikte kelimesi yer almıştır.

Örnek: 1

وَقُلْنَ حَاشَ لِلَّهِ مَا هَذَا بَشَرًا إِنْ هَذَا إِلَّا مَلَكٌ كَرِيمٌ

“(ona hayranlıklarından ötürü) ellerini kestiler ve: "Allah için, haşa bu, insan değildir; bu ancak güzel bir melektir!" dediler.²³⁷ Daha önce Cebrail (a.s.) veya Peygamber için zikredilen كَرِيم sıfatının “değer ve şeref” manasında olduğunu ifade ederken, Yusuf suresinde yer alan bu ayetteki كَرِيم sözcüğünü değer ve şeref anlamında olmadığını çünkü bağlamın buna mani olduğunu belirtilmişti. Bu ayetin bağlamından söz etmeden önce bu sûre Hz. Yusuf’un kıssasını konu edindiğini ve bu kıssanın bir rüyanın tahakkuku ile sona ermiş olduğunu belirtilmesi yerinde olur. Bu ayet bize Mısır Aziz’inin karısının Yusuf’a karşı duyduğu aşırı tutkusunun Mısır halkına ulaştığını anlatıyor. Kadınların kendisini, Yusuf’a duyduğu bu aşırı tutkudan dolayı dedikodusunu duyan Züleyha, Onları evine davet ederek her birinin eline birer bıçak verip Onlara ikram ettiği meyveleri soymalarını söyler. Bu sırada Yusuf’un bulundukları salona girmesini ister. Yusuf’u gören kadınlar, olağan üstü güzelliğinden dolayı ellerini yara bere içinde bırakırlar. Bunun üzerine derler ki حَاشَ لِلَّهِ مَا هَذَا بَشَرًا إِنْ هَذَا إِلَّا مَلَكٌ كَرِيمٌ “Hâşâ Rabbimiz! Bu bir beşer değil bu ancak oldukça güzel bir melektir!” Çünkü kadınlar, Yusuf’u normal bir insan tahayyül ederken bir anda karşılarında olağan üstü güzelliğe sahip birini bulmuşlardı. Bu nedenle o güzelliğe dalıp temaşa ederken ellerini kesmiş ve bu sözü dile getirmişlerdi.

Şimdi bu ayette geçen كَرِيم “kerim” kelimesini müfessirlerin nasıl tefsir ettiklerini görmek için tefsir kitaplarına bakalım:

Mukatil : مَلَكٌ كَرِيمٌ : Güzel bir Melektir.²³⁸

İbn Ebî Hatim: Kadınlar, Yusuf’un güzelliğine hayran kalarak كَرِيم İِنْ هَذَا إِلَّا مَلَكٌ كَرِيمٌ “Bu güzel bir Melekten başka bir şey değildir.”²³⁹

Maturidî: مَلَكٌ كَرِيمٌ “güzel Melek” Çünkü Onlar her güzelliği Meleklerle, çirkinliği de Şeytanlara nispet ederlerdi.²⁴⁰

Maverdî: Melekler arasında Onu tazim etmek üzere mübalağa etmişlerdi.²⁴¹

²³⁷ Yusuf, 12/31.

²³⁸ Maturidî, *Tevîlatu ehli’s Sunne*, 6/234.

²³⁹ Maverdî, *Tefsirü’l Maverdî*, 3/34.

²⁴⁰ Razî, *Mefâtiḥü’l gayb*, 18/103.

²⁴¹ Neseî, *Tefsirü’n Neseî*, 2/108.

er-Razî: مَلَكٌ كَرِيمٌ Bu Yusuf'a olağan üstü güzelliğin ispat edilmesidir. Çünkü Allah(c.c.)insan fitratında Meleklerden daha güzel, Şeytanlardan da daha çirkin bir yaratığın olamayacağını yerleştirmiştir.²⁴²

Nesefî: مَلَكٌ كَرِيمٌ Yusuf'un akılları baştan alan güzelliğinden dolayı, kadınlar ondan beşeriyeti nefyedip, Melek olduğuna karar verdiler ve bu nedenle de ellerini kestiler..²⁴³

Hazin ve Ebu's Suud: Bu ifadeden maksat, aşırı güzelliği Yusuf'a ispat etmektir. Çünkü insanın zihnine Meleklerden daha güzel, bir şeyin olmadığı fikri yerleştirilmiştir.²⁴⁴ Bu ayete dair müfessirlerin sözlerine yakından bakıldığında, Maverdi'nin *dışında hiçbir müfessirin "kerim" kelimesinin manasını açıklarken "sözcüğe" şeref veya yüksek mevki anlamının yüklememiştir.* Hatta Maverdi'nin "Melekler arasında Onu tazim etmek üzere mübalağa etmişlerdi." Sözündeki "*tazim*" ifadesi, كَرِيمٌ "*kerim*" sözcüğünün "*değer ve şeref*" anlamında olduğuna dair bir açılım olmayabilir. Aksine onun "mertebesine hürmet etmek için, güzelliğiyle beşer üstü olması nedeniyle ona Melek denmiştir. Böylece Maverdi'nin "tazim" ifadesi "*kerim*" sözcüğüne yönelik değil bilakis "*Melek*" kelimesine yönelik bir yorum olarak kabul edilebilir. Şimdi bu ayetteki كَرِيمٌ "*kerim*" kelimesinin tercümesinin doğruluğunu ve tercümenin gelen metnin bağlamıyla nasıl bir ilişkisi olduğunu görmek için seçilen Türkçe meallerde inceleyelim:

Diyanet İşleri: O, (Şaşkınlıklarından) ellerini kestiler ve dediler ki: Hâşâ Rabbimiz! Bu bir beşer değil. Bu ancak üstün bir melektir!

Muhammed Esed: şaşkınlıklarından ellerini kestiler: "Aman Allahım!" dediler, "Bu ölümlü biri olamaz; olsa olsa gözde bir melek bu!"

Süleyman Ateş : "(ona hayranlıklarından ötürü) ellerini kestiler ve: "Allah için, haşa bu, insan değildir; bu ancak güzel bir melektir!" dediler.

Yaşar Nuri Öztürk: kendilerinin ellerini kestiler. Şöyle dediler: "Aman Allah'ım! Bu bir insan değil; asil bir melek bu!"

²⁴² Ebü's Suud, Tefsir Ebi's suud, 4/272.

²⁴³ Hazin, Lübbü't tevil fi meani et-tenzil, 2/526.

²⁴⁴ Maverdî, Tefsirü'l Maverdî, 3/34.

Elmalılı Hamdi Yazır: (şaşkınlıkla) ellerini kestiler. Dediler ki: "Hâşâ! Allah için, bu bir insan değil, olsa olsa yüce bir melektir."

Mehmet Okuyan: (şaşkınlıklarından) ellerini kesmişler ve şöyle demişlerdi: "Haşa, Rabbimiz! Bu, bir insan olamaz. Bu ancak değerli bir melektir!"

Ali Bulaç: (şaşkınlıklarından) ellerini kestiler ve: 'Allah'ı tenzih ederiz; bu bir beşer değildir. Bu, ancak üstün bir melektir' dediler.

Mehmet Çakır: Yusufu görünce, kendilerini kaybedip ellerini kesen misafir hanımlar: " Aman Allah'ım! Bu insan olamaz. Bu olsa olsa bir melek olabilir. "

Mustafa İslamoğlu: Hanımlar onu görünce kendilerinden geçip hayran kaldılar; dahası (bu yüzden) ellerini kestiler ve "Olamaz!" dediler, "Aman Allah'ım! Bu bir insan olamaz, olsa olsa bu yüce bir melektir!"

Verilen meallerde "kerîm" kelimesinin tercümesine bakıldığında, mütercimlerin çoğunun kelimeyi temel anlamı olan şeref ve yüksek mevki anlamında çevirdiği, birkaçının ise kelimenin doğru anlamında verildiği ortaya çıkmaktadır. Şüphesiz bunun nedeni, bağlamı ihmal etmeleridir. Yukarıda zikredilen ayetin bağlamı "güzel" anlamına uygundur ve bu bağlam, yan anlamı temel anlamdan daha çok desteklemektedir. Ayette yer alan "kerim" kelimesinin, güzel görüntü ve genel görünüm anlamında olması, birçok müfessirin tefsirlerinde de yer aldığı gibi semantic açısından daha uygundur. Müfessirlerin de ifade ettikleri gibi onlar, (Mısır halkı) tüm iyiliği meleklerle ve tüm çirkinleri şeytana bağlamışlardı.

Örnek: 2

إِنْ تَجْتَنِبُوا كَبَائِرَ مَا تُنْهَوْنَ عَنْهُ نُكَفِّرْ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ وَنُدْخِلْكُمْ مُدْخَلًا كَرِيمًا

"Eğer size yasaklanan (günah) ların büyüklerinden kaçınırsanız, sizin küçük günahlarınızı örteriz ve sizi güzel bir yere koyarız."²⁴⁵Bu ayette yer alan كَرِيمًا sözcüğünün anlamına ilişkin müfessirlerin görüşlerini şöyle vermek mümkündür:

İbn Abbas: وَنُدْخِلْكُمْ مُدْخَلًا كَرِيمًا yani sizi ahirette iyi ve güzel bir yer olan cennete girdireceğiz.²⁴⁶

²⁴⁵ en-Nisa, 4/31.

²⁴⁶ İbn Abbas, Tenvirü'l mikbâs min tefsir İbn Abbas, 69.

Mukatıl: مُدْخَلًا كَرِيمًا yani güzel ve iyi yer.²⁴⁷

Taberî: مُدْخَلًا كَرِيمًا yani bütün afet ve musibetlerden muhafaza edilmek sonucu güzel ve hoş olan yer demektir. O mekânda üzüntü tasa ve kaygının olmamsından dolayı Allah bu isimle isimlendirmiştir.²⁴⁸

İbnü'l Cevzî: مُدْخَلًا كَرِيمًا Cennet'in kast edildiğini ifade ederek İbn Kuteybe'den, "kerim" sözcüğünün güzel mekân anlamında olduğunu nakletmiştir.²⁴⁹ Ayette yer alan كَرِيمًا sözcüğünün tefsirine ilişkin müfessirlerden nakledilen görüşlerin tamamı söz konusu kelimenin bağlam dolayısıyla "güzel mekan" anlamında olduğu konusunda ittifak etmişlerdir. Önemli müfessirlerden, Razi, Kurtubi ve Nesefî de söz konusu kelimenin "güzel mekân" anlamında oldu görünüşü paylaşmışlardır.²⁵⁰ Sözcüğün Türkçeye çevrilmiş anlamı ile ilgili olarak meal sahiplerinin görüşlerini ise şu şekildedir:

Diyanet İşleri: Eğer size yasaklanan (günah)ların büyüklerinden kaçınırsanız, sizin küçük günahlarınızı örteriz ve sizi *güzel* bir yere koyarız.

Muhammed Esed: Uzak durmanız emredilen büyük günahlardan kaçınırsanız, [küçük] kusurlarınızı örteriz ve sizi *şerefli* bir meskene yerleştiririz.⁴⁰

Elmalılı Hamdi Yazır: Eğer siz, yasaklandığınız büyük günahlardan sakınırsanız, diğer kusurlarınızı örter, sizi güzel bir makama koyarız.

Ali Bulaç: Size yasaklanan büyük günahlardan kaçınırsanız, sizin kusurlarınızı örteriz ve sizi '*onurlu-üstün*' bir makama sokarız.

Mustafa İslamoğlu: Size yasaklanan büyük günahlardan uzak durursanız, kusurlarınızı örteriz ve sizi *şerefli* bir makama yerleştiririz.

كَرِيمًا مُدْخَلًا ayetindeki كَرِيمًا kelimesinin anlamı konusunda Türkçe meallerin ikiye ayrıldığı görülmektedir: Bazıları, bu kelimedenden kastedilenin iyi ve güzel mekan olduğu görüşündedir ki bu, şüphesiz bütün Arapça tefsirlerindeki görüş ile örtüşmektedir. Diğer bazı meallerde, adı geçen kelimedenden kastedilenin yüksek ve

²⁴⁷ Mukatıl b. Süleyman, *Tefsiru Mukatıl*, 1/226.

²⁴⁸ Taberî, *Camî'u'l beyân fi te'vili'l Kurân*, 8/260.

²⁴⁹ İbnü'l Cevzî, *Zadü'l mesir fi ilmi't tefsir*, 1/328.

²⁵⁰ Nesefî, *Tefsirü'n Nesefî*, 1/353.

şerefli yeri olduğu ifade edilmiştir. Bu bağlamda bu çevirinin yerinde olduğunu düşünmüyoruz.

Çünkü iki yorum –sözcüğün “*güzel ve hoş*” anlamında yorumu ile “*yüce ve şerefli yer*” anlamındaki yorum- arasında çok ince fark vardır: Şöyle bir soru sorulabilir: Cennet makamı şerefli ve yüksek bir makam değil midir? Cevap: Evet, Allah'ın mü'min kulları için hazırladığı Cennet, yüce ve şerefli bir yerdir, fakat Cennet'in farklı amel ve sevaplara göre farklı mertebelerde olduğu herkesçe bilinen bir gerçektir. Kur'ân ve Sünnetin nassıyla bütün mü'minlerin cennete aynı derecede olmayacakları sabittir. Kur'ân'ı Kerim'de: *وَلِكُلِّ دَرَجَاتٍ مِّمَّا عَمِلُوا* ”Her kesin yaptıkları ameller ölçüsünde dereceleri olacaktır.”²⁵¹ Hadis-i Şerifte de:

إِنَّ أَهْلَ الدَّرَجَاتِ الْعُلَى لَيَرَاهُمْ كَمَا تَرَوْنَ النُّجُومَ الطَّالِعَ فِي أَفْقِ السَّمَاءِ وَإِنَّ أَبَا بَكْرٍ وَعُمَرَ مِنْهُمْ وَأَنْعَمَا

“*En yüksek derecedeki cennetlerde bulunanlar, altlarında yer alanlara ufukta doğan yıldız bakar gibi bakacaklardır. Bu yüce makamda olanlardan biri de Ebû Bekir ve Ömer'dir*”.²⁵² Bu hadisten açıkça anlaşıldığı gibi mü'minlerin tamamı cennete aynı derecede olamayacaklarıdır. Bilakis bazılarının en üst derecede bazılarının da onların altında bir derecede olacaklardır. Mü'min yaptığı Salih amel ölçüsünde Allah'a yakınlaşacak ve bu yakınlaşma onun Cennetteki derecesini yükseltecektir. İbn Termiye, (ö. 661-728 h.) Cennetin birbirinden farklı dereceleri olduğunu, Allah dostlarının ve takva sahibi mü'minlerin bu en yüce makamda olacaklarını ve diğer mü'minlerin herkesin kendi iman ve takvası ölçüsünde makamının olacağını ifade etmiştir.²⁵³

Böylece söz konusu ayet bu dünyada günah işleyen ve belki de günahları çok olan ama büyük günah işlemeyen insanlardan söz etmektedir. Allah'ın (c.c.) bu gruba dâhil olan olanları affedeceğini ve cennetine kabul edeceğini bildirmektedir. Bu mefhumdan hareketle: Bu durumda olanları girecekleri cennetin derceleri ile dünyada az günah işlemiş ve birçok Salih amel işlemiş olanlarla aynı derecede olmaları mümkün mü diye bir soru akla gelmektedir. Bu durumda iki sınıfın aynı derecede olamayacaklarının kanaati hasıl olmaktadır.

²⁵¹ el-Enam, 6/132.

²⁵² Tirmizî, Muhammed İsa b. Savre b. Musa, *el-Câmiu'l kebir*, (Sünen et-Tirmizî) thk. Şuayb el-Aranavut- Abdullatif, (Beyrut: er-Risaletü'l Alemiyye, 1430/2009), 6/2246.

²⁵³ Ahmed b. Abdülhalim b. Teymiye, Mecmu'ül fetava, thk. Abdürrahman b. Muhammed Kasım, (Medine: Mecme'ül Melik Fehd, 1416/1995), 11/192.

Sonuç olarak bazı Türkçe meallerde yer alan söz konusu sözcüğün “yüce ve şerefli” anlamı verilmesinin yerinde olmadığını bunun yerine klasik tefsir kaynaklarında yer alan “iyi ve güzel” anlamının verilmesi hem bağlam hem de bütün cennetlerin bu vasfa haiz olması bakımından daha doğru olduğu düşünülmektedir.

Örnek: 3

وَقَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا إِمَّا يَبُلُغَنَّ عِنْدَكَ الْكِبَرَ أَحَدُهُمَا أَوْ كِلَاهُمَا فَلَا تَقُلْ لَهُمَا أُفٍّ وَلَا تَنْهَرْهُمَا وَقُلْ لَهُمَا قَوْلًا كَرِيمًا

“Rabbin, sadece kendisine kulluk etmenizi, ana-babanıza da iyi davranmanızı kesin bir şekilde emretti. Onlardan biri veya her ikisi senin yanında yaşlanırsa, kendilerine «of!» bile deme; onları azarlama; ikisine de güzel söz söyle.”²⁵⁴ Bu sure, 22. ayetten 39. ayete kadar insanın dini, sosyal, kültürel ve hatta ekonomik yaşamında, dikkate alması gereken bir prensipler bütünü verilmiştir. Bu ayetlerde Allah’ın yaşamı için temel insani ilkeler belirtilmiş ve bu ilkelerden ilkinin Yüce Allah’ın bu ayette açıkladığı “sadece kendisine kulluk etmenizi, ”aksi halde sonunun dünya ve ahirette pişmanlık ve kötülük olacaktır.

Hemen ardından gelen ayette ise, Kur’ân-ı Kerim, Cenâb-ı Hakk’ın kulluğuna dair teşvikine bir kez daha vurgu yapılmaktadır. Sonra Kur’ân’ı kerim, toplumun en küçük biriminden, yani aileden başlayarak, toplumdaki başarılı sosyal hayatın ana hatlarını çizer ve üyeleri arasındaki ilişkileri koordine etmeye çalışmaktadır. Çünkü aile hayatının başarılı veya başarısızlığı, toplumun başarı veya başarısızlığı anlamına gelir. Bu kapsamda Kuran’da anne ve babaya, özellikle yaşlılık çağına geldiklerinde, bu durumda onların, çocuklarına ihtiyaç duyduklarında, anne ve babaya karşı saygılı olmanın ve onlara iyi davranmanın önemi vurgulanmaktadır. Bu durumda anne ve babanın ihtiyaçları artması nedeniyle çocukların işini zorlaştırabilir. Bu zorluğa karşı çocukların metanetli olmaları ve onlara “of” bile dememeleri emredilmiştir. Ayetin Saad bin Ebi Vakkas(ö.?) hakkında nazil olduğu söylenmiştir. ²⁵⁵ Şimdi tefsir kaynaklarında bu ayette yer alan كَرِيمًا sözcüğüne bir göz atıp müfessirlerin görüşlerine bakalım ve bu çerçevede anlam analizini yapalım:

²⁵⁴ İsra, 17/23.

²⁵⁵ Kurtubî, *el-Cami’ li Ahkâmîl Kurân*, 10/245.

İbn Abbas: Bu ayetin tefsirinde şunları ifade etmiştir: “Onları kızdıracak “of” yani kötü bir söz söyleme. Onlara karşı kaba ifadeler kullanma ve onlara yumuşak ve güzel söz söyle.”²⁵⁶

Taberî: *وَقُلْ لَهُمَا قَوْلًا كَرِيمًا* bu ayette geçen *كَرِيمًا* sözcüğü birkaç manaya gelmektedir: 1- iyi ve güzel söz. 2-Söylenecik en güzel söz. 3-İsteklerini yerine getir. 4-kolay ve yumuşak söz.²⁵⁷

İbn Ebî Zemenin: Onlardan ikisi veya biri senin yanında ihtiyarlık çağına geldiyse, sen çocukken sana baktıkları gibi onlara bak. Onlardan hoşuna gitmeyen bir koku hissedersen Onlara “of” bile deme. Kaba söz söyleme, yumuşak ve kolay söz söyle.²⁵⁸

Maverdî: Onların bakımını yaparken bir sıkıntı duyduğunda “of” bile deme. Çünkü sen küçükken onlar da sana bakmışlardı. Ayette geçen *كَرِيمًا* sözcüğü ise iki vecihle açıklanabilir: Yumuşak söz veya güzel söz söyle.²⁵⁹

Hazin: *وَقُلْ لَهُمَا قَوْلًا كَرِيمًا* ayetinde bulunan *كَرِيمًا* sözcüğü birkaç vecihle açıklamak mümkündür: 1-Hüsnü edeple dile getirilen yumuşak söz. 2-Evladın anne babasına “anneciğim ve babacığım” demesi. 3-Evladın anne babasına güzel ve kolay söz söylemesi.²⁶⁰

İbn Kesir: Ayette yer alan *كَرِيمًا* sözcüğünün anlamına ilişkin: Anne babaya karşı kemali hürmetle dile getirilen yumuşak ve hoş söz demektir.²⁶¹

Türkçe meallerde bu sözcüğün yer aldığı ayette verilen anlamları şu şekilde vermek mümkündür.

Diyanet İşleri: O, sakın onlara “öf!” bile deme; onları azarlama; onlara tatlı ve güzel söz söyle.

Muhammed Esed: onlara sakın “Öf!” demeyesin; onları azarlamayasın; onlara saygılı, yüceltici sözler söyleyesin,

²⁵⁶ İbn Abbas, *Tenvirü'l mikbâs min tefsir İbn Abbas*, 235.

²⁵⁷ Taberî, *Cami 'ü'l beyân fî Te'vili'l Kurân*, 17/417.

²⁵⁸ İbn Ebî Zemenin, *Tefsirü'l Kurâni'l Aziz*, 3/17.

²⁵⁹ Maverdî, *Tefsirü'l Maverdî*, 3/238.

²⁶⁰ Hazin, *Lübâbü't te'vil fi maani et-Tenzil*, 3/127.

²⁶¹ İbn Kesir, *Tefsirü'l Kur'âni'l Azim*, 5/60.

Süleyman Ateş: sakın onlara "Öf!" deme, onları azarlama! Onlara güzel söz söyle.

Yaşar Nuri Öztürk: Sakın onlara "Öf!" bile deme; onları azarlama, onlara tatlı-iltifatlı söz söyle.

Elmalılı Hamdi Yazır : Sakın onlara "öf" bile deme ve onları azarlama. İkisine de tatlı ve güzel söz söyle.

Mehmet Okuyan: sakın “öf!” bile deme; onları azarlama; kendilerine güzel sözler söyle!

Ali Bulaç: onlara: 'öf' bile deme ve onları azarlama; onlara güzel söz söyle.

Mehmet Çakır: Onlara “öf” deme! Asla azarlama, tatlı söyle!

Mustafa İslamoğlu: sakın onlara “öf!” bile deme ve onları azarlama! Aksine onlara *gönül okşayıcı* şeyler söyle!

Ayetin anlamına dair Muhammed Esed'in “*yüceltici sözler*” dışında, verilen bütün mealler, “kerim” sözcüğünden maksadın “güzel ve yumuşak söz” anlamında olduğuna ittifak etmişlerdir. Ancak Muhammed Esed'in bağlamı dikkate almadan kelimeye esas manayı vermiş olması yerinde bir tercüme olmadığı düşünülmektedir. Bu nedenle kelimeye “güzel ve yumuşak” anlamının verilmiş olması daha doğru bir mana olduğu kanaati hasıl olmaktadır. Bununla beraber Kur'ân-ı Kerim'de altı ayette “*k-r-m*” kökünün türevlerinin “rızık” kelimesiyle birlikte sıfatü'l müşebbeh formu ile kullanıldığı ve bütün ayetlerde, kelimenin “iyi şey” anlamını ifade ettiği tespit edilmiştir.²⁶² Şimdi aynı bağlam sahip ayetler içerisinden örnek kabilinden bir ayetin anlamını klasik tefsir kaynaklarında verelim:

الْخَبِيثَاتُ لِلْخَبِيثِينَ وَالْخَبِيثُونَ لِلْخَبِيثَاتِ وَالطَّيِّبَاتُ لِلطَّيِّبِينَ وَالطَّيِّبُونَ لِلطَّيِّبَاتِ أُولَٰئِكَ مُبَرَّءُونَ مِمَّا يَقُولُونَ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ

“Kötü kadınlar kötü erkeklere, kötü erkekler ise kötü kadınlara; temiz kadınlar temiz erkeklere, temiz erkekler de temiz kadınlara yaraşır. Bu sonuncular, (iftiracıların) söylediklerinden çok uzaktırlar. Kendileri için bağışlanma ve güzel bir rızık vardır.”

²⁶² el-Enfal, 8/ 4, 74; el-Hac, 22/ 50; en-Nur, 24/ 26; Seba, 34/ 4; el-Ahzab, 33/ 31.

Bu ayet, ifk (iftira) hadisesinin bir neticesinde nazil olmuştur. Müfessirler bu ayetin tefsirinde şunları kaydetmişlerdir.

Mukatil: kötü ve çirkin söz, Ayşe'ye iftira eden iffetsiz ve kötü erkek ile kadınlara yaraşır. İyi söz ise Salih ve mü'min kadın ve erkekler karşı hüsn-ü zan besleyen kadın ve erkeklere yaraşır. Onlar o kötü insanların söylediklerinden beridirler. Onların günahları bağışlanır ve onlar için güzel bir rızık vardır.²⁶³

Taberî ve İbn Ebî Hatim: لَهُمْ مَغْفَرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ yani onlar için cennette güzel bir rızık vardır.²⁶⁴

İbn Ebî Zemenin: Ayette yer alan كَرِيمٌ sözcüğüne cennet anlamını vermiştir.²⁶⁵ Bu ayetin Türkçe meallerdeki tercümesi ise şu şekildedir:

Diyanet İşleri: Kötü kadınlar, kötü erkeklere; kötü erkekler de kötü kadınlara; temiz kadınlar temiz erkeklere, temiz erkekler de temiz kadınlara lâyıktır. O temiz olanlar, iftiracıların söyledikleri şeylerden uzaktırlar. Onlar için bir bağışlanma ve bolca verilmiş *güzel bir rızık* vardır.

Muhammed Esed: Kural olarak,] yozlaşmış kadınlar yozlaşmış erkeklere; yozlaşmış erkekler de yozlaşmış kadınlara yaraşır. Tıpkı lekesiz kadınların lekesiz erkeklere; lekesiz erkeklerin de lekesiz kadınlara yakıştığı gibi. [Allah, bu sonrakilerin,] haklarında çıkarılan kötü söylentilerin hepsinden masum ve uzak olduklarını [bildiğine göre], günahlarından ötürü bağışlanma ve *büyük/üstün bir rızık* onların hakkıdır!

Süleyman Ateş: Kötü kadınlar, kötü erkeklere; kötü erkekler kötü kadınlara; iyi kadınlar iyi erkeklere; iyi erkekler de iyi kadınlara mahsustur. Bunlar onların söyledikleri(çirkin şeyler)den uzaktırlar. Bunlara, (Allah tarafından) bağışlama ve *cömertçe bir rızık* vardır.

Elmalılı Hamdi Yazır: Kötü kadınlar, kötü erkeklere, kötü erkekler ise kötü kadınlara; temiz kadınlar temiz erkeklere, temiz erkekler de temiz kadınlara yaraşır. İşte bu temiz olan, (iftiracıların) söylediklerinden çok uzaktırlar. Kendileri için bağışlanma ve *güzel bir rızık* vardır.

²⁶³ Mukatil, *Tefsirü Mukatil b. Süleyman*, 2/415.

²⁶⁴ Taberî, *Cami 'ü'l beyân fî Te'vili'l Kurân*, 13/390; İbn Ebî Hatim, *Tefsirü'l Kurâni'l Azim*, 8/2565.

²⁶⁵ İbn Ebî Zemenin, *Tefsirü'l Kurâni'l Aziz*, 3/227.

Mustafa İslamoğlu: Kötü kadınlar kötü erkeklerle, kötü erkekler de kötü kadınlara layıktır; tıpkı iyi kadınlar iyi erkeklerle, iyi erkekler de iyi kadınlara layık olduğu (gibi) işte onlar, (bu dünyada) iftiracıların dillerine doladıkları şeylerden uzaktır, (âhirette ise) onları sonsuz bir bağış ve *tarifsiz güzellikte bir rızık* beklemektedir.

Görüldüğü gibi, meallerde ayette yer alan *كریم* tercümesi iki farklı şekilde verilmiştir. Muhammed Esed'in bu kelimedden maksadın, "*üstün rızık*" olduğunu belirtmiştir. Diğerleri ise "*Güzel ve bol rızık*" diye tercüme etmişlerdir. Kelimenin bağlamına bakıldığında sözcüğün esas manasında kullanılmasını gerektirecek bir durumun olmadığını, bilakis bağlamın sözcüğü "güzel" anlamında olduğunu göstermektedir. Yanı sıra Arap kelimada رزق شریف! أو رزق عالٍ "değerli rızık ve üstün rızık" diye fir ifadeye rastlamamaktadır. Bu nedenle "bol rızık veya güzel rızık" tercümesini daha doğru olduğu düşünülmektedir.

2.2.3. Kur'ân'da k-r-m Kökünün Lütuf ve İhsan Anlamında Kullanılması

Kur'ân-ı Kerim'de dokuz sûrede, on bir ayette, lütuf ve ihsan anlamına gelen kökün türevleri zikredilmiştir. Bunlardan dokuz ayette lütuf ve ihsan Cenab-ı Hakk'a, ikisinde de insanlara nispet edilmiştir. ²⁶⁶Şimdi lütuf ve ihsan anlamına geldiğidüşünülen k-r-m kökü türevlerinin geçtiği eyetlerde tefsir kaynakları tarafında nasıl yorumşlandığına bakalım:

Örnek:1

هَلْ أَتَاكَ حَدِيثُ ضَيْفِ إِبْرَاهِيمَ الْمُكْرَمِينَ

"(Ey Muhammed!) İbrahim'in ağırlanan misafirlerinin haberi sana geldi mi?"²⁶⁷ Bu ayette İbrahim'in konuklarının kıssasına işaret edilmektedir. Kıssa, Lût'un kavminin helakını bildirmek için gelen meleklerin, yol güzergâhında bulunan İbrahim'e misafir olduklarını ve İbrahim (a.s.) onlara izzet ve ikramda bulunduğunda bahsetmektedir.

²⁶⁶ Bu kökün türevlerinin lütuf ve ihsan/ikram anlamında geçtiği sûre ve âyetleri şu şekilde zikretmek mümkündür: en-Neml, 27/40; Yasin, 36/27; es-Saffat, 37/42; ez-Zeriyat, 51/24; er-Rahman, 55/27,78, el-Mearic 70/35; İnfitar, 82/6; Fecr, 89/15, 17; Alak, 96/3.

²⁶⁷ ez-Zeriyat, 51/24.

Böyle bir bağlamda zikredilen الْمُكْرَمِينَ (*ikram edilenler*) ifadesi, el-Enbiya sûresinde bulunan وَقَالُوا اتَّخَذَ الرَّحْمَنُ وَلَدًا سُبْحَانَهُ بَلْ عِبَادٌ مُّكْرَمُونَ “(müşrikler)Dediler ki Rahman (melekleri)çocuk edinmiştir. Allah (bundan)münezzehtir. Bilakis onlar(melekler) değerli ve kıymetli kullardır.”²⁶⁸ Ayetindeki aynı forumdan bağlam nedenniyle farklı anlam ifade etmektedir. Çünkü burada İbrahim’in kendisine konuk olan meleklerle ikram attığından bahsedilmektedir. İbrahim’in konuklarına ikramda bulunduğunu açıkça ifade eden bir bağlam, söz konusu sözcüğün asıl anlamından çıkıp yan mana olan ihsan ve ikram manasında kullanıldığını göstermektedir. Şimdi müfessirlerin الْمُكْرَمِينَ sözcüğünün yer aldığı bu ayeti nasıl yorumladıklarını vererek bu yorumlar çerçevesinde anlam analizine bakalım.

Mukatil: Bu ayetinn tefsirinde şunları kaydetmiştir: Bu melekler, Cebrail, Mikail ve başka bir melek idi. İbrahim ve eşi Sâre, onları en iyi şekilde ağırlayıp hizmet etmiş ve ikramda bulunmuşlardır.²⁶⁹

Taberî: الْمُكْرَمِينَ “ikram edilmiş konuklar” çünkü İbrahim ve Sâre onlara bizzat hizmet etmiş veya İbrahim’in onlara kıyartılmış buzağı takdim ederek ikramda bulunmuştur.²⁷⁰

Maturidî: الْمُكْرَمِينَ “ikram edilmiş konuklar” Çünkü İbrahim bizzat onlara hizmet etmiştir. Bu ikramdan dolayı kendilerine bu sıfat “ikram edilmiş” verilmiştir. Bazıları da الْمُكْرَمِينَ ifadesini, onların şeref ve değer ehli oldukları anlamını ifade ettiğini belirtmişlerdir.²⁷¹

Semerkandî: Bu ayetin tefsirnde: Beraberinde on meklele Cebrail İbrahim’e misafir olmuştur. Bu meleklerle الْمُكْرَمِينَ “ikram edilmiş” sıfatının verilmesinin sebebi, Allah’ın onlara ihsan etmiş olması veya İbrahim’in kendilerine ikram ve ihsanda bulunmuş olmasından dolayıdır.²⁷²

Bağavî: Ayetin tefsirnde الْمُكْرَمِينَ sözcüğüne ilişkin üç görüşü zikretmiştir: Birincisi: Bu melekler Allah katında değerli meleklerdir. İkincisi: En değerli kul olan İbrahim’e misafir oldukları için onlara da değerli sıfatı verilmiştir. Çünkü değerli insanın değerli misafiri olur. Üçüncüsü: İbrahim onları güler yüzle karlamış bizzat

²⁶⁸ el-Enbiya, 21/26.

²⁶⁹ Mukatil, *Tefsirü Mukatil b. Süleyman*, 3/277.

²⁷⁰ Taberî, *Cami ‘ü’l beyân fî Te’vili’l Kurân*, 22/424.

²⁷¹ Maturidî, *Tevilatu ehli’s Sunne*, 9/383.

²⁷² Semerkandî, *Bahru’l ulûm*, 3/327.

hizmet etmiş ve sofrayı erken kurmuştur. Bu nedenle onlara الْمُكْرَمِينَ “ikram edilmiş konuklar” sıfatı verilmiştir.²⁷³

Zemahşerî: Meleklerle الْمُكْرَمِينَ “ikram edilmiş konuklar”denilmesi, çünkü İbrahim ve eşi bizzat onlara hizmet etmiş ve sofrayı erken kurmuştur. Veya bu meleklerin haddi zatında değerli olmalarıdır. Başka bir ayette بَلْ عِبَادٌ مُّكْرَمُونَ “Bilakis onlar(melekler) dğerli ve kıymetli kullardır.” buyurulduğu gibi.²⁷⁴

İbn Atiyye, : Meleklerle الْمُكْرَمِينَ sıfatının verilmesinin sebebine ilişkin iki görüş mevcuttur: Bu meleklerin Allah katında değerli olmaları veya İbrahim ve eşi Sâre’nin onlara hizmet edip ikram ve ihsanda bulunmalarındır.²⁷⁵

Râzî: Bu ayette yer alan الْمُكْرَمِينَ sıfatının meleklerle verilmesinin sebebine ilişkin şunları kaydetmiştir: Başka bir ayette بَلْ عِبَادٌ مُّكْرَمُونَ “Bilakis onlar(melekler) dğerli ve kıymetli kullardır.” buyurulduğu gibi, burada da bu sıfatın verilmesi, meleklerin Allah katında değerli ve şerefli varlıklar olmasından dolayıdır. Veya İbrahim’in konuklarını güler yüzle karşılaması, sofrayı erken kurması, en iyi yere buyur etmesi ve tanışmadan önce onlara yemeği takdim etmesinden dolayı الْمُكْرَمِينَ “ikram edilmiş konuklar” sıfatı verilmiştir.²⁷⁶

Söz konusu sözcüğün geçtiği ayetin tefsirinde müfessirlerin ortaya koydukları görüşlerde, Allah’ın melekleri الْمُكْرَمِينَ sıfatıyla tasvir etmesinin iki mana taşıdığı ve müfessirlerin hiçbirinin bu kelimeyi sadece Allah'a katında “şeref ve itibar” anlamında tefsir etmediğini, fakat bazılarının iki manadan biri olarak tefsir ettiğini görülmektedir. Mukatil ve et-Taberi'nin tefsirinde gördüğü gibi sadece ikram ve ihsan anlamında tefsir edilmiştir. Bütün müfessirlerin ayette yer alan ilgili sözcüğün bu manaya (ikram ve ihsan) tefsir etmiş olmaları yanı sıra ayetin bağlamını da dikkate alınmasından dolayı Mukatil ve et-Taberi'nin söylediklerini tercih edilmesi gerektiğinin kanaati hâsıl olmaktadır.

Şimdi Türkçe meallerde الْمُكْرَمِينَ kelimesinin geçtiği ayette bu sözcüğün anlamını nasıl verdiklerine bakalım:

²⁷³ Bagavî, *Me ‘âlimü ’t Tenzil fi Tefsiri’l Kur’ân*, 4/285.

²⁷⁴ Zemahşeri, *el-Keşşaf*, 4/401.

²⁷⁵ İbn Atiyye, *el-Muharrar ve’l veciz*, 5/177.

²⁷⁶ Râzî, *Mefâtihi’l gayb*, 28/181.

Diyanet İşleri: (Ey Muhammed!) İbrahim'in *ağırlanan* misafirlerinin haberi sana geldi mi?

Muhammed Esed: İbrahim'in *seçkin* konukları ile ilgili kıssayı hiç duydun mu?

Yaşar Nuri Öztürk: Geldi mi sana İbrahim'in *ikram edilen* konuklarının haberi?

Elmalılı Hamdi Yazır: Ey Muhammed! İbrahim'in *şerefli* misafirlerinin haberi Sana geldi mi?

Ali Bulaç: Sana İbrahim'in *ağırlanan* konuklarının haberi geldi mi?

Mehmet Çakır: Resulüm! İbrahim'in *değerli* konuklarından haberin var mı senin?

Mustafa İslamoğlu: İbrahim'in, *ilâhî ikrama* mazhar olmuş konukları hakkındaki kıssa Sana ulaştı mı?

Meal sahiplerinin الْمُكْرَمِينَ kelimesinin anlamına ilişkin farklı davrandıkları görülmektedir. Bir kısmı kelimenin, Allah katında “şerefli” anlamında tercüme etmiş, diğer bir kısmı ise İbrahim'in kendilerini ağırlaması ve onlara ikram ve ihsanda bulumasından hareketle *ikram edilen/ağırlanan* anlamıyla tercüme etmişlerdir. Ancak tefsir kaynaklarında olduğu gibi bağlama dikkat edildiği takdirde sözcüğün *ikram edilen/ağırlanan* anlamıyla tercüme edilmiş olmasının daha doğru olduğu düşünülmektedir.

Örnek:2

فَأَمَّا الْإِنْسَانُ إِذَا مَا ابْتَلَاهُ رَبُّهُ فَأَكْرَمَهُ وَنَعَّمَهُ فَيَقُولُ رَبِّي أَكْرَمَنِ

“İnsan var ya, Rabbi kendisini imtihan edip de ikramda bulunduğunda ve bol nimet verdiğinde “Rabbim bana ikram etti.” der.²⁷⁷ Ayetin başında bulunan”fa” ta‘kip harfı olarak isimlendirilmektedir. Zira önceki ayetlerde Allah'ın nimetlerinden yararlandıkları, elçilerinin çağrısına uymayan ve Allah'ın rızasını kazanmaktan yüz çeviren kavimlerin durumunda söz edilmiştir. Onlar kendilerine verilen nimetlerin,

²⁷⁷ el-Fecir, 89/15.

Allah'ın Onları onure ettiğini zannederek gaflete düşmüş, haddi aşmış ve kendilerine gönderilen peygamberleri de yalanlamışlardır. Bu ayette ise Allah, Mekke müşriklerinin bundan ibret ve nasihat almaları bağlamında onların Allah'ın verdiği nimetleri lüks ve haddi aşamada kullanarak o kimselere benzediklerini ifade buyurmuştur. Ayetin Kureyş kabilesinin ileri gelenlerinden Ümeyye b. Halef hakkında nazil olduğu nakledilmiş ve bu bağlamda kendisinden “*Allah benim onurum için bana bu zenginliği verdi*” sözünü söylediği rivayet edilmiştir.²⁷⁸ Şimdi tefsir kaynaklarında bu ayette yer alan فَكَّرَمَهُ kelimesine dair yorumlararak bakarak anlam analizini yapalım:

Taberî: İnsaoğlu Rabbi onu lütuf ve zenginlikle imtihan ettiğinde فَكَّرَمَهُ “parayla ona ihsanda bulunduğunda” وَنَعَّمَهُ ve lütfundan ona nimet verdiği için فَيَقُولُ رَبِّي buna sevinip “Rabbim bana bu lütfu bahşetti der.”²⁷⁹

İbn Ebî Zemenin: Bu ayetin tefsirinde: Müşrik olan kişi Rabbi ona dünya rızkından bol miktarda verince Rabbim beni üstün tuttu der.²⁸⁰

İbn Atiyye, : Ayette, Kureyşlilerin, malı ve çocuğu olanın değerli olduğuna, buna karşı bu iki şeye sahip olmayanın ise değerli olmadığına dair inançlarını reddedilerek, Allah katında takvanın değerli olmanın, masiyetin ise küçümsemenin ölçüsü olduğunu ifade etmiştir.²⁸¹

İbn Cevzî: Ayette kastedilen şudur: Bir kimse, Allah tarafından bir zenginlikle imtihan edildiğinde, rızkının bollatırılıp ona zenginlik ihsan edildiğinde, Rabbim, bana değer ve şeref verdi der. Zannediyor ki verilen ihsan onun kerametine onuruna binaen verilmiştir. Ancak fakirlikle imtihan edilip rızkı daraltılınca, Rabbim beni önemsizleştirdi ve küçümsedi der.²⁸²

Razî: Bu ayetin tefsirinde şunları kaydetmiştir: İnsanoğlu dünyada rahatşığa kavuştuğunda Rabbim bana ihsan etti der. Bu rahatı bulamadığından ise Rabbim beni küçümsedi der.²⁸³

Ebû Hayyân: Bu ayet Kureyşlilerin, servet ve evlat sahibi olmanın kulun şeref ve değerine delalet ettiği, bundan yoksun olmanın ise değersiz ve küçümsemeye işaret

²⁷⁸ Mukatil, *Tefsirü Mukatil b. Süleyman*, 3/483; Bagavî, *Me‘âlimü’t Tenzil fi Tefsiri’l Kur‘ân*, 4/285.

²⁷⁹ İbn Ebî Zemenin, *Tefsirü’l Kur‘âni’l Aziz*, 5/128.

²⁸⁰ Zemahşeri, *el-Keşşaf*, 4/749.

²⁸¹ İbn Atiyye, *el-Muharrar ve’l veciz*, 5/479.

²⁸² İbnü’l Cevzî, *Zâdü’l mesir fi ilmi Tefsir*, 4/443.

²⁸³ Razî, *Mefâtihi’l gayb*, 31/154.

olduğuna dair görüşlerinin reddine yöneliktir.²⁸⁴ Görüldüğü gibi tefsir kaynaklarının çoğu bu ayette geçen فَكَّرَمَهُ وَأَكْرَمَنَ sözcüklerine benzer yaklaşımı göstermişlerdir; فَكَّرَمَهُ sözcüğü “iẖsan ve ikram”manasına yorumlarken, أَكْرَمَنَ sözcüğüne “değer ve şeref” mansını vermişlerdir. Şimdi bu ayetin Türkçe meallerdeki çevirilerine bakalım:

Diyanet İşleri : İnsan ise; Rabbi onu deneyip de kendisine *ikramda* bulunduğunda, ona bol bol nimetler verdiğinde, “*Rabbim bana ikram etti*” der.

Ali Bulaç: Fakat insan; ne zaman Rabbi kendisini bir denemeden geçirse, ona bir *keremde* bulunsa, nimetler verse: ‘*Rabbim bana ikram etti*’ der.

Elmalılı Hamdi Yazır: Ama insan, her ne zaman Rabbi onu sınyayıp da *ikramda* bulunur, nimet verirse, “*Rabbim bana ikram etti.*” der.

Mehmet Çakır: İnsanoğlu hep böyledir. Eğer Allah, deneme sadedinde kendisine biraz değer vermiş ise, “Rabb'im yüzüme baktı” der.

Mehmet Okuyan: İnsana gelince, Rabbi kendisini imtihan edip ona *ikramda* bulunduğunda ve bol nimet verdiğinde “*Rabbim bana ikram etti.*” der.

Muhammed Esed : İnsana gelince, ne zaman Rabbin onu, cömertliğiyle ve hoşnut olacağı bir hayat bağışlamakla denese, “*Rabbim, bana karşı ne kadar cömertmiş!*” der.

Süleyman Ateş: Fakat insan öyledir; Rabbi ne zaman kendisini sınyayıp ona *ikramda* bulunur, ona ni'met verirse: “*Rabbim bana ikram etti*” der.

Yaşar Nuri Öztürk: İnsan böyledir; Rabbi kendisini deneyip de ona cömert davranır, nimet yağdırırsa: “*Rabbim bana ikramda bulundu!*” der.

Mustafa İslamoğlu: Ve insana gelince... Ne zaman Rabbi onu (varlıkla) sınyayıp ona *ikram* edecek ve nimetlere gark edecek olsa, hemen (Allah'ın kendisini desteklediğini düşünerek) “*Rabbim bana ikram etti*” der.

Yukarıda verilen meallerden sadece Mehmet Çakır'ın, mealı bu iki kelimeye “değer” ve “onurlandırmak” anlamını vermiş, diğer bütün mealler her iki sözcüğe de “iẖsan ve ikram” anlamını verdikleri anlaşılmaktadır. İşin doğrusu ne Mehmet Çakır'ınne de diğer mealcıların tamda dedikleri gibi değildir. Çünkü birinci sözcük

²⁸⁴ Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l muhit fi't Tefsir*, 10/473.

“ihsan ve ikram”, ikincisi ise “şeref ve yüce makam” anlamındadır. Bütün tefsir kaynaklarının söyledikleri de bu yöndedir. Çünkü her iki sözcüğün anlamı diğerinden farklıdır ve bunun nedeni, yukarıda bahsettiğimiz ayetin yanlış inancı reddetmek üzere nazil olması ve hakkında nazil olduğu nakledilen Ümeyye b. Halef’in “Allah benim onurum için bana bu zenginliği verdi” sözüdür. Böylece ayetin tefsirinde nüzul sebebinin önemi ve ayetin nazil olduğu toplumsal gerçeği bilmenin gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Bu yaklaşımla, bir müfessirin kelimelerin Kur’ân lügatindeki tefsirini ortaya koyarken doğru ve isabetli sonuçlar vereceğine inanılmaktadır.

Mustafa İslamoğlu, (Allah'ın kendisinden dolayı) derken diğer mütercimlerin ifadelerinde görmediğimiz bir inceliğe dikkat çekmiş: Anlamı: "Allah'ın ortaya koyduğu hidayet yolundan çıkan ahmak insan, Yüce Allah'ın kendisine bir ikramda bulunmasıyla onu onurlandırıldığını vehme eder ve bu nimetin, Onun Allah katındaki yüceliği ve mertebesi için olduğu yanılgısına düşer. Bu yorum klasik tefsir kaynaklarında yer alan bilgi ile örtüşmesi bakımından değerli olduğu düşünülmektedir.

Örnek:3

اِقْرَأْ وَرَبُّكَ الْأَكْرَمُ “Oku. Rabbin sonsuz ikram sahibidir.”²⁸⁵Bu ayette yer alan الْأَكْرَمُ sözcüğünü tefsir kaynaklarında şu şekilde yorumlanmıştır:

Mukatil: Bu ayetin tefsirinde yer alan الْأَكْرَمُ sözcüğünü hakkında şunları kaydetmiştir: Bu sözcük sonrasındaki ifadeler onu tefsir etmektedir. الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ عَلَّمَ “O, kalemle yazmayı öğretendir, insana bilmediğini öğretendir.”²⁸⁶yani şu demek isteniyor. Rabbin kullarına karşı kerimdir/cömerttir, bilmedikleri kalmele yazmayı öğrettiği gibi hayata dair bilmedikleri birçok şeyi de öğretmiştir.²⁸⁷

Maturidî: Allah(c.c.) burada الْأَكْرَمُ kelimesini zikretmesi, Peygamber’e (a.s.), Allah'ın kendisini seçmesini, onu risaletine mazhar kılmasını ve Ona Kuran'ı öğretmesini Onun lütuf ve ihsanından olduğuna işaret etmek içindir. Çünkü الْأَكْرَمُ sözcüğü kerem sözcüğünün ifade ettiği cömertliklerin tamamını ifade etmektedir.²⁸⁸

²⁸⁵ el-Alak, 96/3.

²⁸⁶ el-Alak, 96/4,5.

²⁸⁷ Mukatil, *Tefsirü Mukatil b. Süleyman*, 3/501

²⁸⁸ Maturidî, *Tevilatu ehli's Sunne*, 10/578

Semerkindî: الأكرم sözcüğünün birkaç anlam geldiğini ifade ederek şunları kaydetmiştir: Okuyacak durumda değilsen bile, Oku ya Muhammed, Rabbin sana yardım edecektir. Rabbin cömerttir. Kullarını günahlarını affedendir. Veya dilediğine islam'ı ihsan edendir.²⁸⁹ Görüldüğü gibi, Semerkindî'nin zikrettiği bütün anlamlar, Allah'ın kuluna yardım etmesi veya günahlarını bağışlaması veya İslam'a hidayet etmesi için lütuf, ihsan ve diğerlerine karşı lütuf anlamına gelen bir manaya işaret etmektedir.²⁹⁰

Maverdî: الأكرم Cömert anlamına gelir ve şu manya gelmesi muhtemeldir: çok cömert olan Rabbinin adıyla oku. Çünkü önceki ayetlerde nimetlerin zikredilmesi, cömertliğine işaret etmektedir. Kulun başkasına ibadet ettiği halde Onun rızkını vermesi cömertliğine işaret etmektedir.²⁹¹

İbn Abbas, Bagavî ve Kurtubî: وَرَبُّكَ الْأَكْرَمُ ayetini, Kullarının cezasını acele vermeyip Onların cehaletlerine sabrederek hoşgörü gösterendir.²⁹² şeklinde tefsir etmişlerdir.

Zemahşerî: لَأَكْرَمُ her türlü cömertliğe karşı cömertliğini artırmada kemâl sahibi olan, kullarına sayısız nimetler bahşeden, onlara karşı hoşgörülü olup inkârlarına, nimetlerini inkârlarına ve işlediklerigünahlara rağmen onları cezalandırmada acele etmeyen, ve büyük günahlar işledikten sonra tövbelerini kabul eden ve onları bağışlayandır. Sonra, cömertliğinin ötesinde bir cömertliğini olmadığını “O, kalemle yazmayı öğretendir, insana bilmediğini öğretendir.” diyerek ifade etmiştir. Bununla cömertliğinin mükemmelliğini göstermiş ve içerdiği büyük faydalardan dolayı yazı ilminin faziletini uyarmıştır.²⁹³

Şe'râvî: Ayetin “الأكرم” şeklinde zikredilmiş olmasında, ilahî öğreti bağlamında ince bir işaret vardır. Yani sıfat olarak kullanılan k-r-mkökünün iki türevi vardır. Bunlar أكرم كريم “cömert ve en cömert”, yani burada كريم “kerim” yerine أكرم “en cömert” kullanılması, Sanki Cenab-ı Hak, Peygamber'e şöyle diyor: Sen (ey Muhammed)(a.s.) Bir insandan bir şeyi öğrendiğin zaman, bu, Allah'ın cömertliğini gösteriyor. Çünkü senin gibi insan aracılığıyla sana öğrenmeyi O kolaylaştırmıştır.

²⁸⁹ Semerkindî, *Bahru'l ulûm*, 3/574.

²⁹⁰ Maverdî, *Tefsirü'l Maverdî*, 6/305.

²⁹¹ İbn Abbas, *Tenvirü'l mikbâs min tefsir İbn Abbas*, 515; Bagavî, *Me'âlimü't Tenzil fi Tefsiri'l Kur'ân*, 5/281.

²⁹² Kurtubî, *el-Cami li Ahkâm* 21 Kurân, 20/119.

²⁹³ Zemahşerî, *el-Keşşaf*, 4/776.

Ama eğer Sana öğretecek olan bizzat Allah ise, o zaman bu Allah'ın en büyük cömertliğidir. Çünkü Rabbin, Sena bir şeyi öğretmek için Seni yüksek bir dereceye yükseltmiştir. Bu da Onun bol cömertliğidir.²⁹⁴

Şimdi Türkçe meallerin bu ayete dair yaptıkları tercümeleri verelim:

Diyanet İşleri : Oku! Senin Rabbin *en cömert* olandır.

Elmalılı Hamdi Yazır : Oku! Rabbin *sonsuz kerem* sahibidir.

Mehmet Çakır: Oku da Rabb'inin *iyiliklerini* düşün.

Mehmet Okuyan: Oku! Rabbin *en cömert* olandır.

Muhammed Esed: Oku, çünkü Rabbin *Sonsuz Kerem* Sahibidir,

Mustafa İslamoğlu: Oku! Zira Rabbin *sonsuz kerem* sahibidir.

Süleyman Ateş: Oku, Rabbin *en büyük kerem* sahibidir.

Yaşar Nuri Öztürk: Oku! Rabbin Ekrem'dir/en büyük *cömertliğin* sahibidir.

Ali Bulaç: Oku, Rabbin *en büyük kerem* sahibidir.

Görüldüğü gibi tefsir kaynaklarının ayette yer alan الأكرم “En Cömert” sözcüğüne ilişkin yorumları ile meallerdeki الأكرم “En Cömert” tercümeleri arasında bir mutabakat vardır.

Tefsir kaynakları her ne kadar söz konusu kelimeyi, fazilet, ihsan ve lütufta bulunmak gibi bir takım ifadelerle yorumlasalar, ancak tamamı bir manada bulubilecek mahiyettedir.

2.2.4. Kur’ân’da k-r-m Kökünün Nefsi Kötülüklerden Koruma Anlamında Kullanılması

Yapılan araştırmaya göre, Furkan Suresinin 72. Ayetinde yer alan كراماً "kirama" formunun dışında “*nefsi kötülüklerden korumak*” anlamında "k-r-m" kökünün Kuran'da başka bir türevi bulunmamaktadır. Buradan, Kuran'daki "k-r-m" kökü,

²⁹⁴ eş-Şe‘râvî Muhammed Mutevelli, *Tefsir eş-Şa‘râvî, el-Mektebetü eş-Şamile*, 1/42.

sadece كِرَامٌ "kiram" şeklinde ise “*nefsi kötülüklerden korumak* anlamı ile gelir ve bunda başka bir şekil olmadığı anlaşılmaktadır.

İslam öncesi ya da İslami dönem şiirine ya da eski ve modern sözlüklerdeki kitaplara bakıldığında, “*nefsi kötülüklerden korumak* anlamının yaygın olarak kullanıldığını, ancak bu kök Kurân lügatına girdiğinde bu anlamın zayıfladığını ve daraltıldığını görülmektedir. Çünkü genel kabul açısından sadece bir veya bazı müfessirlere göre iki ayette zikredilmiştir.

Örnek:1

وَالَّذِينَ لَا يَشْهَدُونَ الزُّورَ وَإِذَا مَرُّوا بِاللَّغْوِ مَرُّوا كِرَامًا

“(O kullar), yalan yere şahitlik etmezler, boş sözlerle karşılaştıklarında vakar ile (oradan) geçip giderler.”²⁹⁵ Bu ayette yer alan كِرَامًا sözcüğüne ilişkin müfessirlerin görüşlerini şu şekilde vermek mümkündür:

İbn Abbas, Mukatil ve İbn Ebî Hatim: Bu üç müfessir tefsirlerinde bu ayetteki كِرَامًا sözcüğünün tefsirine dair şunları ifade etmişlerdir: معرضين عن اللغو “saçmalıklardan yüz çevirirler.” Ayette yer alan اللغو sözcüğünden kastedilen boş konuşma ve Mekke müşriklerinin İslam'a giren müminlere yaptıkları eziyet ve hakaretler olduğunu belirtmişlerdir. Yüz çevirmekten maksat ise, onları incitenlerin seviyesine inmemek, onların diliyle muhatap olmamaktır ki bu, insanın kendini dünyevî şeylerden koruduğu yollardan biridir.²⁹⁶

Taberi: Bu ayette yer alan كِرَامًا sözcüğünün tefsiri bağlamında birkaç vecih olduğunu ifade ederek şöyle sıralamıştır:

1-Nefsi saçmalık ve kötülüklerden korumak.

2- Saçmalıkların bulunduğu yerlerden geçerken orada gerçekleşen şeye göre davranırlardır: Mesela orada şarkı söyleniyorsa, onu duymamazlıktan gelerek geçerlerdi. Eğer orada çirkin söz konuşuluyor ise, ondan yüz çevirerek ve bağışlayarak, eğer yapılan kötülük sözle değişebilen bir şey ise, ondan sakındırıp

²⁹⁵ el-Furkan, 25/72.

²⁹⁶ İbn Abbas, *Tenvirü'l mikbâs*, 515; Mukatil, *Tefsirü Mukatil b. Süleyman*, 2/392; İbn Ebî Hatim, *Tefsirü'l Kurâni'l Azim*, 8/2740.

değiştirirler. Ve eğer orada, bir kavmin yolu kesilip malları gaspediliyorsa onları kılıçla vurarak savaşırlardı.

3-İbn Mesud'un saçmalıkları olduğu bir yerden hızlıca geçmiş, bunu üzerine Peygamber (a.s.), *إِنْ أَصْبَحَ ابْنُ مَسْعُودٍ لَكْرِيماً* “kuşkusuz *İbn Mesud yüz çevirendir*.”²⁹⁷ Taberî'nin yukarıda nakledilen sözlerinden ayette yer alan *كراماً* sözcüğün “nefsi kötülerden korumak” anlamında olduğu görüşü teyit etmektedir. Çünkü Peygamber'in, (a.s.) İbn Mesud'un saçmalık ve kötülüğün yapıldığı yerden hızlıca geçmesine atfen *إِنَّهُ كَرِيمٌ* “O, yüz çevirendir.” ifadesi sözcüğün bu anlamda olduğuna işaret etketedir.

Maturidî: Bu ayetin tefsirinde: Onlar münker ve kötülükleri değiştirebilecek kudrete sahip olduklarında onu değiştirir ve yollarına devam ederlerdi. Onu değiştirecek güçleri yoksa kendilerini ondan uzak tutarak ve yüz çevirerek yollarına devam ederlerdi.²⁹⁸

İbn Atiyye, ve Neseî: Ayetin tefsirinde: *كراماً* sözcüğünü, hayâ içinde kötülüklerden uzak durarak nefislerini o pisliklerden muhafaza eder ve ondan uzak durmaya gayret ederlerdi. Şeklinde tefsir etmiş yukarıda verilen İbn Mesud'adair hadisi zikretmişlerdir.²⁹⁹

Ebû Hayyân: Ayetin tefsirinde şunları kaydetmiştir: Kötülükleri işleyenleri gördüklerinde kerndilerini ondan muhafaza etmek için orada durmayarak ve onlarla konuşmaya dalmayarak onlardan uüz çevirirlerdi.³⁰⁰

Ebüssuûd: Yani yüz çevirirnefislerini korur ve onlarla muhabbet etmezler. Bu kapsamda çirkinliklerden yüz çevirir, günahlarad uzak durur ve müstehcen şeyleri dile getirmezlerdi.³⁰¹ Türkçe meallerde eyette geçen bu söcüğü şöyle çevirmişlerdir.

Diyanet İşleri: Onlar, yalana şahitlik etmeyen, faydasız boş bir şeyle karşılaştıkları zaman, vakar ve hoşgörü ile *geçip gidenlerdir*.

Elmalılı Hamdi Yazır: Ve onlar ki, yalan şahitlik etmezler, boş bir şeye rastladıkları zaman vakar ile (oradan) *geçip giderler*.

²⁹⁷ Taberî, *Cami 'ü'l beyân fî Te'vili'l Kurân*, 19/316.

²⁹⁸ İbn Atiyye, *el-Muharrar ve'l veciz*, 4/222.

²⁹⁹ Neseî, *Tefsirü'n Neseî*, 2/551

³⁰⁰ Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l muhit fî't Tefsir*, 8/132.

³⁰¹ Ebüssuûd, *Tefsiru Ebi's Suud -İrşadü'l Akli's-Selim*, 4/252.

Mehmet Çakır: Bu gibiler, yalancı şahitlik yapmazlar, Nahoş bir durumla karşılaştıklarında *saygınlıklarını korurlar*.

Mehmet Okuyan: (Rahmân'ın kulları), yalana şahitlik etmez; boş şeylerle karşılaştıklarında onurlu bir şekilde *geçip giderler*.

Muhammed Esed: Onlar ki, yalan ve asılsız olandan yana şehadet etmezler; boş ve anlamsız şeylerle [uğraşan kimselere] rastladıkları zaman yanlarından vakarla *geçip giderler*.

Mustafa İslamoğlu: Yine onlar ki: yalan ve sahte olandan yana şahitlik etmezler; yararsız ve anlamsız olan şeylerle karşılaştıklarında da vakarla *geçip giderler*.

Süleyman Ateş: Onlar yalan ve boş sözün yanında bulunmazlar, boş söze rastladıklarında vekar ile (oradan) *geçip giderler*.

Yaşar Nuri Öztürk: Onlar yalana tanıklık etmezler/yalan söze kulak vermezler. Boş lakırdıya rastladıklarında soylu bir tavırla *geçip giderler*.

Açıkça görüldüğü gibi, meallerde -biri hariç hepsinde- ayette geçen كراماً kelimesinin anlamını, “*onurlu geçip giderler*.” Şeklinde vermişlerdir. Bu anlam tefsir kaynaklarında verilen anlam ile örtüştüğü bu nedenle doğru bir tercüme olduğu düşünülmektedir.

Değerlendirme:

Bu çalışmanı neticesinde, Kur’ân dünyasında yer alan k-r-m- kökünün türevlerinin anlamlarıyla ilgili olarak, bu kökün Kur’ân kullanımında büyük önem taşıdığını görülmüştür. Bu kapsamda İslam öncesi ve İslami dönem şiirinde k-r-mkökünün türevlerinin kullanıldığı anlamlara bakıldığında, başlangıçta söz konusu kökün anlam daralması yaşadığını gibi bir intiba edinilmektedir. Ancak dikkatlice bakıldığında durumun böyle olmadığı ortaya çıkmaktadır. Çünkü bu kök sözcüğün türevleri gerek İslam öncesi şiirinde gerekse İslami dönem şiirinde kökün kullanıldığı birçok anlamlarla Kur’ân dünyasında da zikredilmiştir. Böylece kök sözcüğün esas anlam olarak “*değer ve şeref*” anlamını ifade ederken yanı sıra “*nefsi kötülüklerden korumak, misafiri onurlandırmak, başkasına ihsan ve ikram etmek, cömerlik yapmak ve yüz çevirmek*” gibi yan anlamlarda da kullanılmıştır. Ancak bu sözcük Kurân’ı

Kerimde savaşın zorlukları, gerdanlık, üzüm, şarap ve ölümlerin defnedilmesi gibi anlamlarda zikredilmemiştir. Ancak Kur'ân, bu sözcük için kaybedilen anlamlardan daha önemli ve daha dikkat çekici yeni bir hususu eklemiştir. Başka bir ifadeyle: Kurân, k-r-m kökünün türevlerini dört genel anlamda kullanmış, ancak bu anlamlar, on bir alana ulaşan farklı alanlarda kullanılmasını sağlamıştır. Bu nedenle söz konusu sözcük Kurân'da fonksiyonel sözcüklerden biri olmuştur. Sözcüğün bu işlevselliğini şu şekilde vermek mümkündür:

Mekkî ve Medîne âyetlerinde kökün türevlerinin geçtiği üç anlam şunlardır: 1- Değer/şeref ve yüce makam 2-güzel şey 3- ihsan ve ikram. Mekki surelere has olan 4. mana ise, nefsi kötü şeylerden korumak'tır. Ayrıca, Kur'ân-ı Kerim'de kökün kullanımının bir alanla sınırlı olmadığını, sözcüğün on bir alana yönelik kullanıldığını görüyoruz.³⁰² Böylece k-r-m kökünün önemi, Kuran'da geçen çeşitli türevlerde ve anlam kullanımlarında, yirmi dokuz sûrede, kırk altı ayetinde, kırk yedi defa kullanılmasıyla ortaya çıkmıştır.

2.3. Kur'ân'da k-r-m kökünün semantik anlamı bağlamında eş ve zıt anlamlı sözcükler

Kurân'da yer alan k-r-m kökünün anlam ağına giren ve bunu zıttını ifade eden bir takım sözcükler mevcuttur. Bu başlıkta bu her iki alana dair arşatımlarını ortaya koyduğu bilgiler aktarılmıştır.

2.3.1. Kurân'da k-r-m Kökünün anlam ağına giren sözcükler ve anlam ilişkisi

Kur'ân-ı Kerim'de k-r-m köküne yakın anlam taşıyan kökler vardır ve bunların etimolojik yapısı k-r-m kökünün etimolojisinden tamamen farklı olduğu halde anlamca yakın bir mana ifade etmektedirler. Bu durum Arap dilinin zenginliğini göstermektedir. Çalışmamızda bu köklerin dilbilimsel olarak tanımlamaktan ve daha sonra bunların Kur'ân-ı Kerim'in lügatında nasıl kullanıldığından bahsetmenin faydalı olacağına inanıyoruz. Çünkü bu, k-r-m çalışmanı temel konusu olan söz konusu kökün

³⁰² Bu alanları şöyle sıralamak mümkündür: 1-Allah'a sıfat: er-Rahman, 27, 78; el-İnfitar, 6; el-Alak, 3. 2-Kurâna sıfat: el-Vakıa, 77; Abese, 13. 3- İnsana sıfat: ed-Duhan, 17,49, el-Hakka, 19,40, el-İsara, 62,70, el-Hac, 18, el-Hucurat,13, el-Furkan, 72, Yasin, 27, es-Saffat, 42, el-Maari, 35, el-Fecir, 15,17. 4-Meleklere sıfat: el-Enbiya, 26, Abese, 16, el-İnfitar, 11, Yusuf, 31, ez-Zariyat, 24. 5-Kitaba sıfat: en-Neml, 29. 6- Makam ve yere sıfat: en-Nisa, 31, eş-Şuara, 58, ed-Duhan, 26, Yusuf, 21. 7- söze sıfat: el-İsra, 23. 8-Arşa sıfat: el-Müminun, 116. 9-Ziraata sıfat: eş-Şuara, 7, Lokman, 10. 10-Cehennem ehlinin içeceğine sıfat: el-Vakıa, 44. 11-Takva sahiplerine verilecek olan mükâfata sıfat: el-Ahzab, 44, Yasin, 11, el-Hadid, 11,18, el-Enfal, 4,74, el-Hac, 50, en-Nur,26,Sebe, 4, el-Ahzab, 31.

daha doğru anlaşılmasına vesile olacaktır. Bu kökün anlam ağına giren sözcükleri şu şekilde vermek mümkündür.

2.3.1.1. Tesbih

Bu sözcük sarf bablarının sülasi mezidin tefil veziniden mastar olup, tenzih anklamındadır: *أَسْبَحْتُ اللَّهَ تَسْبِيحاً أَيَّ نَرَهُنَّه تَنْزِيهاً* “Allah’ı *tesbih ettim*” yani *Onu tenzih ettim*” anlamındadır.³⁰³ Bu kelime, Kuran’da, kulun Rabbini tesbih etmesi, yani Allah’ı tesbih etmesi anlamında zikredildiği gibi, Cenâb-ı Hakk’ın kâfirlerin Ona şerik koşmalarından münezzeh olduğunu ifade eder. Yanı sıra kulun Allah’ı zikretmesi anlamına gelmektedir. Böylece sözcüğün *tenzih ve yücelik olan* esas anlamı, ululuk ve yücelik bakımından *k-r-m* kökünün anlamına yakındır. Ancak *k-r-m* kökü hem Allah ve yaratılmışlar için kullanılırken bu sözcüğün ifade ettiği yücelik, sadece Allah’ın zatına matuftur. Bu bağlamda *s-b-h* kökünün anlamını daha iyi anlamamıza yardımcı olabilecek bir ayeti ele alıp *s-b-h* ile *k-r-m* sözcükleri arasında anlam ilişkisini açıklamaya çalışalım:

وَذَا النُّونِ إِذْ ذَهَبَ مُغَاضِبًا فَظَنَّ أَنْ لَنْ نَقْدِرَ عَلَيْهِ فَنَادَى فِي الظُّلُمَاتِ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ سُبْحَانَكَ إِنِّي كُنْتُ مِنَ الظَّالِمِينَ

“Zünnûn’u da (Yunus’u da zikret). O öfkeli bir halde geçip gitmişti; bizim kendisini asla sıkıştırmayacağımızı zannetmişti. Nihayet karanlıklar içinde: Senden başka hiçbir tanrı yoktur. Seni tenzih ederim. Gerçekten ben zalimlerden oldum!” diye niyaz etti.

³⁰⁴ Yunus’un *سبحانك* “Seni tesbih ederim” demesi, Yunus’un, Rabbini tevhid edip kâfirlerin hakkında söylenenlerden onu tenzih ederek yüceltikten-kıymet etfedip-, sonra günahını itiraf ettiğini ve *إِنِّي كُنْتُ مِنَ الظَّالِمِينَ* “Ben zalimlerden dim” dediğini göstermektedir. Görüldüğü gibi tesbih sözcüğünün bu ayette ifade ettiği anlam, *k-r-m* kökünün esas anlamına yakın bir anlama sahip kelimeler arasında yer almaktadır. Yanı sıra bu kelime, *k-r-m* kökünün ek anlamlarından biriyle de bir ilişkisi vardır. Çünkü Allah’ı noksanlıklardan tenzih etmek manasındaki “tesbih” sözcüğü, *k-r-m* kökünün “nefsi kötülüklerden korumak” yan anlamına da yakın bir anlam ortaya koymaktadır. Sonuç itibarıyla “tesbih” sözcüğü, *k-r-m* sözcüğünü anlam ağına giren sözcüklerden biri olduğu anlaşılmaktadır.

³⁰³ Ezherî, *Tehzibu’l-luğa*, 4/196; Cevherî, *Tâcu’l-luğa*, 1/372.

³⁰⁴ el-Enbiya, 21/87.

2.3.1.2. Fazilet/ Fadıl

Sarf bablarından birinci ve beşinci vcezinlerinde kullanılan bu sözcük, lügatte bir şeyde artışı ifade etmektedir. Aynı şekilde “fazilet” erdemlilikte yüksek derece anlamına gelmektedir.³⁰⁵ Bu kök, Kuran'da “bir şeyi diğerine tercih etmek”, “ilâhî lütuf” ve “güzel yaşamak” gibi pek çok anlamda zikredilmiştir. Araştırmamızla ilgili kök sözcükle olan anlam ilişkisi ise, “bir şeyi diğerine tercih etme” anlamıdır ki, tercih edilen şey “değer ve kıymet” olduğu için tercih edilmesidir. Böylece f-d-l kökü Kur’ân’ı Kerim’de birkaç ayette kullanılmıştır. Bu kullanıma şu ayeti örnek vermek mümkündür:

لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ غَيْرُ أُولِي الضَّرَرِ وَالْمُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فَضَّلَ اللَّهُ الْمُجَاهِدِينَ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ عَلَى الْقَاعِدِينَ دَرَجَةً وَكُلًّا وَعَدَ اللَّهُ الْحُسْنَىٰ وَفَضَّلَ اللَّهُ الْمُجَاهِدِينَ عَلَى الْقَاعِدِينَ أَجْرًا عَظِيمًا

“Müminlerden -özür sahibi olanlar dışında- oturanlarla malları ve canlarıyla Allah yolunda cihad edenler bir olmaz. Allah, malları ve canları ile cihad edenleri, derece bakımından oturanlardan üstün kıldı. Gerçi Allah hepsine de güzellik (cennet) vadetmiştir; ama mücahidleri, oturanlardan çok büyük bir ecirle üstün kılmıştır.”³⁰⁶

Bu ayetin tefsirinde Mukatil: “Allah’ın lütfu” ifadesi, Allah’ın cennetteki faziletleri anlamına gelir, bu faziletler, yetmiş derece olup her iki derece arası yetmiş yıllık bir yolculuktur.³⁰⁷ er-Raz: Allah’ın “Allah, mücahidleri oturanlara üstün kıldı.” sözü şu anlama gelir: Cihat eden, Cenab-ı Hakk’ın katında bu büyük mertebeye ulaşmıştır.³⁰⁸

وَلَقَدْ آتَيْنَا دَاوُدَ مِنَّا فَضْلًا يَا جِبَالُ أَوِّبِي مَعَهُ وَالطَّيْرَ وَآلْنَا لَهُ الْحَدِيدَ

“Andolsun, Davud’a tarafımızdan bir üstünlük verdik. “Ey dağlar ve kuşlar! Onunla beraber tesbih edin” dedik. Ona demiri yumuşattık.”³⁰⁹ Mukatil, Semerkandi ve İbnü'l-Cevzi: “الفضل” fadıl”dan kastedilenin nübüvvet olduğu noktasına ittifak etmişlerdir. Bu nedenle, buradaki makam Davut(a.s.) için bir onur ve saygınlık makamıdır.³¹⁰

³⁰⁵ İbn Fâris, *Mu‘cemu mekâyisi l-luga*. 4/508; Cevherî, *Tâcu l-luğa*, 1/372.

³⁰⁶ en-Nisa 4/95.

³⁰⁷ Mukatil, *Tefsirü Mukatil b. Süleyman*, 1/251.

³⁰⁸ Razî, *Mefâtihü l-gayb*, 11/6.

³⁰⁹ Sebe, 34/41.

³¹⁰ Mukatil, *Tefsirü Mukatil b. Süleyman*, 3/60; Semerkandî *Bahrü l-Ulûm*, 3/76; İbnü'l Cevzî *Zadü l-Mesir fi İlmi't tefsir*, 3/491.

2.3.1.3. İzzet

Kur'ân'da birçok yerde zikredilen bu kök, sözlükte eziyetten sakınma gücüne sahip olan ve ona eziyet verilemeyen galebe edilmeyen anlamındadır.³¹¹ Bu anlamıyla bu kök sözcük k-r-m kökü ile anlam ilişkisine sahiptir. Bu iki kök arasındaki anlam ilişkisini için şuayeti verelim: *ذُقْ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْكَرِيمُ*: “*Tat bakalım. Hani sen kendince üstündün, şerefliydin!*”³¹² Görüldüğü gibi burada Allah, Kıyamet Günü kâfirlere: “*Bugün bu rezilliği tadın, çünkü siz aziz ve cömert olduğunuzu iddia ediyordunuz*” diyecektir.

Tabari: “Aziz” sıfatına karşı “zelil” “aşağılanmış” sıfatını kullanmıştır, tıpkı *الكريم* “cömert”e karşı “aşağılanmış” sıfatını kullandığı gibi.³¹³ Buna dayanarak, ‘a-z-z kökü ile k-r-m arasında anlam ilişkisi olduğunu söylemek mümkündür.

2.3.1.4. Ref/Ref‘et

Sarf bablarının sülasi mücerredin üçüncü vezninde kullanılan bu kalıb, sözlükte maddi veya manevi alçalmanın zıttı olan yükseltmektir.³¹⁴ Bu kökün türevleri Kur'ân-ı Kerim'de yirmi dokuz defa zikredilmiştir ve bunların “değer/şeref” da dâhil olmak üzere birçok anlamı vardır.

Bu nkapsamda k-r-m kökü ile ilgili olan örneğe gelince, r-f-a‘ kökünün bir şeyin şerefini ifade etmek için kullanıldığı için şu ayeti vermek mümkündür.

وَلَوْلَاكَ حُجَّتُنَا آتَيْنَاهَا إِبْرَاهِيمَ عَلَىٰ قَوْمِهِ نَرْفَعُ دَرَجَاتٍ مِّنْ نَّشَأٍ إِنَّ رَبَّكَ حَكِيمٌ عَلِيمٌ

“İşte bu, kavmine karşı İbrahim'e verdiğimiz delillerimizdir. Biz dilediğimiz kimselerin derecelerini yükseltiriz. Şüphesiz ki senin Rabbin hikmet sahibidir, hakkıyla bilendir.”³¹⁵ Taberi: Bu ayet, İbrahim'in kavmine üstün tutulduğu ve Onun hem dünya hem de ahirette onlardan şerefli kılındığını ifade etmektedir. Zemahşerî ve Razi, *فَرْفَعُ* ifadesinden maksadın İbrahim'i ilim, hikmet veya nübüvvet makamı ile şereflelendirmek olduğunu ifade etmişlerdir.³¹⁶

³¹¹ Ebû Hilal el-Askerî, *el-Furuk el-Lügaviye*, 1/110.

³¹² ed-Duhan, 49.

³¹³ Taberî, *Cami'ü'l beyan fi Te'vili'l Kurân*, 22/49.

³¹⁴ Zebidî, *Tacü'l Urus min Cevahiri'l Kamus*, 21/104.

³¹⁵ el-Enam, 6/83.

³¹⁶ Taberî, *Cami'ü'l beyan fi Te'vili'l Kurân*, 11/506; Zemahşeri, *el-Keşşaf*, 2/43; Razi *Mefatihü'l Gayb*, 13/51.

2.3.1.5. el-Mecd(Şeref ve Onur)

Sarf bablarının sülasi mücerredin üçüncü vezninden gelen الْمَجْد lügatte şeref ve değer anlamındadır.³¹⁷ Kur'ân'da dört defa geçen bu kök sözcüğün türevleri, iki defa Allah'ın (c.c.) sıfatı iki defa da Kur'ân'ı Kerime sıfata olarak zikredilmiştir. *بل هو قرآنٌ مجيدٌ* “*Hakikatte o (yalanladıkları) şerefli Kur'ân'dır.*”³¹⁸ Yani değeri yüksek bir kelimedir.³¹⁹ Bu kök sözcüğün yer aldığı ayetler ve müfessirlerin görüşleri şu şekilde vermek mümkündür:

ذُو الْعَرْشِ الْمَجِيدُ “*O(Allah) değerli arşın sahibidir.*”³²⁰ Mukatil, Taberî ve Semerkandî: Ayette yer alan الْمَجِيد sözcüğünün değerli ve aşkın mansında tefsir etmişlerdir.³²¹

قَالُوا أَتَعْجَبِينَ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ رَحْمَتُ اللَّهِ وَبَرَكَاتُهُ عَلَيْكُمْ أَهْلَ الْبَيْتِ إِنَّهُ حَمِيدٌ مَجِيدٌ

“(Melekler) dediler ki: Allah'ın emrine şaşıyor musun? Ey ev halkı! Allah'ın rahmeti ve bereketleri sizin üzerinizdedir. Şüphesiz ki O, övülmeye lâyıktır, iyiliği boldur.”³²²

Razî: Ayette zikredilen الْمَجِيد sözcüğü şeref, değer ve kerem anlamında olduğunu belirtmiştir.³²³

2.3.1.6. el-‘ela /el-‘Uluv (الْعَلَاءُ - الْعُلُو)

Sülasi mücerredin birinci ve dördüncü bablarının vezninden gelen bu kalıp, yücelik ve üstün olma manasını ifade etmektedir.³²⁴ Bu sözcüğün türevleri Kur'ân'da üç fûrumda birkaç manada kullanılmıştır. Sözcüğün geçtiği ayetler ve müfessirlerin yorumları şu şekildedir:

لِّلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ مَثَلُ السَّوْءِ وَلِلَّهِ الْمَثَلُ الْأَعْلَى وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ

“*Kötü örnek, ahirete inanmayanlaradır. Allah içinse en yüce örnek vardır. O (izzet sahibi, her şeyi mağlup eden) el-Azîz, (hüküm ve hikmet sahibi olan) el-Hakîm'dir.*”³²⁵

³¹⁷ Ezherî, *Tehzîbü'l-luğa*, 10/359; Firuz Abadî, *el-Kamusü'l muhit*, 318; Cevherî, *Tâcu'l-luğa*, 1/372.

³¹⁸ el-Buruc, 21.

³¹⁹ İbn Manzur, *Lisanü'l Arab*, 3/395.

³²⁰ el-Buruc, 15.

³²¹ Mukatil, *Tefsirü Mukatil b. Süleyman*, 3/4711; Taberî, *Cami'ü'l beyan fi Te'vili'l Kurân*, 24/346; Semerkandî *Bahrü'l Ulûm*, 3/545.

³²² Hud, 73.

³²³ Razî, *Mefâtihü'l gayb*, 24/18.

³²⁴ İbn Faris, *Mu'cem makayısı'l lüğa*, 4/112; İbn Manzur, *Lisanü'l Arab*, 15/85.

³²⁵ en-Nahl, 16/60.

Maturidî ve İbn'ül Cevzî: Ayettebyer alan المثل الأعلى ifadesinden maksadın, Zat-i İlahî'nin şerik ve veled sahibi olmaktan tenzih edilmesini ifade eden yüce sıfatlardır.³²⁶

Semerkindî: Ayette geçen المثل الأعلى ifadesi kelie-i şehadetin ortaya koyduğu mefhumu ifade etmektedir.³²⁷

Yukarıda verilen müfessirlerin görüşlerinden anlaşıldığı gibi, Kur'ân-ı Kerim'de k-r-m kökünün anlamına yakın bir anlamla gelen altı kelime olduğu ve bu kelimelerin: *tesbih - fadl - şeref - izzet - yücelik* ve *el-a'la* olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum çalışmanı konusu olan k-r-m sözcüğünün anlam ağının genişliğine işaret etmektedir. Yanı sıra burada bahsi geçen kelimelerin sadece k-r-m kökünün temel anlamına yakın anlam taşıyan kelimeler olduğunu vurgulamak gerekir. Çünkü sözcüğün ek anlamlarının anlam ağına birçok anlam gışirmektedir. Ancak esas anlamın önemine binaen bu anlam ağına giren sözcükler araştırılmıştır. Sözcüğün esas ve yan anlam ağına giren sözcükleri de dikkate alındığında söz konusu sözcüğün anlam yelpazesinin oldukça geniş olduğu sonucuna varılmaktadır. Bu da sözcüğünü Kur'ân dünyasındaki önemine işarte etmektedir.

2.3.2. Kur'ân'da k-r-m Kökünün Zıt Anlamlı sözcükler

Bir kelimenin anlamını tam olarak anlaşılması bazen söz konusu kelimenin zıtlarından bahsederek daha net bir şekilde ortaya çıkarılmaktadır. Bu kapsamda yapılan araştırmada Kur'ân'ı Kerimde k-r-m kökünün dört zıt anlamlı sözcüklerin dört sözcük olduğu tespit edilmiştir. Şimdi bu zıt anlamlı sözcüklerin yer aldığı ayetler ve müfessirlerin görüşlerini verelim:

2.3.2.1. Önemsiz: el-Hûn/el-Hevân/ (الهون- الهوان)

Sülasi mücerredin üçüncü babından هَانَ يَهُونُ هُونًا أَوْ هَوَانًا şeklinde gelen bu kök, sözlükte zillet, zaaaf ve adilik anlamlarına gelmektedir.³²⁸ Bu kalıp Kur'ân'da “sekinet” ve “vekar” anlamındaki هَوْنًا³²⁹ sözcüğünden farklıdır. Söz konusu kök sözcük, Kur'ân'da daha çok مُهِين sığısıyla yirmi altı defa farklı anlamlarda zikredilmiştir. Bunlardan çoğu k-r-m kökünün zıt anlamı olan zillet, önemsiz ve adi anlamındadır.

³²⁶ Maturidî, *Tevlatu ehli's Sunne*, 6/519; İbnü'l Cevzî, *Zadü'l Mesir fi İlmi't tefsir*, 2/566.

³²⁷ Semerkandî *Bahrü'l Ulûm*, 2/278.

³²⁸ İbn Faris, *Mu'cem makayısı'l lüga*, 6/21; İbn Manzur, *Lisanü'l Arab*, 13/438.

³²⁹ el-Furkan, /63.

Şimdi sözcüğün bu anlamıyla yer aldığı ayetlerden örnekler vererek anlama dair müfessirlerin görüşlerini zikrelelim:

يَتَوَارَى مِنَ الْقَوْمِ مِنْ سُوءِ مَا بُشِّرَ بِهِ أَيُمْسِكُهُ عَلَى هُونٍ أَمْ يَدُسُّهُ فِي التُّرَابِ أَلَا سَاءَ مَا يَحْكُمُونَ

“Kendisine verilen müjdenin kötülüğünden dolayı kavminden gizlenir. Onu, aşağılık duygusu içinde yanında mı tutsun, yoksa toprağa mı gömsün! Bakın ki, verdikleri hüküm ne kadar kötüdür!”³³⁰ Yâni Cahiliye Araplardan birine, “Kız çocuğunun doğduğu haberi verildiğinde” duymuş olduğu (kendince) bu kötü haberden dolayı kavminin gözünden kaybolur ve nasıl davranacağı konusunda şaşırır kalır: O kız çocuğunun ayıbıyla yaşayacak yosa onu diri diri toprağa mı gömecek?

Maverdi: Ayette geçen هُون "Hun" sözcüğünün tefsirinde, bunun üç anlama muhtemel olduğunu ifade eder: Birincisi, keremin zıddı yani değersiz anlamındadır. İkincisi: Taberî'nin de dediği gibi, şerefın zıttı yani zilletir.³³¹ Üçüncüsü ise, sıkıntı ve meşakket anlamındadır. Yani onu sağ bırakıp onunla birlikte sıkıntı içinde yaşamasıdır.³³² مُهِين kelimesi, azaba sıfat olarak kullanıldığı bütün ayetlerde, aşağılayıcı ve alçatıcı anlamına gelmektedir. Mesela:

وَمَنْ يَعْصِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَيَتَعَدَّ حُدُودَهُ يُدْخِلْهُ نَارًا خَالِدًا فِيهَا وَلَهُ عَذَابٌ مُهِينٌ

“Kim Allah’a ve Peygamberine karşı isyan eder ve sınırlarını aşarsa Allah onu, devamlı kalacağı bir ateşe sokar ve onun için alçaltıcı bir azap vardır.”³³³ Yani küçümseyici ve alçatıcı bir azaba girecekleridir.³³⁴

2.3.2.2. Kovulmuş: el-Husu (الْحُسُو)

Saülasi mücerredin üçüncü ve dördüncü bapların vezninden gelen bu kalıp, azarlamak, kovmak ve uzaklaştırmak anlamına gelmektedir.³³⁵ Genelde lazımı olarak gelen bu bap, bazen müteaddi olarak da kullanılmaktadır.³³⁶ Bu kök sözcük Kur’ân’ı Kerimde dört defa zikredilmiştir. Sözcüğün geçtiği ayet ve müfessirlerin anlama dair yorumları şu şekildedir:

³³⁰ en-Nahl, 16/59.

³³¹ Taberî, *Cami ‘u’l beyan fi Te’vili’l Kurân*, 17/228.

³³² Maverdî, *Tefsirü’l Maverdî*, 3/194;

³³³ en-Nisa, 4/14.

³³⁴ Semerkandî *Bahrü’l Ulûm*, 2/467.

³³⁵ Halil, *Kitabü’l Ayn*, 4/288.

³³⁶ İbn Manzûr, *Lisanü’l Arab*, 1/65; Abkerî, Abdullah b. Hüseyin, *et-Tibyan fi irabi’l Kur’ân*, thk. Ali muhammed, (b.y.: İsa el-Halebi, ts.)1/73.

وَلَقَدْ عَلِمْتُمُ الَّذِينَ اعْتَدَوْا مِنْكُمْ فِي السَّبْتِ فَقُلْنَا لَهُمْ كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ

“İçinizden cumartesi günü azgınlık edip de, bu yüzden kendilerine: Aşağılık maymunlar olun! dediklerimizi elbette bilmektesiniz.”³³⁷

İbn Abbas ve Taberî: Ayette zikredilen خَاسِئِينَ ifadesi, maymunlara sıfat olup, küçümsenmiş ve hakir maymunlara dünüşün anlamını ifade etmektedir.³³⁸ Aşağılanma ve hakir olma, değerli/kerem sahibi olma sıfatına zıtlık teşkil etmektedir. Zira bir insan aynı anda hem değerli/şerefli hem de küçük hakir ve duruma düşürülemez dolayısıyla aşağılama değerli/kerem sahibi olmanın zıddıdır.

2.3.2.3. Aşağılık (الدَّئَاءُ)

Sülası mücerredin birinci babından دَنَا الرَّجُلُ دَنَاءً şeklinde gelen ve beşinci baptan da دَانُوهُ دَنَاءً فهو دَنِيٌّ vezninden gelen bu kök sözcük, hakir ve faydasız anlamlarına gelmektedir.³³⁹ Kur’ân’ı Kerimde ise ayetin bağlamına göre yakınlık,³⁴⁰ küçüklük³⁴¹ ve değersiz gibi anlamlara gelmektedir. sözcüğün çalışmamızın kök sözcüğün zıt anlamındaki kullanımına örnek ayeti ise şu şekilde vermek mümkündür:

قَالَ أَتَسْتَبْدِلُونَ الَّذِي هُوَ أَدْنَى بِالَّذِي هُوَ خَيْرٌ

“...Hayırlı olanı, şu değersiz şeyle mi değiştirmek istiyorsunuz?...”³⁴² Taberî: Ayette zikredilen أَدْنَى sözcüğünden maksat, değersiz ve kıymetsiz şeylerdir. Yani Hz. Musa, İsraoğullarına “siz bu üstün ve değerli kudret helvası ve bıldırcın kuşunun eti yerine, bu değeri ve kıymeti az olan yiyecekleri mi tercih ediyorsunuz? Diyerek onları eleştirmiştir.³⁴³

2.3.2.3. Hakir: Zillet (الذُّنُّ)

Sülası mücerredin ikin babının mudaaf vezninde gelen bu kalıp, aşağılık ve alçaklık manasına gelmektedir.³⁴⁴ Kur’ân’ı Kerimde yirmidört defa farklı anlamlarda kullanılmıştır.³⁴⁵ Ancak konumuza dair sözcüğün yer aldığı ayet ve müfessirlerin anlama ilişkin yorumlarını zikretmek istiyoruz:

³³⁷ el-Bakara, 2/65.

³³⁸ İbn Abbas, *Tenvirü’l mikbâs*, 11; Taberî, *Cami’ü’l beyan fî Te’vili’l Kurân*, 2/175.

³³⁹ Ezherî, *Tehzîbü’l-luğa*, 14/132.

³⁴⁰ el-Enfal, 42.

³⁴¹ el-Mucadele, 7.

³⁴² el-Bakara, 2/61.

³⁴³ Taberî, *Cami’ü’l beyan fî Te’vili’l Kurân*, 2/130.

³⁴⁴ İbn Manzur, *Lisanü’l Arab*, 11/256; Firuz Abadî, *el-Kamusü’l muhit*, 1001.

³⁴⁵ Ali İmran, 3/123; İsrâ, 17/24.

ارْجِعْ إِلَيْهِمْ فَلَنَأْتِيَنَّهُمْ بِجُنُودٍ لَا قِبَلَ لَهُمْ بِهَا وَلَنُخْرِجَنَّهُمْ مِنْهَا أَذِلَّةً وَهُمْ صَاغِرُونَ

“(Ey elçi!) Onlara dön; iyi bilsinler ki, kendilerine asla karşı koyamayacakları ordularla gelir, onları muhakkak surette hor ve hakir halde oradan çıkarırız!”³⁴⁶Bu ayette zikredilen أَذِلَّةً sözcüğüne dair müfessirler şu yorumlarda bulumuşlardır:

Zemahşerî: Yani Onların(israiloğulları)izzetlerinin zail olup esaret ve yurtlarından uzak yerlere sürülmeleridir.³⁴⁷

İbn Kesir: Biz Onları küçümsenmiş ve kovulmuş bir şekilde beldelerinde çıkaracağız.³⁴⁸Sözcüğün geçtiği başka bir ayette:

وَلَوْ أَنَّا أَهْلَكْنَاهُمْ بِعَذَابٍ مِّن قَبْلِهِ لَقَالُوا رَبَّنَا لَوْلَا أَرْسَلْتَ إِلَيْنَا رَسُولًا فَنَتَّبِعَ آيَاتِكَ مِن قَبْلِ أَنْ نَذِلَّ وَنَخْزَى

“Eğer biz, bundan (Kur’ân’dan) önce onları bir azapla helâk etseydik, muhakkak ki şöyle diyeceklerdi: Ya Rabbi! Ne olurdu, bize bir elçi gönderseydin de, şu aşağılığa ve rüsvaylığa düşmeden önce âyetlerine uysaydık!”³⁴⁹ Bu ayette zikredilen نَذِلَّ sözcüğüne ilişkin müfessirlerin yorumları şu şekildedir:

Taberî ve Semerkandî: Ayetteki نَذِلَّ sözcüğünden maksadın onları hakir olacakları bir azaba çarpmaktır. Buna göre ayetin anlamı şu şekildedir: Eğer biz bu Kur’ân’ı inkar eden o müşrikleri, onu indirmeden önce onlara bir azap vermiş olsaydık, kıyamet günü şöyle derlerdi: "Rabbimiz, niçin bizi (hidayete)çağırان bir peygamber göndermedin hakir ve aşağılık duruma düşmeden Ona itaat edecektik. Sonuç olarak bu ve bundan önceki ayette “zillet” sözcüğü çalımamızın konusu olan k-r-m sözcüğünün zıt anlamında kullanıldığı açıkça görülmüştür.

Böylece ikinci bölümde Kur’ân’ı Kerimde k-r-m kök sözcüğünün anlam ağına giren sözcüklerin belirlenmesinde olduğu gibi, buna zıt anlam ifade eden kelimelerin belirlenmesinde k-r-m kökünün esas anlamı baz alınmıştır. Bu kapsamda Kur’ân-ı Kerim’de k-r-m kökünün zıt anlamlısı kelime sayısının dört olduğu belirlenmiştir. Bu kelimeler: önemsiz - kovulmuş – aşağılık ve hakir anlamındaki kelimelerdir. Bu başlıkta k-r-m kökünün eş anlamlı sözcükler konusunda bahsettiğimiz gibi, zıt anlamlı kelimeler konusunda da k-r-m kökünün temel anlamının zıt anlamlı kelimeler araştırılmıştır. Çünkü

³⁴⁶ en-Neml, 27/37.

³⁴⁷ Zemahşeri, *el-Keşşaf*, 3/366.

³⁴⁸ İbn Kesir, *Tefsirü'l Kue’ânî'l Azim*, 6/172; Semerkandî *Bahrü'l Ulûm*, 2/418.

³⁴⁹ Taha, 20/134.

Çalışmanın temel konusu sözcüğün esas anlamı olduğundan dolayı bu anlam alanına veya bu anlamın dışında kalan sözcükler belişrlenmeye çalışılmıştır.

SONUÇ

Bir metni doğru bir şekilde anlamak, araştırmacının kelime ve kelimelerin anlamını bilmesini gerektirmektedir. Dilsel bir metnin kelimelerini analiz etmek ve anlamını sahih bir şekilde anlamak, Arapça öğrenmenin amaçları arasında yer alıp hatta en önemlisidir. Özellikle bu metnin kutsal alana ait olması halinde bu amacın önemini daha da artırmaktadır. Bu kapsamda Kur’ân-ı Kerim’in kelimelerinin analiz edilmesi oldukça önem arz etmektedir. Zira Kur’ân-ı Kerim, Müslümanların tabi olmaları için birtakım ilke ve prensipler ortaya koymuştur. Bu nedenle Kur’ândaki ifadelerin ne anlama geldiğini anlamak için büyük özen göstermek gerekmektedir. İlahi kelimelerin olması hasebiyle Kur’ân, dünyaya, insana, topluma ve hayata dair bir bakış açısı vermektedir. Bunu anlamak için Kur’ân’daki anahtar kelimelerin bilgisi önem arz etmektedir.

Buna dair sağlıklı bilgi edinilmesi ise bu kelimelerin geçtiği anlam sahasının belirlenmesine bağlıdır. Semantik analiz yöntemi bu konuda önemli bir yere sahiptir. Bu amaçla gerçekleşen bu çalışmada k-r-m kökünün esas anlamı araştırılmış ve sözcüğün esas olarak “*değer ve şeref*” anlamını ifade ettiği belirlenmiştir. Bu esas anlamla beraber sözcüğün eş zamanlı ve art zamanlı anlam genişlemesi yaşadığı tespit edilmiştir. Bu kapsamda yapılan çalışmada Cahiliye şiirinde tespit edilmeyen “*yardım dileyene icabet etmek*”, “*affetmek*”, “*ölüyü defnetmek*”, “*Allah yolunda şehit olmak*” ve “*bir şeyi iyi görmek*” gibi anlamlar, İslami dönemin şiirlerinde yan anlamlar olarak sözcüğe yüklendiği sonucuna varılmıştır. Yanı sıra bu yan anlamların esas anlamdan bağımsız olmadığı tespiti de yapılmıştır. Bu bakımdan, “*nefsi kötülüklerden korumak*”, “*cömertlik*”, “*ihsan ve ikram*”, “*güç ve kuvvet*”, ve “*yardım isteyen yardımına icabet etmek*” gibi anlamlara sözcüğün esas anlamı olan “*değer ve şeref*” mefhumu ile irtibatlı olduğu tespit edilmiştir.

Eski sözlüklerin kaynaklarına baktığımızda, bu kökün türevlerinin İslam öncesi şiirde geçen tüm anlamlarda kullanıldığını ve İslam şiirinde geçen üç anlam dışında tüm anlamların kullanıldığını görmekteyiz: “ölüleri defnetmek”. “Allah rızası için

şehit olmak” ve “talebe icabet etmek” gibi anlamlar bu üç anlam olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla beraber söz konusu kök sözcük İslam öncesi veya İslam şiirinde olmayan yeni anlamlar eklediği görülmüştür. Bu itibarla k-r-m kökünün İslamiyet öncesi şiirde dokuz, İslami dönem şiirinde on üç ve eski sözlüklerde yirmi bir anlama geldiği tespit edilmiştir.

Modern Arapça sözlüklerde art zamanlı anlam genişlemesinin devam ettiğini ve eski sözlüklerde olmayan “kısırak derisinin hassasiyeti ve hoş kokusu” ve “mekan adı” “olağanüstü”, “kız çocuğu”, “güzel”, “yumuşak söz”, “güzel yüz”, “Mekke-i Mükerre”, bir nevi maden”, “değerli taşlar” ve bol rızık gibi yeni anlamlar kazandığı tespit edilmiştir. Başka bir husus da bu dönemde söz konus kökün “atın derisinin ince ve hoş kokulu” olması gibi hayvana sıfat olarak kullanıldığı görülmüştür.

İkinci bölümde yapılan araştırmada ise, k-r-m kökünün Kur’ân-ı Kerim dünyasında yer almasıyla ilgilidir. Bu kapsamda yapılan araştırmada kök sözcüğün türevleri kırk altı ayette kırk yedi kez zikredilmiş ve dört genel anlamda kullanıldığı tespit edilmiştir. Mekkî ve Medenî ayetlerde üç manada zikredilmiştir. Bunlar “Şeref” yücelik” ve “ihسان ve ikram” anlamlarıdır. “nefsi kötülüklerden koruma” anlamı ise sadece Mekki ayetlerde ifade edilmiştir.

Sonuç olarak Kur’ân’da dört genel manada kullanılmış olan bu kök sözcük, farklı boyutlarıyla işlevsel bir kullanıma tabi tutularak Kur’ân’ın anahtar sözcükleri arasında yerini almıştır. Bu kapsamda bağlam etkisiyle söz konusu kelime farklı manaları ifade etme kapasitesine kavuşmuştur. Müfessirlerin Kur’ân dünyasındaki bu kök sözcüğü genelde mutabık yaklaşımlarla yorumladıkları görülmüştür. Aynı şekilde belirlenen Türkçe meallerde de aynı yaklaşımın sergilendiği gözlemlenmiştir.

KAYNAKÇA

- Abdulkâdir, Molla Huveys. *Beyânu'l-Me'ânî*. Dımaşk: Matba'atu't-terakki, 1965.
- Abdulkerim, Seber. “Semantik delâlet kavramlarının mukayesesi ve anlambilim kavramının muhtevasının tespiti”, C.Ü. *İlahiyat Fakültesi Dergisi* (2013), Cilt: XVII, Sayı: 2
- Abdülganî, Ebu'l-'Azam. *Mu'cemu'l-muğnî*. thk. Fuvâz Zekârne, 2013.
- Abîd, b. el-Ebras. *Divân*. şrh. Huseyn Nassâr, Mektebetu Mustafa el-Helebî, 1957.
- Ahmed Muhtar Ömer. *'İlmu'd-delâle*. Kahire: 'Alemlü'l-kutub, 1998.
- Ahmed Muhtar Ömer. *Mu'cemu'l-lüğeti'l-'Arabiyye el-Mu'âsire*. Kahire: 'Alemlü'l-kutub, 2008.
- Ateş, Süleyman, Kur'an-I Kerim Tefsiri, İstanbul, Milliyet, 1995; Bulaç, Ali, Kur'an-I Kerim'in Türkçe Anlamı, İstanbul, Pınar yayınları, 1983
- Bağavî, el-Huseyn b. Mesud b. Muhammed. *Maalimu et-Tenzil fî Tefsiri'l Kur'ân, Tefsiru'l Bağavî*. thk. Abdürrezzak el-Mehdî, Beyrut: Dâru ihya et-Turâsi'l Arabî,1420.
- Bakkal, Ali. (2009). *Kur'ân'ı Anlamada Siyak-Sibakın Önemi. Tarihten Günümüze Kur'ân İlimleri ve Tefsir Usulü*, ss. 11-48.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî. *Şu'abu'l-îmân*. thk. Abdulalî Abdulhamid Hâmid, Bombay: Mektebetu'r-ruşd, 2003.
- Bişr, Kemâl. *et-Tefkîru'l-lugavî beyne'l-Kadîm ve'l-hedîs*. Kahire: Dâru Garîb, 2005.
- Câhiz, Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb. *el-Beyân ve't-tebyîn*. Beyrut: Dâru ve Mektebetu'l-hilâl, 1423.
- Cârim, Alî-Mustafa Emîn. *en-Nahvu'l-vâdih*. ed-Dâru'l-Misriyyetu's-Su'udiyye li't-tibâ'a ve'n-neşr ts.

- Cerîr b. Atıyye. *Dîvân*. thk. Numan Muhammed-Emin Taha, üçüncü basım, Kahire: Dâru'l-me'ârif, ts.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd. *Tâcu'l-luğa*. Beyrut: Dâru'l-ilm li'l-melâyîn, 1987.
- Cibrân Mes'ûd. *el-Mu'cemu'r-Râid*. Dâru'l-ilm li'l-melâyîn, 1992.
- Cündî, Ali. *Târîhu'l-edebi'l-Câhilî*. Kahire: Daru't-turâs, 1991.
- Cürcânî, Ebû Bekr Abdülkâhir b. Abdirrahmân b. Muhammed. *Delâilu'l-i'câz*. thk. Mahmûd Muhammed Şakir, Kahire: Mektebetu'l-medenî, 1992.
- Çakır, Mehmet, Kur'ân-I Kerîm'in Türkçesi, İzmir, Birleşik matbaacılık, 2010
- Dabî, Ebû'l-Abbâs Mufaddal b. Muhammed b. Ya'lâ el-Kûfî, *el-Mufaddaliyyât*, Dâru'l-me'ârif, ts.
- Dakr, Abdülganî. *Mu'cemu'l-kavâ'idî'l-'Arabiyye*. el-Mektebetü's-şâmile.
- Demir, Şeyhmus. *Kuranda Zekât Kavramının Etimolojik ve Semantik Analizi*. Atatürk Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi, sayı: 28, Erzurum, 2007.
- Dinçer, Ferit. "Krm/كrm Köklü Türevlerin Sarfî Tahlili ve Anlamları". İslami İlimler Dergisi 15/1 2020.
- Dûzî, Reyhhart. *Tekmiletu'l-Me'âcimi'l-Arabiyye*. çev. Cemal el-Hayyat. Bağdat: Dâru'n-nuşûr ve's-Sakâfeti'l-'Amme, 2000.
- Ebû Hilâl el-Hasan, b. Abdillâh b. Sehl el-Askerî. *el-Furûku'l-lugavîyye*. Beyrut: Dâru'l-cîl, ts.
- Ebû Nuvâs. *Divânu Ebî Nuvâs*. eş-Şâmiletu'z-zehebîyye.
- Ebû Ubeyde, Ma'mer b. el-Musennâ et-Teymî el-Basrî. *Nekâ'idu Cerîr ve'l-Ferezdak*. thk. Muhammed İbrahim Hevr- Velîd Mahmûd Halis, Ebû Zaby: el-Mecme'u's-sekâfî, 1998.
- Ebû Zemenin, Muhammed b. Abdillâh b. İsa. *el-Murri Tefsîru'l Kur'âni'l Aziz*, thk. Ebu Abdillâh Hüseyin b. Ukâşe,-Muhammed Mustafa el-Kenz, Kahire: y.y. 1423/2002.
- Ebu'l-'Atâhiye, Ebû İshâk İsmâil b. el-Kâsım b. Süveyd. *Dîvân*. Beyrut: Dâru Beyrut li't-tibâ'a ve'n-neşr, 1986.

- Ebussuud, Muhammed b. Muhammed b. Mustafa. *İrşadu'l Akli's selim ila mezaya el-kitabi'l kerim*. Beyrut: Dâru'l ihya et-turasi'l Arabi ts.
- Ebü'l-Abbâs Abdullâh b. el-Abbâs b. Abdilmuttalib el-Kureşî, *Garîbu'l-Kur'ân fî şî'ri'l-Arab*, el-mektebetü's-şâmile.
- Ebü'l-Esved (Ebû Abbâd) 'Amr b. Külsûm b. Mâlik. *Divânu Amr b. Külsûm*. thk. Emîl Bedî' Ya'kûb, Dâru'l-kitâbi'l-Arabî, 1996.
- Efveh, Salâ'e b. 'Amr el-Evdî. *Dîvân*. nşr. Muhammed Altuncî, Beyrut: Dâru Sâdır, 1998.
- el-Ezdî, Ebü'l-Hasan Alî b. el-Hasan b. el-Hüseyn el-Hünâî. *el-Müntehab min garîbi kelâmi'l-Arab*. thk. Muhammed b. Ahmed el-Ömerî, Mekke: y.y. 1989.
- Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Kur'an-I Kerîm Ve Yüce Meâli*, thk. Mehmed Göktaş, Kayseri, Okyanus yayıncılık, 2021
- Emîl Bedî' Ya'kûb. Mevsû'atu'n-nahv ve's-sarf ve'l-i'râb. eş-Şâmiletu'z-zehebîyye.
- Esed, Muhammed, Kuran Mesajı Meal-Tefsir, çev. Cahit Koytak. Ahmet Ertürk, İstanbul, İşaret yayınları, 2017
- Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. Ezher el-Herevî. *Tehzîbu'l-luğa*. Beyrut: Dâru İhyâi't-turâsi'l-Arabî, 2001.
- Fârâbî, Ebû İbrâhîm İshâk b. İbrâhîm. *Mu'cemu divâni'l-edeb*. Kahire: Muessesetu dâri's-şa'b, 2003.
- Fârisî, Ebû Alî Hasan b. Ahmed b. Abdilgaffâr. *et-Ta'likatu 'alâ Kitâbi Sîbeveyh*. 1990.
- Ferâhîdî, Halîl B. Ahmed Ebû Abdurrahman. *Kitâbu'l-'Ayn*. thk. Mehdî Mahzûmî-İbrâhîm Sâmerî, Beyrut: Mektebetu'l-hilâl, ts.
- Feyyûmî, Ebü'l-Abbâs Hatîbüddehşe Ahmed b. Muhammed b. Alî el-Hamevî. *el-Misbâhu'l-münîr fî ğarîbi's-şerhi'l-kebîr li'r-Râfi'î*. Beyrut: el-Mektebetu'l-ilmiyye, ts.
- Fîyrûzâbâdî, Ebu't-Tâhir Mecduddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed. *el-Kâmûsu'l-muhît*. Beyrut: Muessesetu'r-risâle, 2005.
- Gelâyînî, Mustafa b. Muhammed Selim. *Câmiu'd-durûsi'l-'Arabiyye*. Beyrut: el-Mektebetu'l asriyye, 1993.

- Guiraud, Pierre. *Anlambilim La Semantique*. çev. Berke Vardar, İstanbul: Multilingual Yay. 1999.
- Hansâ, Ümmü ‘Amr Tûmâdır bint Amr b. el-Hâris b. eş-Şerîd. *Divânu Hansâ*. thk. Hamdû Tammâs, ikinci basım, Beyrut: Dâru’l-ma‘rife, 2004.
- Hâris b. Hillize b. Mekrûh el-Yeşküri, *Divân*. Dımaşk: Dâru’l-İmâm en-nevevî, 1994.
- Hasan, Osman. *Ebvâbu’l-fi’li es-serfiyye min nüzheti’t-terf şerhi binâi’l-ef‘âl fi ‘ilmi’s-serf*. el-Mektebetü’ş-şâmile. ts.
- Hassân b. Sâbit. *Dîvân*. şrh. Abden Muhennâ, Beyrut: Dâru’l-kutubi’l-ilmiyye, ts.
- Hattâbî, Ebû Süleymân Hamd (Ahmed) b. Muhammed b. İbrâhîm b. Hattâb el-Büstî. *Garîbü’l-hadîs*, Dımaşk: Daru’l-fikr, 1982.
- Hazin, Ali b. Muhammed b. İbrahim eş-Şihî. *Lubab et-Tevil fi Maani et-Tenzil*, thk. Muhammed Ali Şahin, Beyrut: Dâru’l kutubi’l ilmiyye, 1415.
- Hudarî, Muhammed b. Mustafa. *Hâşiyetu’l-Hudarî ‘ala şerh İbn ‘Akîl ‘ala elfiyyeti İbn Malik*. eş-Şâmiletu’z-zehebîyye.
- Hutay’e, Ebû Müleyke Cervel b. Evs b. Mâlik el-‘Absî. *Divânu Hutay’e*. thk. Numan Emin Taha, b.y.: y.y.1958.
- İbn Abbas, Abdullah b. Abbas. *Tenviru’l mikbâs min tefsiri*. Cem eden Mecdüddin ebu Tahir Muhammed b. Yakup el-Firuz abâdî. Lübnan: y.y. ts.
- İbn Atiyye, Abdülhak b. Galib b. Abdirrahman. *el-Muharrer el-Veciz fi Tefsiri’l kitabi’l Aziz*. thk. Abdüsselam Abdüşşafi Muhammed, Beyrut: Dâru’l kütubi’l ilmiyye, 1422.
- İbn Cinnî, Ebû’l-Feth Osmân el-Mevsîlî el-Bağdâdî. *el-Hesâis*. Kahire: el-Hey’etu’l-Misriyyetu’l-‘Amme li’l-Kitâb, ts.
- İbn Cinnî, Ebû’l-Feth Osmân el-Mevsîlî el-Bağdâdî. *el-Munsif*. Dımaşk: Dâru ihyâi-turâsi’l-kadîm, 1954.
- İbn Dureyd, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasan el-Ezdî el-Basrî. *Cemheretu’l-luğa*. Beyrut: Dâru’l-ilim li’l-melâyîn, 1987.

- İbn Ebi Hatim. *Tefsiru'l Kur'an'l Azim*, thk. Esed Muhammed et-Tayyip, b,y,: Mektebetu Nizar Mustafa el-Baz, 1419.
- İbn Fâris, Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvînî el-Hemedânî. *Mu'cemu mekâyisi'l-luga*. Beyrut: Dâru'l-fikir, 1979.
- İbn Fâris, Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvînî el-Hemedânî. *es-Sâhibî fî fikhi'l-luğa ve süneni'l-'Arab fî kelâmihâ*. b.y.: Dâru Muhammed Ali Beydûn, 1997.
- İbn Fûrek, Muhammed b. el-Hüseyn el-Esbehânî. *Tefsiru İbn Fûrek*, thk. Alal Abdülkadir Bendevis, Suudi Arabistan: Camiatu Ümmi'l Kura,1430/2009.
- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yusuf b. Ali Esirüddin Endülüsî. *el-Bahrü'l muhit fi't tefsir*, thk. Sıtkı Muhammed Cemil. Beyrut: Dâru'l fikir, 1420.
- İbn Kesir, Ebu'l fida İsmail b. Ömer. *Tefsiru'l Kur'âni'l Azim*. thk. Muhammed Huseyn Şemsüddin, Beyrut: Dâru'l kutubi'l ilmiyye, 1419.
- İbn Mahluf, Ebu Zeyd Abdürrahman b. Muhammed. *el-Cevahiru'l hisan fi Tefsiri'l Kur'an*. thk. Muhammed Ali Muavved-Adil Ahmed, Beyrut: Dâru'l ihya et-turasi'l Arabi 1418.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mukerrem. *Lisânu'l-'Arab*. Beyrût: Dâru sâdır, 1414.
- İbn Mukbil. *Dîvân* nşr. İzzet Hasan, Beyrut: Dâru'ş-şarki'l-Arabî, 1992.
- İbn Sîde, Ebü'l-Hasan Alî b. İsmâîl ed-Darîr el-Mürsî, *el-Muhkem ve'l-muhîtu'l-a'zam*, thk. Abdulhamid Hindâvî, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-ilmiyye, 2000.
- İbn Teymiye, Ahmed b. Abdülhalim. *Mecmu'ü'l fetava*, thk. Abdürrahman b. Muhammed Kasım, Medine: Mecme'ü'l Melik Fehd, 1416/1995.
- İbn'ül. Cevzî, Abdürrahman b. Ali b. Muhammed. *Zâdu'l mesir fi ilmi et-Tefsir*, thk. Abdürrezzak el-Mehdî, Beyrut: Dâru'l kitabi'l Arabi, 1422.
- İbnu's-Serrâc, Ebû Bekr Muhammed b. es-Serî b. Sehl el-Bağdâdî. *el-Usûl fî'n-nahv*. Beyrut: Muessesetu'r-risâle, ts.
- İbnü'l-A'râbî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ziyâd el-Kûfî. *Mu'cemu İbni'l-A'râbî*. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, ts.

- İbnü'l-Esîr, Mecduddîn. *en-Nihâye fî ġarîbi'l-hadîss ve'l-eser*. Beyrut: el-Mektebetu'l-ilmîyye, 1979.
- İbrahim Enis. *Min esrâri'l-luġa*. Kahire: Mektebetu'l-enclu'l-Mısriyye, 1966.
- İbrâhim Mustafa vd. *el-Mu'cemu'l-vasît*. Dâru'd-da've, ts.
- İmruülkays b. Hucr. *Dîvân*. nşr. M. Ebü'l-Fazl İbrâhim, Kahire: Dâru'l-me'ârif, 1964.
- İslamoġlu, Mustafa, Hayat Kitabı Kur'an Meali, istanbul, Düşün yayıncılık, 2018
- İsfahânî, Ebû Alî Ahmed b. Muhammed b. el-Hasan el-Merzûkî. *Şerhu Dîvânî'l-Hamâse*. thk. Garîd eş-Şeyh, Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 2003.
- İzutsu, Toshihiko. *Allah ve'l-insan fî'l-Kur'ân*. trc. Hilâl Muhammed el-Cihâd, Beyrut: Merkezu Dirâsâti'l-vehdeti'l-Arabîyye, 2007.
- Kecrâtî, Muhammed Tahir b. Ali es-Siddîkî. *Mecmeu bihâri'l-envâr fî ġeraibi't-tenzil ve letâîfi'l-ahbâr*. Matba'atu Meclisi Dâireti'l-ma'ârifî'l-Osmânî, 1967.
- Keskin, Mustafa. *Kur'ân'da "h- k- m" Kökünün Semantik Analizi*. Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2017.
- Kılıç, Hulusi. "İştikâk". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye diyanet vakfı, 2001.
- Kumeyhe Mufîd. *Abîd b. el-Ebras ahhâruh ve eş'âruh*, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmîyye, ts.
- Kurtubî, Muhammed b. Ahmed b. Ebi Bekir el-Ensari. *el-Cami li Ahkami'l Kur'ân*. thk. Ahmed el-Berdunî- İbrahim Etfîş, Kahire: Dâru'l kutubi'l Mısriyye, 1384/1964.
- Kuşeyrî, Abdülkerim b. Havazin b. Abdilmelik. *Latâifu'l işârât*, thk. İbrahim Besyûnî, Mısır: el-Heyetu'l Mısriyye el-Amme, ts.
- Lebîd b. Rabîa. *Divânu Lebîd b. Rabîa*. nşr. Hamdû Tammâs, birinci basım, Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 2004.
- Louis Ma'lûf. *el-Muncid fî'l-luġa*. Beyrut: el-Matba'atu'l-katulikiyye, ts.
- Maturidî, Ebu Mansur muhammed b. Muhammed b. Mahmud. *Tevîlâtü Ehli's Sunne*. thk. Mecdi Baslum, Beyrut: Dâru'l kutubi'l ilmîyye, 1426/2005.

- Maverdî*, Ali b. Muhammed b. Habib el-Bağdadî. *Tefsiru'l Maverdî, en-Nuketu ve el-Uyûn*, thk. Seyyid b. Abdilmaksud, Beyrut: Dâru'l kütubi'l ilmiyye, ts.
- Mukatıl, b. Süleyman. *Tefsiru Mukatıl b. Süleyman*, thk. Ahmed Ferid, Beyrut: Dâru'l kütubi'l ilmiyye, 1424/2003.
- Müberred, Ebü'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber b. Umeyr el-Ezdî es-Sümâlî, *el-Muktadeb*. Beyrut: Alemu'l-kutub, ts.
- Mütenebbî, Ebu't-Tayyib Ahmed b. el-Hüseyn b. el-Hasan b. Abdissamed el-Cu'fî el-Kindî. *Dîvân*. nşr. Abdulvehhâb Azzâm, Kahire: y.y. 1944.
- Nâbiga ez-Zubyânî. *Divânu Nâbiga ez-Zubyânî*. thk. Ziyâd b. Muaviye, Kahire: Dâru'l-me'ârif, ts.
- Nasır, b. Muhammed b. Ahmed b. İbrahim, *Bahru'l ulûm*, thk. Hamud Mutrici, Beyrut: Dâru'l fikir, ts.
- Necefi, Fahrüddîn b. Muhammed b. Alî. *Mecma'u'l-bahreyn ve matla'u'n-neyyireyn*. thk. Ahmed Ali el-Hüseynî, Tahran: Mektebetu'l-murtezâvî, 1365.
- Nesefî, Ebu'l Berekat Abdüllah b. Ahmed. *Medarik et-Tenzil ve Hakaik et-Tevil*, thk. Yusuf Ali Bedivi, Beyrut: Dâru'l kelim et-Tayyib, 1419/1998.
- Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî. *el-Minhâc fî şerhi sahîhi Müslim b. el-Haccâc*. ikinci basım, Beyrut: Dâru ihyâi't-turâsi'l-Arabî, 1392.
- Okuyan, Mehmet, Kur'an Meal-Tefsir, İstanbul, Haliç Üniversitesi Yayınları, 2021
- Öztürk, Yaşar Nuri, Kuran-ı Kerim ve Türkçe Mealî, İstanbul, Yeni Boyut yayınları, 2014
- Razî, Muhammed b. Ömer b. Hasan. *Mefâtihu'l gayb*, Beyrut: Dâru'l kütubi'l ilmiyye, 1421/2000.
- Râzî, Ebû Abdillâh Zeynuddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdilkâdir. *Muhtâru's-sihâh*. Beyrut: el-Mektebetu'l-asriyye, 1999.
- Refik el-Acem. *Mevsû'atu keşşâfî istilâhâtî'l-funûn*. by. 1996.
- Rıdvan, Yasir Abdulhasîb. *es-Sûretu's-şi'riyye 'inde şu'arâi's-san'ati fî'l-Câhiliyye ve'l-İslâm*. Şebeketu'l-Aluka.
- Sa'rân, Mahmûd. *'İlmu'l-luga*. Beyrut: Dâru'n-nahde, ts.
- Saussure, Ferdinand De. *Genel Dilbilim Dersleri*. Çev: Berke Vardar, Ankara: Birey ve Toplum Yay., 1985.

- Sîbeveyh, Ebû Bişr Ebû Osmân, Ebü'l-Hasan, Ebü'l-Hüseyn 'Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârisî. *el-Kitâb*. Kahire: Mektebetu'l-hancî, 1988.
- Suhârî, Seleme b. Müslim el-'Avtebî. *el-İbâne fi'l-luğeti'l-'Arabiyye*. Amman: Vizâretu't-turâsi'l-kavmî ve's-sekâfe, 1999.
- Suyûtî, Ebü'l-Fazl Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfiî. *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'ân*. el-Hey'etu'l-misriyyetu'l-Ammetu li'l-kuttâb, 1974.
- Şa'ravi, Muhammed Mutevelli Tefsir eş-Şa'ravî, b.y.: el-mektebe eş-Şamile, ts.
- Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. 'Abbâs. *Dîvânu'l-Îmâm eş-Şâfiî*, thk. Abdulmun'im el-Hafâcî, Kahire: Mektebetu'l-kulliyâti'l-ezheriyye, 1985.
- Şeybânî, Ebû Amr İshâk b. Mirâr. *Şerhu'l-mu'allakâtu't-tis'* thk. Abdulmecîd Hemo, Beyrut: Muessesetu'l-a'lâ li'l-metbû'ât, 2002.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr b. Yezid b. Kesir b. Gâlib. *Câmi'u'l-beyân fi te'vîli'l-Kur'ân*. Beyrut: Muessesetu'r-risâle, 2000.
- Taberî, Muhammed b. Cerir, *Câmiul beyân fi Tevili'l Kur'ân*. thk. Ahmed Muhammed Şakir, b.y.: Muessetu'r risâle, 1420/2000.
- Tammâs, Hamdû. *Dîvânu Zuheyr b. Ebî Sulmâ*. Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 2005.
- Tarafe, b. el-'Abd. *Divân*, üçüncü basım Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-ilmiyye, 2002.
- Tebrîzî. *Şerhu Divânî'l-Hamâse*. Beyrut: Dâru'l-kalem, ts.
- Temmâm Hassan. *İctihâdâtun lugavîyye*. Kahire: 'Alemlu'l-kutub, 2007. Ullmann, Stephen. *Devru'l-kelime fi'l-luga*. trc. Kemal Bişr, Kahire: Mektebetü's-şebâb, ts.
- Tirmizî, Muhammed İsa b. Savre b. Musa. *el-Câmiu'l kebir, (Sünen et-Tirmizî)* thk. Şuayb el-Aranavut- Abdullatif. Beyrut: er-Risaletü'l Alemiyye, 1430/2009.
- Ude, Halil Ebû 'Avde. *et-Tatavvuru'd-dilâlî beyne luğeti's-şi'ri'l-Câhilî ve luğeti'l-Kur'ân*. Ürdün: Mektebetu'l-menâr, 1985.
- Vâhidî, Ebü'l-Hasan Alî b. Ahmed b. Muhammed en-Nîsâbü'rî. *Şerhu Dîvânî'l-Mütenebbî*. Beyrut: Dâru'r-râidi'l-Arabî, 1999.

- Varrâk, Ebu'l-Hasan Muhammed b. Abdillâh, *İlelu'n-nahv*. Riyad: Mektebetu'r-ruşd, 1999.
- Yılmaz, Hasan. *Semantik analiz yönteminin Kur'ân'a uygulanması*. Bursa: Kurav Yay., 2007.
- Zehebî, Muhammed Hüseyin. *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*. Beyrût, Dâru'l-erkâm, ts.
- Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *Esâsu'l-belâğ*. thk. Muhammed Basil 'Uyûnu'Sûd, Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-İlmiyye, 1998.
- Zemahşerî, Mahmud b. Amr b. Ahmed. *el-Keşşâf an Hakaiki Gavamid et-Tenzil*. Beyrut: Dâru'l kitabi'l Arabi, 1407.
- Zevzenî, Ebû Abdillâh Hüseyin b. Ahmed. *Şerh el-Mu'allâkatî's-seb'*. Beyrut: Dâru İhyâi't-turâsi'l-Arabî, 2002.
- Zubeydî, Ebü'l-Feyz Muhammed b. Muhammed b. Murtaza. *Tâcu'l-'arûs min cevâhiri'l-kamûs*. b.y.: Dâru'l-hidâye, el-Mektebetü's-Şâmile, ts.
- Zürrumme. *Dîvân*. Sa'leb rivayeti, Ahmed b. Hâtim el-Bâhilî'nin rivayet ettiği Asmaî şerhiyle, thk. Abdulkuddûs Ebû Sâlih, Cidde: Muessesetu'l-Eymân, 1982.